

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ»

Відділ економічної теорії
Сектор міжнародних фінансових досліджень

СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ
ПІД ЧАС ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОЇ
РЕКОНСТРУКЦІЇ

Збірник наукових праць
за результатами міжнародного науково-практичного семінару
м. Київ, 9 червня 2023 р.

Київ – 2023

УДК 330.101.8:316.422](477):335.48+338.246.8

C69

Редакційна колегія: д.е.н. О.О. Борзенко – голова; д.е.н. Т.В. Бурлай; к.е.н. Т.О. Панфілова.

Рецензенти:

Т.І. Артџомава, д.е.н., доцент (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ);

В.Л. Осецький, д.е.н., професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка – Київ).

Рекомендовано до друку Постановою Вченої ради Інституту економіки та прогнозування НАН України № 62 від 12 липня 2023 р., протокол № 8.

Соціетальні трансформації в Україні під час гібридної війни та повоєнної реконструкції : збірник наукових праць за результатами міжнародного науково-практичного семінару (м. Київ, 9 червня 2023 р.) / ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». – Електрон. дані. – К., 2023. – 130 с. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Sotsiietal'ni-transformatsii-v-Ukraini.pdf>

ISBN 978-616-95338-0-1 (електронне видання)

У збірнику зібрано тези виступів учасників міжнародного науково-практичного семінару на тему «Соціетальні трансформації в Україні під час гібридної війни та повоєнної реконструкції», що відбувся 9 червня 2023 р. на базі ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

У ході наукової дискусії вітчизняні та зарубіжні дослідники представили розгорнуті оцінки перебігу та потенційних наслідків соціетальних трансформацій в Україні у (по)воєнний період, питань реконструктивного соціально-економічного відновлення країни після завершення війни; акцентували увагу на сучасних глобальних викликах, породжених формуванням нового світового порядку, що супроводжуються екстремальним загостренням воєнно-політичної конфронтації; окреслили інституційне поле соціетальних змін у воєнний і повоєнний час; обґрунтували макроекономічну, фінансову, інституційну, у т. ч. ціннісну, та соціетальну складові соціетальних трансформацій України та Євросоюзу в поточний період та у подальшій перспективі.

Збірник наукових праць буде корисним для експертів, науковців, викладачів та студентів, а також усіх зацікавлених у вирішенні сучасних проблем соціетального розвитку.

ISBN 978-616-95338-0-1 (електронне видання)

УДК 330.101.8:316.422](477):335.48+338.246.8

Представлені у матеріалах міжнародного науково-практичного семінару тези учасників відображають власну наукову позицію авторів. Редакційна колегія не завжди поділяє думку та погляди авторів.

Автори доповідей несуть повну відповідальність за точність наведених фактів, цифр, цитат, економіко статистичних даних, наукової термінології, імен власних, джерел посилання.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей та матеріалів цього збірника посилання на авторів і видання є обов'язковим.

© ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2023

ЗМІСТ

<i>Гриценко А.А.</i> Соціетологія як теорія і методологія дослідження сучасних суспільних трансформацій	5
<i>Подлесна В.Г.</i> Соціетальні трансформації у циклічному розвитку капіталізму (XX – початок XXI ст.)	17
<i>Савельєв Є.В., Куриляк В.Є.</i> Соціетальність у контексті формування нового світового порядку у повоєнний період	22
<i>Яременко О.Л.</i> Ціннісно-інституційні модальності національного вкоріненого розвитку	28
<i>Піляєв І.С.</i> Ціннісний вимір соціетальних трансформацій: східноазійський досвід для повоєнної відбудови України	33
<i>Борзенко О.О.</i> Мультикультурна політика та еміграція	37
<i>Gonashvili M., Mikanadze G.</i> Modern Indicators of Innovative Economy	41
<i>Moskalenko O.</i> The Model of Resilient and Nationally-Centered Economy for Ukraine at the Post-War Recovery Stage	44
<i>Панфілова Т.О.</i> Ідентифікація глобальних ризиків та ескалація кризових явищ у контексті впливу на повоєнне відновлення економіки України	52
<i>Redziuk Y.V.</i> Global Socio-Economic Challenges and Transformations in the War and Post-War Periods	56
<i>Биткін С.В., Мокій А.І.</i> Відновлення мікроелектронної підгалузі промисловості на сучасному етапі євроінтеграції України	61
<i>Бойко О.М.</i> Економічні трансформації в Київській області у сучасних умовах глобальних викликів	67
<i>Липов В.В.</i> Цифровізація як чинник соціетальних трансформацій у глобальній світ-системі в умовах гібридної війни та повоєнної реконструкції України	74
<i>Міщенко В.І., Міщенко С.В.</i> Роль управління ризиками цифрової трансформації в забезпеченні національно укоріненої стійкості	80
<i>Олійник Д.І., Ніжний Д.А.</i> Соціетальна цифрова трансформація економіки в умовах війни та повоєнного відновлення	85
<i>Глазова А.Б.</i> Особливості позиціонування країн за технологічним рівнем розвитку та ступенем запровадження інноваційних технологій у цифровому суспільстві	89

<i>Кричевська Т.О.</i> Трансформація міжнародної валютної системи в умовах посилення геополітичних загроз	92
<i>Корнівська В.О.</i> Фінансова суб'єктність у контексті повоєнного розвитку	101
<i>Прокоп'єва А.А., Побоченко Л.</i> Трансформація української масової свідомості під час війни з РФ	106
<i>Гук Л.П.</i> Соціоекономічні трансформації на ринку праці України під час війни	111
<i>Бурлай Т.В.</i> Соціетальний вплив російсько-української війни на ЄС: чинник біженців з України	116

А.А. ГРИЦЕНКО,
*академік НАН України, д-р екон. наук, професор,
заступник директора з наукової роботи,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ*

СОЦІОЛОГІЯ ЯК ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Сучасний світ характеризується небаченою раніше динамікою. У натурально-господарських системах прогресивні зрушення в межах одного покоління людей були малопомітні. Відтворення було простим, тобто здійснювалося в незмінному масштабі. В індустріально-ринкових системах унаслідок прискорення науково-технічного прогресу та відповідних соціально-економічних трансформацій відтворення стає розширеним, а темпи змін стали такими, що кожне нове покоління живе в умовах, що помітно відрізняються від попередніх.

Перехід від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої економіки, який відбувається зараз, створює принципово нову ситуацію. Основним продуктом і ресурсом інформаційно-мережевої економіки стає інформація, що може миттєво змінювати свою просторову локалізацію, перебувати в кожній окремій точці та у всіх точках віртуального простору-часу одночасно. Грошові потоки також можуть рухатися зі швидкістю інформації. Техніко-технологічний прогрес дедалі більше ґрунтується на інформаційно-комунікаційних технологіях.

Формується реконструктивний тип відтворення, за якого якісні зміни починають переважати над кількісними, що принципово змінює економічну реальність, можливість порівняння попередніх результатів з поточними (наприклад, виробництво стаціонарних і мобільних телефонів), усталену практику застосування індикатора ВВП для оцінки розвитку економіки тощо. Суттєві зміни відбуваються вже не від покоління до покоління, а впродовж життя людини і навіть окремих його періодів. У майбутньому, як свідчать

футурологічні дослідження, людина впродовж життя буде декілька разів змінювати свою професію, просторову локалізацію, переходити від однієї мережі до іншої, в якій можуть бути інші правила і норми, принципи і практики, рутини та цінності. Це справа майбутнього, яке наближається.

Але зараз з'явився тригер, який пришвидшив ці процеси і зробив явними процеси, які раніше були приховані за звичним ходом подій. Цим тригером стала війна Росії проти України, що за лічені дні та місяці кардинально змінила умови життя людей, їхні уявлення та поведінку, пріоритети й ціннісні орієнтири. Чи готова суспільна наука адекватно відтворити нову реальність, оцінити її та стати надійним провідником у майбутнє? Зрозуміло, що нова реальність вимагає нових, адекватних ситуації підходів, які тільки виробляються в процесі занурення в цю реальність, а також віднаходження інструментів її пізнання.

Безперечно, зважаючи на те, що зміни зачепили всі суспільні відносини та суб'єкти, необхідним є холистичний підхід, який дає змогу зрозуміти суспільні трансформації в цілому. З іншого боку, це неможливо зробити без урахування змін внутрішньої багатовимірної – інституційної, економічної, соціально-класової, соціально-демографічної тощо – структури суспільства, де кожний структурний елемент має свою, відносно самостійну логіку перетворень. Необхідно знайти методологію, яка б дозволила поєднати ці два протилежні підходи. Щоб вирішити це завдання, доцільно звернутися до історичного досвіду теоретичного відтворення суспільних відносин і суттєвих суспільних змін.

У первісному суспільстві знання про взаємовідносини між людьми були вплетені в мову реального життя. В античні часи виникає знання про суспільство як частина філософського знання поряд зі знанням про природу. У середньовіччі ці знання розвиваються в релігійній формі. Природознавство і суспільствознавство були двома гілками накопичення знань про природу і суспільство. Це ще не було науково систематизованим знанням, але мало

важливе значення для формування науки. Становлення капіталістичної (індустріально-ринкової) системи господарювання, що базується на промисловому розвитку та великій індустрії, – тобто на тій основі, що створена самою людиною, а не просто дісталася їй від природи і лише освоєна нею, як це було в докапіталістичних (натурально-господарських) системах, – сформувало умови для розвитку природничих та суспільних наук як необхідного підґрунтя подальшого прогресу. Відбулася диференціація природничих і суспільних наук. У межах природознавства сформувалися такі науки, як фізика, астрономія, хімія, біологія, геологія, географія та ін., у межах суспільствознавства – політична економія, соціологія, психологія, етнографія тощо. Одночасно виникла проблема взаємозв'язку та єдності наук, необхідних для цілісного розуміння світоустрою. Вона у різних формах дискутувалася і певною мірою вирішувалася на різних етапах розвитку суспільства та наукового пізнання, ця проблема залишається актуальною і зараз.

Кожна наука має свій специфічний предмет дослідження, свої методи і закони, які віддзеркалюють особливості певних сфер, рівнів розвитку матеріального світу та суспільного життя. В умовах відносно збалансованого розвитку суспільства і поступових змін таке структурування наукової системи є адекватним реальності та достатньо добре працює. Але коли в суспільстві відбуваються кардинальні зміни значного масштабу, глибини та складно передбачуваної динаміки, такі знання стають недостатніми.

Соціологія як самостійна наука сформувалася у другій половині XIX ст. Термін «соціологія» було введено у науковий обіг у 1839 р. Огюстом Контом, хоча були і більш ранні вживання цього поняття. Ця наука сконцентрувала свою увагу на соціальній реальності як системі об'єктивних форм прояву відносин між людьми з приводу відтворення і функціонування людських спільнот. Суспільна наука вивчає всю систему відносин між людьми. У структурі суспільних відносин можна виділити три великі групи: відносини з приводу освоєння природного світу та створення матеріальних благ для забезпечення

життєдіяльності суспільства; відносини з приводу виникнення, організації та функціонування людських спільнот; відносини між людьми, втілені в ідеальних формах усвідомлення і перетворення об'єктивної реальності. Першу групу вивчає економіка, другу – соціологія, третю – психологія. На цій основі розвивається як внутрішня диференціація, так і міждисциплінарний зв'язок. Так, економічна наука виникає як політична економія, на її основі формується мікроекономіка, потім виникає макроекономіка, формуються міжнародна економіка, галузеві та функціональні економіки, інституційна, поведінкова економіки та інші різновиди економічних знань. Виникнення політології як окремої науки обумовлено важливістю для людських спільнот питань формування та здійснення влади в суспільстві. На перетині різних груп суспільних відносин виникають міждисциплінарні дослідження, відповідні науки і наукові спеціалізації (наприклад, соціальна економіка, економічна соціологія, соціальна психологія, економічна психологія, етносоціологія, культурологія, конфліктологія тощо).

У соціології розмежовуються мікро- та макросоціологія, виникають різноманітні специфікації соціології стосовно об'єктів і сфер застосування (соціологія сім'ї, класу, етносу, культури, політики, релігії, дозвілля тощо). Мікросоціологія починає локально охоплювати всі суспільні відносини, наближаючись у цьому сенсі до макросоціології, але ніколи не перетворюючись на неї. Якщо ми маємо соціологічні знання навіть про всі окремі сфери діяльності людей, то це не означає, що ми знаємо закономірності функціонування суспільства як цілого, бо воно не зводиться до своїх сфер. Макросоціологія вивчає суспільство як інтегративну цілісність.

Те ж саме відбувається і з іншими суспільними науками (економікою, політологією, психологією, культурологією тощо). Кожна суспільна наука вивчає всі суспільні відносини в аспекті свого власного предмета (наприклад, культура сімейних відносин, праці, управління; психологія сім'ї, праці, управління; економіка сім'ї, праці, управління тощо). Ті чи інші аспекти

актуалізуються відповідно до зміни їх ролі у суспільному розвитку. Але виникає проблема метаєдності всіх аспектів і предметів вивчення. Ця проблема не набуває важливого значення у стабільно функціонуючих суспільствах, але суттєво актуалізується в періоди системних криз і трансформацій. Війна Росії проти України проявила та яскраво висвітлила кризові явища і форми суспільних трансформацій. Це поставило перед суспільством принципово нові завдання власного пізнання, практичного виживання та пошуку напрямів подальшого розвитку, «скоригованого» шоками війни.

Класичні форми причинно-наслідкових і зворотних зв'язків характерні для періодів відносно спокійного (без масштабних, суспільно значущих потрясінь) розвитку. У таких ситуаціях матеріальні умови життя визначають суспільні форми життєдіяльності людей, їх свідомість і психологію, а у зворотному зв'язку – цілеспрямована діяльність людей змінює матеріальні умови існування. Поєднання прямих і зворотних зв'язків у просторі-часі віддзеркалюється у співвідношенні фундаментальної та актуальної структур людської діяльності. Свідомість, світосприймання людей визначається об'єктивними умовами їхнього існування і залежить від них (це є *фундаментальною* структурою), але у кожному випадку людина діє відповідно до своїх уявлень та цілей і таким чином змінює реальність, яка стає залежною від свідомості людей (це є *актуальною* структурою людської діяльності). Фундаментальна й актуальна структура життєдіяльності людини є протилежностями, які реалізуються одночасно та у кожній практичній дії.

Кризи і суттєві трансформації руйнують, змінюють, перевертають співвідношення фундаментального та актуального в людській діяльності. Актуалізують фундаментальне, нівелюють актуальне, розмивають межі між ними. Наприклад, людина, яка мала достатньо високі доходи і займалася музикою, якій присвятила значну частину свого життя, не сприймала потребу в їжі як важливу та актуальну проблему. Ця потреба задовольнялася завжди автоматично та без проблем і була занурена в фундаментальну основу життя,

«знята»^{*} в ній. Але якщо внаслідок війни людина втратила своє житло, роботу і доходи, проблема їжі як простої умови виживання стала актуальною. Фундаментальне стало актуальним. З іншого боку, реальність змінюється так швидко, що сформовані образи і поняття уже перестають відповідати їй. Зміни в реальності, що внаслідок кризово-катастрофічних подій є несистемними, починають визначати такі ж зміни у свідомості. Замість існуючої адекватності свідомості зовнішнім реаліям виникає ситуація поширення неадекватності, психологічних девіацій та деструктивної поведінки.

Виникає рефлексивність, взаємовідображення, одночасний взаємовплив реальності та свідомості, що створює біфуркаційний простір людської діяльності та посилює невизначеність. Яка наука це вивчає? Можна відповісти, що психологія вивчає психологічні ефекти, економіка – економічні, культурологія – культурологічні тощо. Але реальність не розкладається на ці складові, а є їх конкретним синтезом. Тому потрібна наука, яка здатна теоретично та методологічно здійснити цей синтез. Зрозуміло, що це завдання має вирішуватися в тому науковому руслі, в якому з'явилася і розвивалася соціологія в широкому сенсі як наука про суспільство, але в новій формі, адекватній новій реальності.

У цьому аспекті звертають на себе увагу соціетальні дослідження. Не існує загальноновизнаного тлумачення поняття «соціетальне». Найбільш поширеним є розуміння його як терміна, що «застосовується в соціології для позначення відносин та процесів у найбільш складних соціальних системах з розвиненим управлінням, соціально-класовими структурами та інститутами. Зазвичай використовується для опису відносин і процесів на рівні суспільства в цілому» [2, с. 267]. Цей термін «з'являється у соціологічній теорії на межі XIX–XX ст., коли постала потреба у поняттях, що здатні відобразити сутність нової хвилі трансформаційних процесів на макрорівні, тоді як традиції вживання

---

^{*} Термін «зняття» використано у гегелівському трактуванні, згідно з яким воно включає в себе два моменти. «Воно означає зберегти, *втримати* і водночас припинити, *покласти край*» (див.: [1, с. 168]).

терміну «соціальне» у західній емпіричній соціології не відповідало цьому завданню» [3, с. 15].

Узагальнення історії розвитку цього поняття дає можливість виділити в ньому два напрями: дослідження організаційних аспектів життя і взаємодії соціальних структур (В. Самнер [4], А. Келлер [5]) та дослідження цілісності соціальної системи (Т. Парсонс [6], П. Сорокін [7]).

Необхідно звернути увагу на особливість соціетальних досліджень, яка полягає в тому, що окремі явища, структури і процеси вивчаються не як такі, а як прояв суспільного буття, а функціонування суспільства як цілого розглядається як результат взаємодії його внутрішніх структур. Загальносуспільне у «знятому» вигляді присутнє в індивідуальній дії та окремому явищі, а індивідуальне у «знятому» вигляді присутнє у суспільному. Ця внутрішня рефлексивність, відсвічування одного в іншому є специфічною характеристикою соціетального, яка відрізняє його від соціального, що віддзеркалює явище як таке, а не в його рефлексії із своїм інобуттям. Як приклад особливості соціетального підходу можна навести розгляд етноцентризму І.А. Семенець-Орловою, яка спирається на методологію В. Самнера як одного із засновників соціетального напрямку досліджень. Дослідниця зазначає: «До головних ознак етноцентризму, що характеризують етнічне життя, суб'єктно-політичну та духовно-ідеологічну життєдіяльність етносів (їхніх представників в історичному процесі) належать: 1) схильність представників певного етносу оцінювати всі життєві прояви, історичні феномени та людську сутність крізь призму цінностей та орієнтацій свого народу (племені, народності), своєї національності у цілому, розглядаючи останню як якийсь еталон; 2) самовисування окремого етносу (переважно певної групи його мислячих представників) як «центру світобудови», мінімум – зразка світобудови, світобачення, світосприйняття у цілому» [8, с. 126–127]. Тут відсвічування індивідуального буття в призмі цінностей загального, цілого виражено чітко та яскраво.

Ще одним прикладом може слугувати пряме порівняння соціальної та соціетальної ідентичності, наведене в роботі О.В. Сушій: «Соціетальна ідентичність – новий різновид ідентичності, характерний для індивіда постмодерного суспільства; характеристика індивіда з точки зору його ототожнення із самим собою в контексті безперервності власної зміни. Цей різновид ідентичності, образно кажучи, постає як інтегральний образ усієї сукупності ролей, доступних індивіду в його особистісному досвіді. Соціетальна ідентичність приходить на заміну соціальної, що притаманна модерному суспільству з домінуючому в ньому матеріалістичною картиною світу, а отже, й ототожненням індивіда із соціальними групами та спільностями. Обидва модуси ідентичності супроводжують будь-яку суспільно-історичну епоху, проте домінуючий визначає характер епохи суспільства. Так, у модерному суспільстві домінує модус соціальної ідентичності, водночас як у постмодерному суспільстві системоутворюючим стає модус соціетальної ідентичності» [9, с. 2]. Тут соціальна ідентичність розуміється як пряме «ототожнення індивіда із соціальними групами і спільностями», в якому немає рефлексії, взаємовідсвічування, бо для цього необхідне не тільки ототожнення, а й розрізнення як самостійне відношення. А соціетальна ідентичність характеризує індивіда «з точки зору його ототожнення із самим собою в контексті безперервності власної зміни», тобто тут існує рефлексія, постійне віддзеркалення індивіда у своїх змінах і повернення через це віддзеркалення до самого себе. При цьому попереднє ототожнення індивіда з соціальною групою не зникає, воно зберігається як момент більш складного відношення. Соціетальна ідентичність не просто змінює соціальну, а залишає її як момент більш високого ступеня розвитку. Таке співвідношення є загальною характеристикою співвідношення соціального і соціетального.

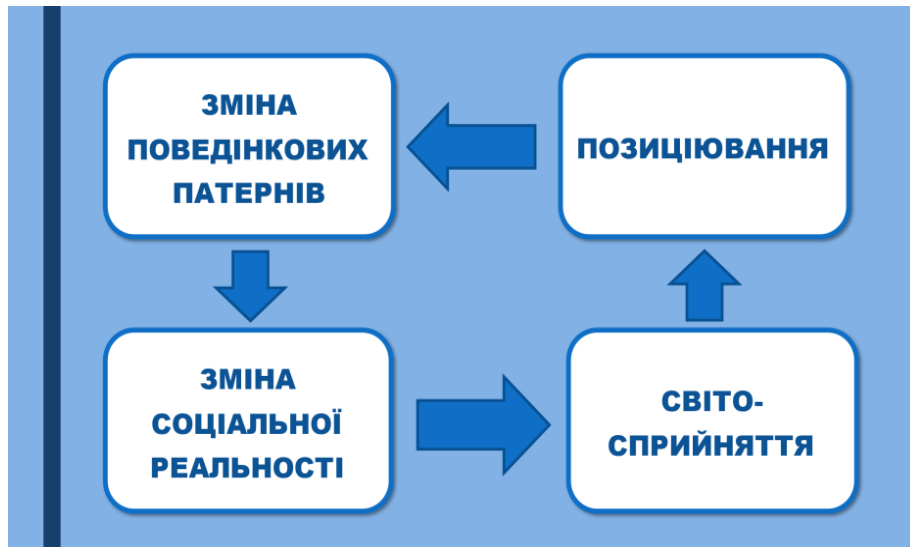
Ще чіткіше рефлексивність у соціетальних дослідженнях висвічується у творчості Т. Парсонса, який акцентує на процесуальній єдності пізнання, деконструкції та конструювання соціальної реальності. Рефлексивність тут

виходить за межі пізнання і стосується практичної взаємодії теорії та практики. «У Т. Парсонса утворюється три системи, три відрізки: (1) дійсний світ, (2) сконструйований соціальний світ і соціальна реальність, яка є продовженням першого відрізка із деконструкції соціальної реальності та (3) деконструйована задля створення такої системи соціологічного знання соціальна норма як робочий механізм, мала системна подоба великого суспільства. При цьому «соціетальне суспільство» перетворюється на наскрізний термін, який Т. Парсонс використовує на різних рівнях осмислення соціальної дійсності, і який характеризує єдність аналітичного, емпіричного та реального рівня соціальної дійсності»[10, с. 133–134]. За такого підходу рефлексивність проявляється не тільки як відсвічування практики в теорії і теорії в практиці, а й як усвідомлена та цілеспрямована дія стосовно конструювання соціальної реальності відповідно до її власної логіки розвитку.

Таким чином, об'єктивно, незалежно від того, усвідомлюється це дослідниками чи ні, особливість соціетального підходу полягає у рефлексійній взаємодії суспільства як цілого та його структурних елементів (соціальних груп, прошарків, громадянських утворень тощо), у процесі представленості цілісності суспільства в індивідуальній (груповій) дії та інтеграції індивідуального у загальносуспільне [11, с. 15]. Ця представленість спочатку має імпліцитний характер, схований за двома напрямками дослідження: аналіз внутрішніх структур суспільства та вивчення суспільства як цілого. Але в періоди масштабних і швидких суспільних перетворень актуалізується сам процес рефлексивної взаємодії впливу змін соціальної реальності на уявлення про неї та перетворення нових уявлень у соціальну реальність.

У цьому соціетальному процесі можна виділити три важливі перехідні ланки: 1) світосприйняття, 2) позиціонування та 3) поведінкові зміни [11, с. 17]. Динамічні зміни соціальної реальності, наприклад, в умовах гібридної війни (втрата рідних або близьких, житла, роботи, вимушена зміна місця проживання тощо) безпосередньо впливають на світосприймання, що, своєю чергою,

призводить до змін у позиціюванні індивіда у зовнішньому світі та його поведінці, яка впливає на соціальну реальність. Коло змін замикається (рис. 1).

Рис. 1. Рефлексивний характер змін соціальної реальності

Джерело: розроблено автором.

Якщо раніше такий процес розгортався впродовж довгого періоду, в якому змінювалося декілька поколінь і причинно-наслідкові зв'язки мали характер закономірностей, то тепер такі зміни відбуваються впродовж певного часу життя одного покоління, а поєднання одночасної дії різноманітних чинників (природних, економічних, соціальних, психологічних, ідеологічних, ментальних, культурологічних, релігійних тощо) у випадковій комбінації, визначеній специфікою ситуації, перетворює перебіг подій на невизначений, повний ризиків та небезпек, які з певною вірогідністю реалізуються.

Для дослідження такої реальності необхідна адекватна теорія та методологія, якою, відповідно до логіки розвитку науки, може стати соціетологія. Вона була раніше підходом до вивчення суспільних явищ у рефлексивному зв'язку, що реалізовувався у двох напрямках, а тепер унаслідок актуалізації процесів з'єднання та динамічності перетворень індивідуального в суспільне та суспільного в індивідуальне, через які зміна соціальної реальності стала інтерактивним і рефлексивним процесом, перетворюється на самостійну

науку – соцієтологію. Вона вивчає суспільство загалом у його інтерактивних і рефлексивних перетвореннях, характерних для сучасності. Рефлексивний метод стає специфічним для соцієтології. На його основі використовуються всі інші загальнонаукові та спеціальні методи і принципи (аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняння, абстрагування, єдність логічного та історичного тощо).

Необхідність саме такого підходу дедалі більше пробиває собі дорогу в різних формах. Прикладом може слугувати робота Й. Віланда «Економіка відносин. Політична економія» [12], в якій, наприклад, обмін розглядається як акт, що поєднує економічні, психологічні, етичні та інші відносини. Це дійсно так. Але у звичайних умовах поєднання відбувається на економічній основі, а в незвичних ситуаціях основою можуть стати психологічні реакції (наприклад, у разі паніки), поведінкові патерни (реципрокний обмін) тощо.

Формування соцієтології є результатом розвитку суспільствознавства, поглиблення його до розкриття закономірностей розвитку окремих рівнів і сфер функціонування суспільства та поєднанні їх у загальний комплекс відносин. Цей рух можна представити схематично (рис. 2). Спочатку виникає і продовжує існувати суспільствознавство як загальний опис суспільства на тому рівні, якого досягнуто на певний час. Це ще не наука, а просто знання, які має суспільство про себе. Перехід до вивчення закономірностей розвитку суспільних відносин формує соцієтологію як науку (це знаходить відображення у включенні в назву наук категорії логосу: *соцієтологія*, *політологія*, *психологія*). Подальше заглиблення в наукове дослідження різних рівнів і сфер суспільства приводить до диференціації суспільних наук. Політекономія, політологія, психологія та інші науки розкривають закономірності розвитку різних сфер, які мають свої норми, правила і закони функціонування та розвитку. Але, крім цього, існує рефлексивний взаємозв'язок економічних, політичних, психологічних та інших відносин, який актуалізується в період суттєвих трансформацій і стає предметом соцієтології.

Рис. 2. Формування соціетології як науки

Джерело: розроблено автором.

Висновки. Соціетальні дослідження виникають у період суттєвих суспільних трансформацій, віддзеркалюючи в одному напрямі буття індивідуального як суспільного, внутрішніх структур як втілення цілого, а в іншому напрямі – буття цілого як форми втілення індивідуального і внутрішніх структур. Динамічні зміни, породжені переходом від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої економіки, загострення суспільних суперечностей і прояви їх у формі криз, війн і руйнації суспільних порядків зумовлюють необхідність поєднання двох напрямів вивчення та одночасної актуалізації рефлексивного взаємовпливу різних форм суспільних відносин. Це стає підґрунтям для формування соціетології як самостійної науки та методології пізнання особливостей сучасних суспільних трансформацій.

Список використаних джерел

1. Гегель Г.В.Ф. Наука логіки: в 3-х т. Т. 2: Учення о сущности. Москва: Мысль, 1971. 248 с.
2. Соціологія: словник термінів і понять. Київ: Кондор, 2006. 372 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR/SOCIOLOGIA_SL_2006.pdf

3. Афонін Е.А., Суший О.В., Усаченко Л.М. Закономірності та особливості суспільно-трансформаційних процесів в Україні. *Український соціум*. 2011. № 4 (39). С. 7–30. <https://doi.org/10.15407/socium2011.04.007>
4. Sumner W.G. *Folkways: a study of the sociological importance of usages, manners, customs, mores, and morals*. Mineola, New York: Dover Publications, 1959. 718 p. URL: <https://archive.org/details/folkwaysstudyofs1906sumn/page/n7/mode/2up?ref=ol&view=theater>
5. Keller A.G. *Societal evolution: A study of the evolutionary basis of the science of society*. London, Macmillan Company, 1915. 366 p. URL: <https://ia804704.us.archive.org/19/items/cu31924032560090/cu31924032560090.pdf>
6. *Theories of society: Foundations of modern sociological theory* : in 2 vols. / Parsons T., et al (Eds). New York: Free Press of Glencoe, Inc., 1961. 1479 p.
7. Sorokin P.A. *Society, culture, and personality: Their structure and dynamics. A system of general sociology*. New York: Harper & Brothers, 1947. 742 p.
8. Семенець-Орлова І.А. Сучасні концептуальні підходи до визначення поняття «етноцентризм» у двовимірному полі міжетнічного роз'єднання та інтеграції. *Український соціум*. 2022. № 2 (81). С. 116–133. <https://doi.org/10.15407/socium2022.02.116>
9. Суший О.В. Культурно-символічні засади національної ідентичності. *Державне управління: теорія та практика*. 2012. № 2. С. 1–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_7
10. Леусенко І.В. Термин «социетальный» (societal) и формирование методологических основ исследования социологии нормы в творчестве Т. Парсонса. *Система ценностей современного общества*. 2011. № 21. С. 133–141. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/termin-sotsietalnyy-societal-i-formirovanie-metodologicheskikh-osnov-issledovaniya-sotsiologii-normy-v-tvorchestve-t-parsonsa/viewer>
11. Гриценко А., Бурлай Т., Борзенко О. Соціетальні наслідки сучасної гібридної війни: теоретичні засади та інституційний вимір. *Економічна теорія*. 2023. № 2. С. 5–28. URL: http://etet.org.ua/?page_id=530&aid=675
12. Wieland J. *Relation Economics. A Political Economy*. Springer Nature Switzerland AG. 2020. 168 p.

В.Г. ПОДЛЕСНА,
д-р екон. наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу економічної теорії,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

СОЦІЕТАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ЦИКЛІЧНОМУ РОЗВИТКУ КАПІТАЛІЗМУ (XX – ПОЧАТОК XXI ст.)

Період XX – поч. XXI ст. характеризується масштабними соціальними потрясіннями – світовими війнами, революціями, які докорінно змінили систему суспільних відносин в окремих країнах та трансформували капіталістичну світ-систему в цілому. Соціальні потрясіння, зокрема війни, а також породжувані ними соціально-економічні, інституційні, геополітичні трансформації – компоненти циклічного суспільного розвитку.

Провідну роль у розвитку капіталістичної світ-системи відіграють кондратьєвські цикли, що задають його циклічний ритм. На думку одного з авторів теорії довгих циклів світової політики В. Томпсона, «довгі хвилі, очевидно, мають винятково високу значущість для світ-системних соціальних процесів... Довгі хвилі технологічних змін (тривалістю 40–60 років) визначають форму багатьох важливих процесів... К-хвилі стали особливо важливими для нашого розуміння економічного зростання, воєн та системного лідерства... Але вони важливі і для інших процесів, таких як політичні зміни в окремих країнах, культурні зміни, а також процеси зміни поколінь. Цей список, напевно, не вичерпує значущості кондратьєвських хвиль, але він має допомогти оцінити важливість довгих хвиль для глобальних соціальних процесів» [1]. З кондратьєвськими циклами скоординоване розгортання в масштабах всієї світ-системи довгих циклів світової політики, циклів гегемонії, системних циклів накопичення капіталу. Кожній із згаданих форм соціально-економічних циклів притаманні фази, які являють собою періоди глибоких соціально-економічних та суспільно-політичних потрясінь і, як наслідок, – трансформацій, що викликають масштабні соціетальні наслідки.

Великомасштабні війни та інші соціетальні потрясіння, що, як впливає з багатьох теорій циклічності суспільного розвитку, є його важливою компонентою, як правило, призводять до економічного занепаду і розрухи країн, на території яких відбувалися бойові дії, що потребує адекватних соціетальних трансформацій, спрямованих на реалізацію ефективної економічної політики післявоєнного відновлення та подальшого економічного зростання і в цілому оздоровлення системи суспільних відносин.

У ХХ ст. світові війни стали крайнім вираженням боротьби основних гравців світ-системи за глобальне лідерство, значною мірою сприяли швидкій трансформації і світової економіки, і національних господарств окремих країн. Світові війни стали каталізатором трансформації капіталізму в систему – керовану ієрархію, в якій панують центральні банки та міністерства фінансів.

Ця система характеризується наявністю тривало працюючих схем перерозподілу національного продукту і високими податками. Навіть у відносно мирні 1960-ті та 2000-ні роки розвинені країни мали державні витрати більші, ніж у середньому у світі, що суперечить неоліберальним теоріям, які доводять, що «мала держава» в економіці є запорукою процвітання [2].

Найбільш руйнівною та масштабною в історичній ретроспективі цивілізаційного розвитку в епоху капіталізму була Друга світова війна, перед якою у світовій капіталістичній системі розгорнулася глибока криза – Велика депресія. 1929–1945 рр. – кризово-мілітаристичний період у циклічному розвитку капіталізму, протягом якого відбувалося загострення до крайнього ступеня внутрішніх протиріч капіталізму та їх вирішення під час світової війни, що привело до глибоких трансформацій геополітичної системи та створило умови для розгортання підвищувальної хвилі 4-го кондратьєвського циклу, в ході якого успішне повоєнне відновлення Західної Європи відбувалося багато в чому завдяки втіленню на практиці кейнсіанської теорії, теорії соціально орієнтованого ринкового господарства, індикативного планування, що забезпечило розвиненим капіталістичним країнам «славне тридцятиліття» (1946–1975 рр.) – період високих темпів економічного зростання і вражаючого підвищення соціальних стандартів життя.

У розвинених західних країнах держава загального добробуту досягла свого розквіту після Другої світової війни завдяки масштабній перерозподільній політиці, спрямованій на подолання класових протиріч [3]. Кейнсіанська держава загального добробуту асоціювалася з політичною і соціальною централізацією. Мотивація для перерозподілу і соціальної солідарності формувалася єдиним народом; централізовані інститути і види політики мобілізували ресурси в масштабах всієї держави з метою подальшого розподілу. Територіальне зрощення супроводжувалося соціальним, завдяки видам централізованої регіональної політики, що спрямовувалася зверху вниз [4].

У другій половині 1970-х рр. в умовах знижувальної хвилі 4-го кондратьєвського циклу загострення внутрішніх протиріч капіталістичного відтворення призвело до серйозних соціально-економічних проблем у розвинених країнах. У таких умовах кейнсіанство і концепція держави загального добробуту зазнали критики. У 1980-ті роки активізувалися глобалізаційні процеси, що сприяло зменшенню ролі держави в соціально-економічних процесах і розгортанню ліберальної хвилі в світовій економіці, яка багато в чому зумовила глобальну фінансово-економічну кризу, що розпочалася у 2008–2009 рр. і внаслідок якої посилилися процеси згортання багатьох функцій соціальної держави.

Зважаючи на історичну ретроспективу розгортання таких глобальних циклів, як кондратьєвські цикли, довгі цикли світової політики, цикли гегемонії, локально-глобальний конфлікт, що сьогодні відбувається в Україні, може стати відправною точкою кризово-мілітаристичних етапів у розгортанні цих циклів, зокрема «проміжної війни», яка стимулює економіку на початку фази підйому 6-го кондратьєвського циклу; фази «макрорішення» сучасного довгого циклу світової політики, фази «тридцятирічна війна» сучасного циклу гегемонії. Тобто одним із імовірних варіантів розв'язання вкрай загострених протиріч сучасної капіталістичної світ-системи є глобальне воєнно-політичне протистояння, яке з найбільшою силою проявляється в локальних точках, що виконують роль катализатора посилення протиборства геополітичних блоків.

Конструктивне подолання суспільно-політичних протиріч сучасної капіталістичної світ-системи можливе за умов відновлення економічного зростання та зменшення внутрішньокраїнової та міжкраїнової соціальної нерівності. В цьому сенсі корисним є досвід застосування економічної політики воєнного кейнсіанства та соціального кейнсіанства, що впроваджувалася розвиненими західними країнами після Другої світової війни і допомогла уникнути повоєнного спаду у світовій економіці [5].

В умовах повоєнної реконструкції економіки України, що інтегрована у глобальну капіталістичну економіку, у процесі розв'язання політико-економічних протиріч вітчизняного суспільства та подолання соціально-економічної кризи необхідно буде зробити вибір між застосуванням економічної політики воєнного кейнсіанства та соціальним кейнсіанством (урядові програми повної зайнятості та зростання масового споживання). Зважаючи на те, що концепція розвитку людського потенціалу, розроблена експертами Програми розвитку ООН (ПРООН), ставить у центр суспільного прогресу та розглядає економічне зростання швидше як засіб, ніж як кінцеву мету розвитку людського потенціалу [6], в цілому головною метою повоєнних соціетальних трансформацій повинне бути зростання людського потенціалу; саме на це повинні бути спрямовані соціально-економічні та інституційні реформи.

Враховуючи рівень розвитку сучасних військових технологій, зростання їх смертоносності, а також зростання кількості жертв серед мирного населення з кожним новим етапом розвитку військових технологій та способів ведення воєнних дій, у використанні кейнсіанства для виходу сучасної капіталістичної економіки з глобальної кризи, що має комплексний характер і є складовою кризово-мілітаристичних фаз сучасних соціально-економічних циклів глобального характеру, необхідно максимально змістити акценти на користь соціального кейнсіанства. Загалом для здійснення соціетальних трансформацій, спрямованих на зростання людського потенціалу, необхідне формування відповідної суспільної ідеології, що базується на конструктивних компонентах егалітаризму, бо ціннісні орієнтири соціальних класів відіграють у суспільних трансформаціях не менш важливу роль, ніж рівень соціально-економічного потенціалу.

Список використаних джерел

1. Thompson W.R. The Kondratieff Waves as Global Social Processes. *World System History, Encyclopedia of Life Support Systems* / G. Modelski & R.A. Denemark (Eds.); UNESCO. Oxford: EOLSS Publishers. URL: <http://www.eolss.net/sample-chapters/c04/e6-94-15.pdf>
2. Попов Г.Г. Первая мировая война и трансформация финансовых систем ведущих держав. *Вопросы регулирования экономики*. 2013. Т. 4. №1. С. 96–106.

3. Павроз А.В. Государство всеобщего благосостояния: сущность политики и фундаментальные противоречия. *Политика и общество*. 2011. № 11. С. 21–29.
4. Сидорина Т.Ю. Операция «welfarestate»: решило ли государство всеобщего благосостояния проблемы идеального государства? *TerraEconomicus*. 2012. Т. 10. № 3. С. 84–99.
5. Арриги Дж. Адам Смит в Пекине: Что получил в наследство XXI век / пер. с англ. Т. Б. Менской. Москва: Институт общественного проектирования, 2009. 456 с.
6. Бабинцев В.П., Куркина М.П. Человеческий потенциал как научная категория. *Научные ведомости. Серия: Философия. Социология. Право*. 2012. № 8 (127). Вып. 20. С. 223–229.

Є.В. САВЕЛЬЄВ,
д-р екон. наук, професор,
професор кафедри міжнародної економіки,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль
В.Є. КУРИЛЯК,
д-р екон. наук, професорка,
професорка кафедри міжнародної економіки,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

СОЦІЕТАЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Перші десятиліття XXI століття дали світовому співтовариству зрозуміти, що його очікують великі можливості та не менш значні виклики. Так, «кінця історії», як стверджував Ф. Фукуяма, не буде, проте це передбачає, що відповідно суспільство і кожен громадянин мають діяти відповідально. Для цього в системі руху світової життєдіяльності потрібно визначити нові парадигми, які допоможуть управляти великими системами, які швидко ускладнюються. Цим викликано розширення досліджень проблем соціетальності, кінцева мета яких є отримання механізмів виходу з криз, що розвиваються хвилеподібно.

Тріумф глобалізації у XXI столітті спонукав до зміни ролі національних держав – як рамкової сфери самоствердження людини і відхід у небуття ери світових протистоянь між військово-політичними блоками. Виявилося, що людство, на шляху від економіки 4.0 до економіки 5.0, формує нову

соціетальність, яка детермінує нову світову організацію, а, відповідно, і цивілізацію. Якими їм бути – має відповісти сучасна наука.

Аналіз опублікованих досліджень соціетальності у контексті еволюції її теорії, сучасних кризових явищ, процесів у глобально-локальній гібридній системі «мир–війна» здійснили А. Гриценко, Т. Бурлай та О. Борзенко [1]. Концептуальні проблеми формування нового світового економічного порядку, а саме становлення єдиної глобальної економічної цивілізації, роль культури і довіри у XXI столітті розкриті Є. Савельєвим та В. Куриляк [2; 3].

Методологія дослідження соціетальності повинна покласти в основу цінності життєдіяльності людства та їх дотримання на локальних і глобальному рівнях. Найважливішими складовими цієї проблематики є категорія світового порядку, зокрема світових економічного, фінансового, правового та політичного порядків. При цьому в системі соціетальності можуть розроблятися кількісні оціночні показники як основа управління цим явищем.

Метою дослідження є розвиток змісту поняття соціетальність та основних підходів до формування нового світового порядку.

Забезпечення життєдіяльності України в умовах гібридної війни з Росією поставило на порядок денний необхідність пошуку відповідного механізму, спроможного охопити всю систему внутрішніх і зовнішніх чинників цієї наукової категорії. З таких позицій соціетальність можна розвивати з урахуванням усіх її складових. При цьому варто зазначити, що, попри започаткування розвитку наукових основ соціетальності ще у XIX столітті, їх прикладне використання не пішло далі рівня індивідуума і певних соціальних груп [4]. Проте міжнародні відносини у XXI столітті глобалізувалися настільки, що значною мірою стали визначальними для локалів усіх рівнів.

З огляду на сучасні виклики соціетальність можна визначити як всеохоплюючу категорію, зміст якої виражає систему організації життєдіяльності людства на різних рівнях – людини, групи, суспільства, світу у взаємозв'язку і взаємодії. В історичному контексті вона представлена

цивілізаціями народів і світу загалом. У загальнолюдському масштабі йдеться про світовий порядок, зокрема про світові економічний, екологічний, політичний та правовий порядки [5].

У контексті гібридної війни та повоєнної реконструкції соціетальність має розглядатися під кутом зору концепції соціетального колапсу, відомого також як цивілізаційний колапс. Його причинами можуть бути війна, катастрофа, епідемія, розруха, падіння уряду, повернення до примітивної форми цивілізації і т. ін. Водночас головними формами усунення наслідків соціетального колапсу є відновлення, реконструкція та інновація.

Дослідження соціетальності має враховувати історичні закономірності, які притаманні цивілізаціям з минулих часів і до яких відносяться тягарі людства через певні соціетальні колапси. Проте їх виникнення не завжди супроводжується ефектом приреченості. Так, Китай, Індія, Єгипет спромоглися відновитися як цивілізації. Зокрема, Китай – із довгою і безперервною історією та як одна із найпередовіших світових держав – у ХІХ ст. став жертвою «варварів Заходу». Йдеться про колоніальну політику країн Західної Європи та США. При цьому найбільшу руйнівну роль у китайській цивілізації відіграли Опіумні війни, внаслідок яких станом на 1860 р. Китай остаточно опинився в економічній залежності від Великої Британії та Франції. Вийти з кризи поступово вдалося завдяки поваленню династії Цин і створенню у 1912 р. Республіки Китай.

Водночас можна констатувати, що не кожна цивілізація має умови для виходу із соціетальних криз на основі відновлення. Саме негативним результатом завершилися такі славетні цивілізації, як Західна та Східна Римська імперії, цивілізації майя та острова Пасхи.

Проте не можна робити висновок, що кожна зникла цивілізація була вже наперед приреченою або не мала шансів на відновлення. Так, Західна Римська імперія – аби вистояти – мала би зробити пріоритетом підвищення ефективності цивільної адміністрації та збільшення чисельності армії в останній період свого існування.

З погляду сьогодення можна по-іншому оцінити перспективи цивілізації майя, яка існувала з 2000 р. д.н.е до завоювання іспанцями останньої незалежної держави індіанців у кінці XVII століття, яке збіглося із періодом епідемій; посухами, що повторювалися; виснаженням природних ресурсів, викликаних перенаселеністю міст. Сучасники глобалізації знайшли би численні методи та засоби, аби подолати таку кризу, а для часів загибелі держав майя умови, що склалися, є тали фатальними.

Особливостями сучасних соціетальних колапсів, пов'язаних із війнами, є те, що вони починаються між імперіями, а закінчуються як етнічні[†]. Так сталося за результатами Першої світової війни. Велика четвірка (Велика Британія, Франція, Сполучені Штати та Італія) нав'язала переможеним державам свої умови. Внаслідок війни Австро-Угорська, Німецька, Османська та Російська імперії припинили своє існування, а з їх залишків утворилися численні нові держави, серед яких Чеська Республіка, Естонія, Фінляндія, Латвія, Литва, Польська Республіка та Королівство Сербів, Хорватів і Словенців. Німеччина втратила власні колоніальні території. Війна також створила підґрунтя для розпаду Британської імперії.

Друга світова війна стала продовженням тенденції трансформації мапи Європи за етнічним принципом. Територіально вони торкнулися кордонів більшості країн. Водночас переміщувалися етнічні групи. З України були переселені поляки, а з Польщі – українці. Зміна західних кордонів Польщі супроводжувалося переселеннями німців до Німеччини і поляків – з Німеччини до Польщі. У 1945 р. близько 1/3 загальної території Східної Пруссії за Потсдамськими угодами увійшли до складу РСФСР на правах Кенігсберзького особливого військового округу, який у 1946 р. перейменували на Калінінградську область. Побіжно протягом року майже всі етнічні німці були депортовані до Німеччини, після чого завезли переселенців з російської глибинки. Якщо до цього населення приєднаної до Російської Федерації

[†]Автор розвиває ідею, сформульовану професором УКУ Ярославом Грицаком.

території становило 170 тис. осіб, то у списках до перших виборів до місцевих рад уже нараховувалось 320 тис. жителів [6].

Протягом перших десятиліть ХХІ ст. відбувалася 21 війна [7]. Жодна з них не спровокувала світової війни, переважно маючи регіональну, антитерористичну та релігійну спрямованість. Однак етнічна складова, як правило, відіграє важливу роль. Безпосередньо етнічні відносини змінила російсько-грузинська війна 2008 р., яка завершилася визнанням Росією незалежності Абхазії та Південної Осетії.

Зрештою радикально етнічний характер має нинішня російсько-українська війна. Вона почалася у 2014 р. із сепаратистських виступів під прикриттям РФ. Протягом початкового етапу Росія анексувала Крим та заявила про самопроголошення так званих Донецької і Луганської народних республік. 24 лютого 2022 р. Україна зазнала повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Мета була сформульована міністерством оборони РФ як контроль над Донбасом та Південною Україною, включаючи сухопутний коридор у Крим і Придністров'я. При цьому, територіальні плани та етнічні цілі, які проголошувалися особисто Путіним, доповнили демілітаризація і денацифікація. Загалом усе це означало ліквідацію української державності та інтеграцію українців у російський етнос.

Цілі, які задекларувала РФ, починаючи широкомасштабну війну з Україною, насправді не є локальними. Їх досягнення з самого початку має глобальний характер, адже вони не можуть бути досягнуті без порушення основ світового порядку. Це стосується всіх його складових. Передовсім ідеться про політичний порядок у контексті принципу непорушності кордонів. Водночас, розпочавши проти України військову агресію, РФ здійснює геноцид українського народу та екоцид природного середовища. Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну суттєво порушило соціальний порядок, через руйнування зв'язків між ними та внутрішнє і міжнародне переміщення мільйонів осіб.

Війна такого масштабу, як російсько-українська, певною мірою зумовлює непряму участь у різних формах численних дійових осіб світового порядку. Серед них ООН та міжнародні організації різного профілю, зокрема ОБСЄ, Червоний хрест, міжнародні юридичні організації та інші. Їх діяльність під час війни хоча і є корисною, проте потребує удосконалення механізмів, аби підвищити ефективність виконання покладених на них функцій умиротворення агресора.

Важливою соціетальною проблемою в умовах гібридної війни є фінансування витрат жертви агресії. Україна – як країна з трансформаційною економікою – не має достатніх ресурсів для покриття витрат на утримання армії, ведення бойових дій та відновлення зруйнованої інфраструктури та повоєнну реконструкцію. В умовах російсько-української війни ці проблеми вирішуються за сприяння міжнародних економічних і фінансових організацій, США, Європейського Союзу, G7 та держав, які увійшли до об'єднання Рамштайн. Нові підходи до економічної боротьби з агресором, які виникли у глобальному просторі, стали важливим засобом протидії агресії. Втім, як такі, що виникли спорадично, а не вироблені заздалегідь, вони мають певні «вузькі» місця. Про це свідчать численні факти уникнення Російською Федерацією санкцій, затягування із прийняттям партнерами рішень щодо постачання зброї, що не убезпечені від деструктивної діяльності опозиційних партій. І це лише ті недоліки, які лежать на поверхні.

Отже, російсько-українська війна загострила актуальність формування нового світового економічного і фінансового порядку. Серед інновацій він повинен виробити механізми економічної підтримки країни, що стала жертвою агресії. Світовий економічний і фінансовий порядок має забезпечити фінансування системи протидії тероризму та агресії, особливо країн, що розвиваються; не сприяти незаслуженому збагаченню унаслідок війни; напрацювати порядок виплати репарацій; не допустити світовий обіг коштів кримінального походження.

Уроки російсько-української війни щодо фінансової і військової допомоги Україні як жертві агресії та економічних санкцій щодо РФ як агресора можуть значною мірою бути використані у процесі формування нового світового економічного і фінансового порядку.

Список використаних джерел

1. Burlay T., Grytsenko A., Borzenko O. Societal consequences of modern hybrid war: key dimensions in the context of Ukraine. *Journal of European Economy*. English Edition. April–June 2023. Vol. 22. No. 2 (85). P. 158–183. <https://doi.org/10.35774/jee2023.02.158>
2. Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України / В. Козюк, А. Крисоватий, Є. Савельєв та ін. ; за наук. ред. проф. А. Крисоватого і Є. Савельєва. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 504 с.
3. Нова економіка в європейських цивілізаційно-інтеграційних процесах. Сталий розвиток України в контексті формування нового світового економічного і фінансового порядку : моногр. / за наук. ред. проф. А.І. Крисоватого та проф. Є.В. Савельєва. Тернопіль: Осадца Ю.В. 2019. 484 с.
4. Kemp L. Are we on the road to civilisation collapse? *BBC Future*. 18 February 2019. URL: <https://www.bbc.com/future/article/20190218-are-we-on-the-road-to-civilisation-collapse>
5. Societal collapse. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Societal_collapse
6. Калінінградська область. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%BD%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C
7. Список війн XXI століття. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD_XXI_%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D1%82%D1%8

О.Л. ЯРЕМЕНКО,
д-р екон. наук, професор,
завідувач сектору інституційної економіки відділу економічної теорії,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

ЦІНІСНО-ІНСТИТУЦІЙНІ МОДАЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНО ВКОРІНЕНОГО РОЗВИТКУ*

Останнім часом дедалі більше дослідників звертає увагу на посилення ролі суверенітету та національного інтересу у позиціонуванні держав у глобальному конкурентному просторі [1; 2]. Для більш-менш чіткого розуміння переваг та обмежень вибору моделі національно вкоріненого розвитку є сенс

---

* Публікація представляє результати дослідження, виконаного в рамках наукового проекту «Формування засад національно укоріненої стійкості та безпеки економічного розвитку України в умовах гібридної системи «мир–війна» (держ. реєстраційний № 0123U100965).

розкрити внутрішню логіку такого вибору на підставах оцінки ціннісних та інституційних модальностей такого розвитку в умовах гібридної системи «мир–війна».

Первинною основою національно вкоріненого розвитку є ідентичність [3; 4]. Ідентичність виступає як фундаментальна сукупність жорстких соціально-генетичних програм, що проявляються як стійкі стимули та очікування у соціальному середовищі та забезпечують відтворення суб'єктів на довгих інтервалах еволюції (як мінімум – упродовж життєвого циклу). Також ідентичність виступає внутрішньою межею гібридної системи «мир–війна» в умовах потенційно деструктивних трансформацій. Гібридна ідентичність як чинник невизначених та нестійких очікувань не є інструментом зниження загальної невизначеності, а її додатковим джерелом. Безпосереднім віднаходженням ідентичності всередині господарської системи є, по-перше, рівень трансакційних витрат, а, по-друге, переважний вектор спрямованості інституційної довіри: він спрямований або всередину системи, або у зовнішній простір.

Суттєвою характеристикою господарської системи є її інституційна ємність як кількість змістовних норм, які суб'єкт здатний засвоїти без порушення ідентичності. Інституційна ємність не є нескінченною; норми, що не засвоюються через перевищення інституційної ємності – як формально імплементовані шляхом максимально точного копіювання – слугують джерелом хаосу гібридної системи «мир–війна»: у цьому випадку енергія трансформації у вигляді зовнішніх інституційних та фінансових ресурсів може перетворюватися на внутрішній хаос у вигляді масового рейдерства, інноваційних форм корупції, деградації системи соціальних статусів, соціопатії [2; 5].

Динамічний аспект інституційної основи економіки характеризується змінами норм та правил. Інституційна система економіки має певний запас змінності як потенціал збереження та відтворення основних функціональних зв'язків суб'єктів у ході пристосування до змін. Перевищення цього потенціалу

виступає як зайві зміни, що порушують цілісність функціональних структур соціуму (норму реакції), – і це призводить до падіння ефективності. При цьому накопичений запас змінності є функцією часу історичного існування соціуму. Соціум може витримати практично будь-які зміни, якщо в минулому він уже зазнав аналогічних або близьких за глибиною, тривалістю та напрямом інституційних змін.

Якщо елемент системи здатний витримувати та відтворювати ідентичність на інтервалах, що перевищують його життєвий цикл, то такий елемент отримує шанс набутти атрибут суб'єктності. Суб'єктність відповідає за утримання фокусу актуальних цілей і критеріїв усередині системи. Для суб'єкта його переваги та ресурсні обмеження є виключними підставами його цілепокладання, а будь-які інші зовнішні умови та обмеження зовнішнього походження мають вторинний характер, але, водночас, обмежують можливості реалізації національної ідентичності у зовнішньому просторі. Тому актуальна змістовна оцінка взаємної відповідності національних цілей, ресурсів та ідентичності у ході соціально-економічного відтворення є обов'язковою умовою відтворення ідентичності.

Національний інтерес є формою практичної рефлексії фундаментальної ідентичності та актуальної суб'єктності у їх конкретно-історичній єдності. Система, що функціонує на підставах національного інтересу, має можливість більш-менш ефективно знімати невизначеність життєдіяльності в умовах конфліктного нестійкого глобального середовища. Слід зробити застереження щодо невизначеності сучасного фазового переходу глобальної системи, що може супроводжуватися десуб'єктивацією та народженням нових ідентичностей. Але у цьому нашому аналізі ми відштовхуватимемося від того, що генезис і структурування нових ідентичностей ще не зайшли настільки далеко, аби визначати тенденції та напрями глобального розвитку.

Проведені оцінки дають підстави визначити національний суверенітет як законодавчо та інституційно забезпечений спосіб професійних дій держави та

громадянського суспільства у зовнішньому та внутрішньому середовищах на підставах суб'єктності та національного інтересу, що формує умови національного вкоріненого розвитку.

На наш погляд, існують такі зовнішні обмеження розгортання фундаментальних модальностей національно вкоріненого розвитку:

по-перше, ієрархічність конкурентних ніш за аналогією із принципом Паулі, який означає, що два глобальні суб'єкти не можуть займати одну і ту ж нішу (енергетичний рівень). Водночас еволюція, завдяки невизначеності, здатна породжувати нові конкурентні ніші, де деякі чинники відсталості можуть перетворюватися на національні переваги внаслідок явища історичного резонансу ідентичності та середовища;

по-друге, чинник лідерства у трансформаціях, що суттєво обмежує можливість формування ефективної моделі національно вкоріненого розвитку. Конкуренція між країнами та їх блоками за право створювати нові світові правила обумовлена не лише тим, що лідерство дає можливість формулювати ці правила «під себе», а й тим, що слідування чужим правилам не дає тих результатів, які отримує лідер змін;

по-третє, довгі хвилі інституційної еволюції, що обмежують розкид траєкторій подій та зумовлюють сильний вплив на можливості вибору на користь моделі національно вкоріненого розвитку. Не може не привернути увагу той факт, що світові події столітньої давнини характеризувалися приблизно таким же загостренням конфліктності та тенденцією до форсованого одержавлення соціально-економічного буття, як у 20-ті роки ХХ століття, хоча 100 років назад технологічні та інституційно-структурні умови були зовсім іншими.

Проведений соціально-економічний аналіз національного вкоріненого розвитку із позицій національної ідентичності та суверенітету дає можливість уточнити зміст моделі екзогенних реформ (які розробляються та ініціюються міжнародними інститутами та зовнішніми кредиторами) як моделі

«паралельного переносу». Така модель реформ побудована на мовчазному визнанні мінімальних ризиків втрати/перекручення прихованої соціальної інформації, що є суттєвою для вихідної соціальної конструкції.

Однак наведене припущення є лише гіпотезою, що обумовлює необхідність аналітичного обґрунтування будь-якої зовнішньої реформи стосовно її відповідності ідентичності за такими критеріями:

- сумісність – несумісність;
- побічні ефекти;
- взаємодія з іншими змінами та їх очікуваними результатами.

Висновки. Вибір моделі національно вкоріненого розвитку вимагає від держави та громадянського суспільства більш-менш чіткого усвідомлення внутрішньої логіки такого вибору. До головних внутрішніх моментів моделі національно вкоріненого розвитку відносяться: національна ідентичність, інституційна ємність соціуму, запас інституційної змінності економіки, суб'єктність та суверенітет, а також національний інтерес як форма практичної рефлексії фундаментальної ідентичності та актуальної суб'єктності у їх конкретно-історичній єдності. Це вимагає обов'язкового тестування будь-яких програм реформ на їх відповідність національним інтересам та критеріям зміцнення національного суверенітету.

Список використаних джерел

1. De Bandt O., Bricongne J.-Ch., Fontagné L. Globalisation and uncertainty. *Eco Notepad Post*. No. 205. February 23, 2021. Banque de France, 2021. URL: <https://blocnotesdeleco.banque-france.fr/en/blog-entry/globalisation-and-uncertainty>
2. Bartelme D., Costinot A., Donaldson D., Rodriguez-Clare A. The Textbook Case for Industrial Policy: Theory Meets Data. *MIT Economics Working Paper*. November 2021. 92 p. URL: <https://dave-donaldson.com/wp-content/uploads/BCDR.pdf>
3. Yaremenko O. Conflict forms of overcoming the disparities of the global economy. *Proceedings of the 15th International Scientific and Practical Conference*. Japan, Tokyo: CPN Publishing Group, 2022. P. 283–286. URL: <https://sci-conf.com.ua/xv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiyascience-innovations-and-education-problems-and-prospects-21-23-09-2022-tokioyaroniya-arhiv/>
4. Яременко О.Л. Ідентичність та конфліктні форми подолання диспропорцій економічної глобалізації. *International Scientific Innovations in Human Life. Proceedings of the 15th International Scientific and Practical Conference*. United Kingdom, Manchester: Cognum Publishing House, 2022. P. 304–307. URL: <https://sci-conf.com.ua/xv-mizhnarodna-naukovo->

praktichna-konferentsiya-international-scientific-innovations-in-human-life-1-3-09-2022-manchester-velikobritaniya-arhiv/

5. Яременко О.Л. Інституційні передумови нестабільної соціально-економічної динаміки України. *Комплементарність інформаційно-цифрових і соціально-економічних перетворень як умова стабільного розвитку суспільства* / за ред. чл.-кор. НАН України А.А. Гриценка; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2021. С. 28–46.

І.С. ПІЛЯЄВ,

*д-р політ. наук, кандидат екон. наук, професор,
провідний науковий співробітник*

сектору міжнародних фінансових досліджень,

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

ЦІНІСНИЙ ВИМІР СОЦІСТАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: СХІДНОАЗІЙСЬКИЙ ДОСВІД ДЛЯ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Нині дедалі очевиднішим стає те, що з такими глобальними викликами сучасності, як запобігання глобальній ядерній катастрофі, глобальне потепління, боротьба з тероризмом, кризові явища та процеси у світовій фінансовій системі, демографічна криза в більшості економічно розвинених країн світу, поглиблення глобальних протиріч у відносинах Схід–Захід і Північ–Південь, не можна впоратися в рамках єдиної універсальної парадигми вирішення, їх можна подолати лише шляхом різнопланових відповідей на глобальні економічні, соціальні, фінансові проблеми, інтерактивної диверсифікації міжнародних механізмів, інституцій та підходів. Таким чином, ми стали свідками певного «перевідкриття» питання диверсифікації в глобальній безпеці, геополітиці, геоекономіці, модернізації – навіть у розвитку нових технологій та інновацій.

В останнє десятиліття спостерігається дедалі запекліша багатогранна та багаторівнева боротьба за зміну глобального фінансового, політичного та соціально-економічного порядку. Ключову роль у цій боротьбі відіграють соціокультурні цінності, які визначають світоглядну позицію, етос, стратегування, лінію поведінки, мотивацію ухвалення військових, політичних, фінансових, економічних, екологічних та інших рішень, дій, поведінки суб'єктів

(активних, пасивних, опосередкованих, спостерігачів) сучасного глобального протистояння – епічної світової драми сучасності.

Характер суспільних та індивідуальних цінностей значною мірою визначає якість таких важливих факторів виробництва, як праця, підприємницька діяльність, виробнича та соціальна інфраструктура, та істотно впливає на економічну ефективність інформаційних мереж й інноваційної діяльності.

Сьогодні дедалі більшої актуальності набуває думка американського економіста, Нобелівського лауреата Гарі Беккера про те, що глобальні загрози світовій економіці зумовлені мотивами поведінки учасників ринку, багато в чому вирішальною роллю психологічних факторів [1], які, у свою чергу, визначаються індивідуальними та суспільними цінностями. Видатний французький соціолог сучасності П'єр Бурдьє, як і Макс Вебер, вважає, що структура суспільства визначається не лише економічною логікою [2, с. 146], додаючи до економічного капіталу т. зв. «культурний капітал», назвавши його за аналогією з класичним капіталом. Культурний капітал безпосередньо стосується так званої «м'якої інфраструктури» як критичного фактора виробництва в економіці.

Нині в країнах конфуціанської традиції поняття м'якої інфраструктури є особливо популярним. На відміну від жорсткої інфраструктури, яка є фізичною інфраструктурою доріг, мостів тощо, м'яка інфраструктура представляє людський капітал та інституції, необхідні для підтримки економіки, що надають певні послуги населенню у таких сферах, як охорона здоров'я, фінансові установи, державні установи, правоохоронні органи та освіта. Як зазначає Джастін Іфу Лін, колишній перший віце-президент і головний економіст Світового банку, засновник теорії нової структурної економіки: «Мейнстримні теорії не спроможні скеровувати успішний розвиток і транзит, оскільки загалом ці теорії нехтують ендогенною природою відсталості та диспропорцій у країнах, що розвиваються, і країнах із перехідною економікою. <...> З досвіду

економік Китаю та Східної Азії за останні півстоліття успішний розвиток країни повинен починатися з того, що країна має і що країна може зробити добре <...> на основі своїх порівняльних переваг та можливостей» [3]. Теорія нової структурної економіки, по суті, намагається відновити баланс, втрачений економічною наукою часів домінування Вашингтонського консенсусу між матеріальними та духовними/культурними факторами виробництва, визнаючи, що духовні та культурні цінності, освіта та наука, у тому числі соціально-гуманітарні науки, є важливою невід'ємною складовою «м'якої інфраструктури» економіки.

Держава, економіка і суспільство конфуціанської традиції базуються на масовому переконанні на всіх рівнях суспільної та індивідуальної свідомості, що найкращі люди (тобто меритократія), відповідно, керують державою, економікою та суспільством.

Природа ринкової економіки Східної Азії суттєво відрізняється від західної, оскільки вона виникла з конкретного історичного досвіду, заснованого на конфуціанстві. У системі конфуціанської традиції прибуток та заробітна плата є важливим, але не головним мотиватором поведінки економічних суб'єктів. Досі східноазійські «конфуціанські» економіки зберігають міцну основу регіональної багатовікової традиції більшого використання людських (насамперед національних) ресурсів, тобто людського капіталу, аніж матеріально-речових ресурсів [4].

Фактично до «Великого розходження» між Сходом і Заходом на рубежі XVIII–XIX століть східноазійський шлях розвитку, зокрема Китаю, був таким же ринковим, як і європейський, але не слугував носієм капіталістичної динаміки [5, с. 93]. З точки зору довготривалого методологічного підходу світ-системної теорії Китай має власну міцну традицію ринкової економіки. Це перегукується з думками Гжегожа Колодка про «третій шлях» Китаю [6].

Економічні дива Японії, Південної Кореї, Китаю та Тайваню були досягнуті шляхом ефективного використання позитивних рис національної

системи цінностей, передусім конфуціанства (зокрема у сфері соціальної відповідальності та солідарності), у поєднанні з глибокою інтеграцією відповідної національної економіки в світову економіку та фінансову систему на основі порівняльних конкурентних переваг із сильною роллю держави та потужним протекціонізмом щодо національних галузей промисловості, перспективно конкурентоспроможних на глобальному ринку.

Як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники проблематики післявоєнної/кризової міжнародної технічної допомоги в основному схильні до того, що програма післявоєнної відбудови і бачення цього процесу в стратегічній перспективі мають бути ініційовані, запропоновані для реалізації й очолюватися в процесі виконання саме Україною, що є істотним фактором довіри з боку донорів до нашої держави, сприйняття реальності її планів та намірів [7; 8].

У наведеному контексті нещодавно виявлена близькість східноєвропейських та пострадянсько-євразійських країн до східноазійських у сенсі довгострокових ціннісних орієнтацій [9] свідчить про високий потенціал України у плідному сприйнятті та реалізації прогресивних раціонально-секулярних елементів та цінностей конфуціанства. Це передбачає звернення до найбагатшого досвіду модернізації в дусі конфуціанської традиції, що яскраво продемонстрував цілий ряд нині висококонкурентних економік і суспільств Східної Азії. Зокрема, для успішної повоєнної економічної відбудови сталий та гармонійний розвиток людського капіталу та м'якої інфраструктури національної економіки має стати однією із стратегічних цілей України у післявоєнному майбутньому.

Список використаних джерел

1. Becker G.S. The Economic Approach to Human Behavior. Chicago; London: The University of Chicago Press, 1976. 320 pp.
2. Swartz D. Culture & Power: The Sociology of Pierre Bourdieu. Chicago: University of Chicago Press, 1998. 333 pp.

3. Lin J.Y. China's growth miracle in the context of Asian transformation. *WIDER Working Paper* / UNU-WIDER. August 2018. No. 2018/92. URL: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/Publications/Working-paper/PDF/wp2018-92.pdf>.
4. Sugihara K. The East Asian Path of Economic Development: A Long-Term Perspective. *The Resurgence of East Asia: 500, 150 and 50 Years Perspectives* / Arrighi, G., Hamashita, T. & Seldon, M. (Eds.). London and New York: Routledge, 2003. P. 78–123.
5. Arrighi G. *Adam Smith in Beijing. Lineages of the Twenty-first Century*. London, New York: Verso, 2008. 418 pp.
6. Kołodko G.W. Соціалізм чи капіталізм? Tertium datur. *Економіка і прогнозування*. 2018. № 1. С. 7–36. <https://doi.org/10.15407/eip2018.01.007>
7. Conley H.A. A Modern Marshall Plan for Ukraine: Seven Lessons from History to Deliver Hope. *The German Marshall Fund of the United States*. 2022. URL: <https://www.gmfus.org/sites/default/files/2022-10/A%20Modern%20Marshall%20Plan%20for%20Ukraine.pdf>
8. Трофімчук М. Аналіз особливостей реалізації «Плану Маршалла» та перспективи відновлення економіки України на його засадах. *Вісник Хмельницького національного університету: Економічні науки*. 2022. № 3. С. 246–251.
9. World Values Survey & European Values Study (2005–2022). URL: www.worldvaluessurvey.org ; <https://europeanvaluesstudy.eu/>

О.О. БОРЗЕНКО,
д-р екон. наук, професор,
завідувачка сектору міжнародних фінансових досліджень,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

МУЛЬТИКУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА ТА ІМІГРАЦІЯ

На політику, яку здійснює країна, що приймає мігрантів, певною мірою впливають настрої як корінного населення, так і мігрантів. Там, де офіційно проводиться політика мультикультуралізму, що розуміється як збереження особливої мігрантської культури, влада визнає та заохочує існування соціальних зв'язків між іммігрантами, що визначаються їхньою культурою. В результаті можливе зосередження діаспори в кількох містах та переважання у школах цих міст учнів, які належать до діаспори.

Однак у той час, як мультикультурна політика допускає і навіть заохочує збереження іммігрантськими групами своїх культурних та соціальних відмінностей, стосовно корінного населення держава змушена проводити зовсім іншу політику. Дискримінація серед іммігрантів викликає страх у корінного населення, щоб ці процеси не перекинулися на них.

Мультикультурна політика уповільнює інтеграцію. Вона спричиняє такі вимірювані наслідки, як слабке знання іммігрантами національної мови, що, як відомо, знижує готовність до співпраці при наданні суспільних благ, а також підвищену географічну сегрегацію. Крім того, Рууд Коопманс [1] виявив, що інтеграцію уповільнює щедре соціальне забезпечення у приймаючій країні, яке спокушає мігрантів легким життям і слугує причиною, щоб залишатися на нижніх щаблях соціальних сходів. Зрозуміло, соціальне забезпечення становить спокусу і для корінних жителів, але мігранти ведуться на неї більшою мірою, адже звикли до більш низького рівня життя. Навіть скромні соціальні виплати видаються їм більш привабливими, тож стимул знайти роботу та заробляти ще більше, діє на них слабше. Мультикультуралізм та щедре соціальне забезпечення уповільнюють інтеграцію мігрантів і вдома, і на роботі. За даними Коопманса [1], і той, і інший ефект проявляються у досить помітних масштабах.

Соціальні зв'язки в межах групи, які Роберт Патнем [2] називає «об'єднуючим» соціальним капіталом, налагоджувати простіше, ніж зв'язки між групами – «сполучний» соціальний капітал. Крім того, соціальні зв'язки простіше налагоджувати у маленьких групах, ніж у великих. Тому поєднання мультикультуралізму та антидискримінаційних законів може призвести до ненавмисного парадоксу: для накопичення об'єднуючого соціального капіталу становище іммігрантів більш вигідне за становище корінного населення. Іммігрантам не лише дозволяють створювати згуртовані громади, які зберігають їхню рідну культуру, — їх до цього навіть заохочують. Власне до однієї громади зараз зазвичай зараховують усіх людей, які емігрували з однієї й тієї ж країни – йдеться про «бангладеську» громаду, «сомалійську» громаду тощо. В результаті, незважаючи на болісне соціальне випробування, яким стає сам процес міграції, типовий іммігрант – на противагу типовому корінному жителю – належить до іншої соціальної мережі.

Це дає Патнему [2] підстави говорити про роз'єднаність корінного населення. Сьогодні люди меншою мірою об'єднані в соціальні мережі – за

висловом Патнема, вони захищаються самі. Поєднання політики мультикультурного сепаратизму щодо мігрантів та антидискримінаційних законів щодо корінного населення порушує золоте правило етики. Одна з цих груп не може розраховувати на те, що до неї ставитимуться так само, як до іншої групи. Корінне населення не зможе зберегти ексклюзивних зв'язків. І в кінцевому рахунку між вибором – інтеграційна чи мультикультурна політика – ми бачимо, що за інтеграційної політики темпи абсорбції зростають, а за мультикультурної – знижуються.

Чим нижчий темп абсорбції, тим менш крутою буде крива діаспори. За відсутності контролю над міграцією розмір діаспори і темп міграції зростатимуть нескінченно. Під час міграційної політики можна легко прорахуватися. Вчені повинні постійно досліджувати економічні наслідки міграції для корінного населення.

Чим довше наші біженці живуть за кордоном, тим вищий ризик того, що додому вони не повернуться. Хоча після війни українська економіка як ніколи потребуватиме робочих рук. А відновлення України без достатньої кількості робочих рук – навіть за наявності грошей – неможливе.

Ситуація із поверненням українців залишає бажати кращого. Кількість тих, хто виїжджає, все ще перевищує кількість тих, хто повертається, хоча темпи виїзду вже зменшуються. За даними ООН, якщо у березні 2022 р. фіксувалося 3,2 млн людино-перетинів кордону за межі України та 0,4 мільйона в Україну, то в червні за кордон було здійснено вже лише 1,5 млн людино-перетинів, а в Україну — 0,8 млн. Війна – це лише тригер, який продовжує змушувати українців їхати за кордон, і вони б повернулися на батьківщину, але деякі приймаючі їх країни роками готувалися до їхнього приїзду [3].

Суто з економічної точки зору уряди країн, що приймають, вже вклали в мігрантів гроші. А тепер вони мають просто так віддати їх назад? Та ще й у період демографічної кризи у розвиненому світі? Звичайно ні. Ці уряди розуміють, що мігранти – це гроші, створення робочих місць і зростання

економіки. А що таке для них дотації на утримання українців? Мовою бізнесу – це просто «маркетингові витрати», які швидко окупляться. 2021 р. ВВП Польщі зріс на 5,9%, і приблизно 15% із цього приросту сталося завдяки перебуванню у цій країні двох мільйонів українців. У номінальному вираженні кожен українець у Польщі додатково створив майже 5,8 тис. дол. США ВВП, тоді як поляк – лише близько 1,9 тис. дол. США ВВП. Коли у березні 2022 р. уряд Польщі оголосив про виділення 1,7 млрд дол. США на підтримку 1,2 млн українських біженців, він свідомо йшов на такі витрати, щоб «заякорити» українців у Польщі, оскільки розумів, який додатковий дохід кожен українець принесе польській економіці.

Уряд Ірландії визнав ефективність для своєї економіки від залучення українців і зараз надає їм найбільшу щомісячну допомогу – 800 євро на одного дорослого (Велика Британія – 405 євро, Німеччина – 400 євро, Польща – 150 євро). І такі дії зрозумілі. Адже Ірландія щороку приваблює набагато більше іноземних мігрантів – як результат темпи зростання ВВП цієї країни за останні 20 років у 2,6 рази вищі, ніж у Великій Британії. На 2023 р. Ірландія вже запланувала у бюджеті майже 3 млрд євро на підтримку нових українців, на приїзд яких вони очікують. Тобто деякі країни не просто витрачають кошти на утримання українців, а й готові суттєво збільшити ці витрати.

Стимули повернення біженців до України: першим ефективним механізмом може стати страхування безпеки ведення бізнесу (шляхом створення відповідного страхового фонду), подібно до того, як уряд України на початку лютого 2022 р. виділив понад 16 млрд грн на гарантування безпеки польотів над територією України. Тоді цей крок переконав авіакомпанії у можливості польотів, оскільки держава власним коштом сформувала страховий фонд, і таким чином було нівельовано ризик втрати лізингодавцями своїх літаків. Так само зараз потрібно переконати бізнес у безпеці його діяльності, коли із зазначеного фонду будуть оперативно компенсуватися будь-які нові руйнування.

Другим ефективним кроком може бути масштабна передача до концесії державного та комунального майна [4]. Адже держава має інфраструктуру і не має коштів, а бізнес – навпаки – має кошти, але здійснювати капітальні інвестиції боїться. Ще у 2019 р. президент підписав закон про концесії, що дозволяє державі, муніципалітетам, держкомпаніям здавати, зокрема, пооб'єктно, своє майно в концесію на 20–50 років. Закон відповідає міжнародному рівню, але через бюрократію до концесії передано менше за 0,1% усього державного та комунального майна. Найближчими роками держава не матиме коштів на ці проєкти, особливо у сфері житлово-комунального господарства, освіти, охорони здоров'я, спорту, залізничних та авіаперевезень тощо. Логічно провести концесійні тендери на керування цією інфраструктурою. Це дасть владі змогу задіяти на розвиток інфраструктури приватні кошти, залишаючись при цьому власником стратегічних активів.

Список використаних джерел

1. Hecht M. Interview with Ruud Koopmans: Understanding Muslim Immigration to Europe. *Merion West*. 09.09.2020. URL: <https://merionwest.com/2020/09/09/interview-with-ruud-koopmans-understanding-muslim-immigration-to-europe/>
2. Putnam R.D. *Gesellschaft und Gemeinsinn: Sozialkapital im internationalen Vergleich*. Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung, 2001.
3. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну. *Укрінформ*. 06.07.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cerez-vijnu.html>
4. Закон України «Про концесію» від 3 жовтня 2019 року № 155-IX / Верховна Рада України. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#Text>

M. GONASHVILI,

*Doctor of Economics, Professor,
Caucasus University (CU), Georgia*

G. MIKANADZE,

*Associate Professor,
Georgian-American University (GAU), Georgia*

MODERN INDICATORS OF INNOVATIVE ECONOMY

We are operating in a period of unique technological revolution, which is called the fourth industrial revolution in economic science. Because those changes in scale and scope are massive and will affect all fields of our life, work, and

environment, we consider that managing this process requires a unique attitude and consideration. Therefore, countries that develop an extraordinary approach to this process will benefit more [1].

It is necessary to collaborate between countries, and a single approach just developed countries will not have an appropriate result globally, for example, in terms of the environment. Because nowadays, the world is globalized, and technology does not have boundaries, we cannot separate countries from each other. Despite economic growth and circumstances, each country can use the process of revolution individually and achieve desired results rapidly. The experience of the last 40 years showed that the technological revolution could create gigantic international companies and collapse on massive scales and a concise amount of time. In this case, innovation and sustainable development are the only approaches to consider.

As we mentioned above, the process of transformation will attract every field of our life [2]:

- Artificial Intelligence (AI),
- robotics,
- Internet resources,
- machinery,
- quantum computers,
- 3D printers.
- nano and biotechnologies,
- and renovating energies.

The process of transformation will change our lives in many different ways [3]:

- business (production, consumption, transportation, and delivery policy) and entrepreneurship,
- crypto currency,
- a system of education and research and development itself,
- healthcare,
- science in general,
- social services,

- government and government policy,
- international relations,
- defense and security,
- managing information.

In this process, all stakeholders of global society – governments, businesses, academia, and civil society, – are responsible for working together to understand emerging trends better. Finally, uncertainty is high in this process, and opportunities are out of control for each citizen of the earth. Findings of behavior each human can cause fundamental changes (for example, Julian Assange, Edward Snowden, Steve Jobs, Elon Musk, Mark Zuckerberg, Jeff Bezos, Larry Page, etc.); those changes can be positive and negative too.

Despite all of the above mentioned, we consider that Innovation Economy needs to be managed. Because of this, we need to develop indicators to consider modern challenges and develop the appropriate approach. In our article, we will discuss indicators of how business, government, nonprofit and educational institutions adapt to transformation challenges and how different fields collaborate [4].

In our article “Modern Indicators of Innovative Economy”, we will consider examples of Georgia and Ukraine separately and in terms of collaboration and regional context. Because of infrastructural challenges, Ukraine can demonstrate itself as the first country to use modern technologies in the process of infrastructural rebuilding. On the other hand, Georgia is approaching a regional hub of energy delivery and transportation [5].

Today’s militaristic situation in Ukraine (when a country is at war) has shown that developing the innovation is also a means of ensuring the country’s security and sovereignty and a way to increase country competitiveness. However, in the scientific literature research, the Ukraine innovation potential implementation and the introduction of innovations are characterized by low indices.

Also “Ukraine is an Emerging Innovator with performance at 31.0% of the EU average. Performance is below the average of the Emerging Innovators (50.0%).

Performance is decreasing (–0.5% points) and is lower than that of the EU (9.9% points). The country’s performance gap to the EU is becoming larger“ [6, p. 85].

For the development of Georgia and Ukraine, we consider it important to develop a new innovation strategy for both countries, on the basis of which the national scientific forces of the countries will be able to use national resources and innovative potential to be able to develop their capabilities.

We aim to discuss innovation indicators of the economy in the example of Georgia and Ukraine, considering regional circumstances and future challenges.

References

1. Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/focus/fourth-industrial-revolution>,
2. Kissinger, H.A., Schmidt E., Huttenlocher, D. (2021). *The Age of AI and our Human Future*. Little, Brown and Company.
3. Lerner, J. (2012). *The Architecture of Innovation: The Economics of Creative Organizations*. Harvard Business Review press.
4. Foster, Ch., Azmeh, Sh. (May 2023). *Aligning digital and industrial policy to foster future industrialization*. UNIDO Industrial Analytics Platform. URL: <https://iap.unido.org/articles/aligning-digital-and-industrial-policy-foster-future-industrialization>
5. Schreckinger, B. (2022, November 4). *Economics for the ‘Fourth Industrial Revolution’*. POLITICO. URL: <https://www.politico.com/newsletters/digital-future-daily/2022/04/11/economics-for-the-fourth-industrial-revolution-00024471>
6. European Commission. (September 2022). *European Innovation Scoreboard – 2022/ Directorate-General for Research and Innovation*. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/knowledge-publications-tools-and-data/publications/all-publications/european-innovation-scoreboard-2022_en

O. MOSKALENKO,

*Doctor of Economics, Visiting Professor the Centre
for Macroeconomics the London School of Economics,
Professor at the Kyiv National Economics
University named after Vadym Hetman, Kyiv*

THE MODEL OF RESILIENT AND NATIONALLY-CENTERED ECONOMY FOR UKRAINE AT THE POST-WAR RECOVERY STAGE

Following the full-scale invasion of Ukraine by Russia, the UK government hosted the Ukraine Recovery Conference on June 21st and 22nd in London, marking a significant step towards Ukraine's recovery and its European future. This conference served as a platform for national initiatives undertaken by the Ukrainian

government, businesses, and international allies, all aimed at mobilizing financial resources from donors and the private sector to establish a solid framework for the rebuilding and reconstruction of Ukraine.

In conjunction with the conference, a round table discussion was organized by the PeaceRep Ukraine program (2023) at the London School of Economics and Political Science. The focus of this discussion, titled "Meeting Ukraine's immediate economic needs: how to win the war and secure the peace," brought together invited experts to address a range of critical issues.

Among the various topics discussed, several key issues deserve particular emphasis.

Firstly, in our modern history, we have conducted numerous remarkable studies on the model of economic development for Ukraine. As a researcher, I have personally contributed to this field. Subsequently, *the compelling question about the model of recovery and the economic model for Ukraine is on the ground again, but in unique historic conditions – war economics as an idiosyncratic shock.*

Undoubtedly, the Russian invasion of Ukraine has disrupted the international order established after World War II, revealing its vulnerabilities and fragility. Against the backdrop of global challenges, the Ukraine Recovery Plan, often referred to as the modern Marshall Plan, must navigate the complexities of the external environment while prioritizing internal needs, such as safeguarding sovereign territory, supporting the economy during wartime, and establishing a robust framework for recovery and future growth.

Therefore, the selection of an economic model for reconstruction in Ukraine becomes paramount, given the transformations occurring in the global landscape.

It is evident that post-war reconstruction in Ukraine necessitates the creation of a new industrial structure and industrial policy, with a focus on revitalizing key sectors of the economy and modernizing them. Most importantly, Ukraine should adopt *a nationally-centered economic growth model* that capitalizes on its available resources (natural, technological, and labor) with a focus on high-value-added chains.

Ukraine's integration into the European Union should prioritize its national interests, taking into account its unique historical development, economic structure, and the preservation of its comparative advantages, including cutting-edge IT capabilities, digitalization, and AI. Furthermore, the integration process should aim to nurture and expand Ukraine's economic potential. The model for Ukraine's economy within the EU should align with the EU's growth strategy, with a particular emphasis on establishing *a low-carbon and resilient economy*. This alignment would facilitate effective integration into the EU's economic structure and market while enhancing the overall economic potential of the European Union.

It is worth highlighting the term "resilient" in the context of both the civic society and the state-of-the-art economic model. Brunnermeier (2021) emphasizes the significance of resilience in societies, noting that a resilient society is capable of reacting and responding after a shock [p. 13]. Resilience is contrasted with robustness, which refers to the ability to withstand shocks without adapting [p. 18]. Using the analogy of an oak tree and a reed, Brunnermeier illustrates that while a robust system may endure most shocks, it can break under extreme circumstances, whereas a resilient system yields, adapts, adjusts, and bounces back [p. 18][‡].

Therefore, the model of economic growth for Ukraine at the stage of post-war recovery must prioritize a low-carbon and resilient economy, giving particular emphasis to green transition in the renewable energy sector and digitalization. It is essential to have a clear mutual understanding among the people of Ukraine and the international community regarding the desired type of Ukrainian economy after the

---

[‡] The concept of resilience involves addressing three major resilience destroyers: trap externalities, feedback externalities, and tipping points. Trap externalities refer to chain reactions that hinder the recovery of other elements in the system, while feedback externalities involve strategic interactions triggering cascades of destabilizing reactions (Brunnermeier, 2021, p. 18). Tipping points indicate the levels of disturbance beyond which the system incurs irreversible damage. Resilient societies tackle these challenges by promoting diversity to prevent trap externalities, incentivizing resistance to feedback externalities, and actively identifying and avoiding tipping points (Brunnermeier, 2021).

The COVID-19 pandemic has underscored the inevitability of shocks and the need for resilience in social, political, and economic institutions. The author stresses the importance of societies being able to bounce back in the face of shocks and advocates for flexible institutions ready to adapt (Brunnermeier, 2021, p. 315). Brunnermeier examines the application of resilience in various social domains, such as the financial sector, macroeconomic institutions, the global order, wealth inequality, and climate change, highlighting the efficacy of resilient policies in these areas (Juarez-Garcia, 2022).

war, focusing not only on the mentioned sectors but also on the energy sector and digitalization, which have the potential to restart industrial policy and reshape the industrial structure in collaboration with local authorities' vision for regional development and needs.

Furthermore, Ukraine's post-war industrial structure should align with its evolving economic priorities and meet global market demands. This can be achieved through diversification, modernization, and a strong emphasis on sustainability and human capital development. Key sectors to prioritize include defence production, IT-sector and digital technologies, agriculture, construction, renewable energy, tourism, logistics, manufacturing, education, and healthcare.

Investments in these sectors will support Ukraine's reconstruction efforts and foster long-term economic growth and stability. The government's investment policy should inspire trust among potential external and domestic investors, create a favorable investment climate, and provide opportunities for investment risk insurance. Continued dialogues with international financial institutions and development institutions regarding war risk insurance are also crucial.

Additionally, addressing *institutional capacity and building trust* in Ukraine's public administration and legal system are vital for attracting both foreign and domestic investors. The country's image and historical path are at stake, with questions arising about its classification as a market economy. Corruption remains a significant concern that tarnishes Ukraine's global reputation. However, the ongoing war presents a unique opportunity for change. Addressing corruption is not only a moral imperative but also essential for improving the overall well-being of the nation. The question of corruption does not solely revolve around its existence on a large scale; it primarily pertains to perception and bias. Ukraine is critically successful in its struggle against corruption, with no loyalty to corruption from the society's side, especially considering the sacrifices made by Ukrainians in the Armed Forces and civilians who face the brutality of war every day.

The *second* point concerns *Ukraine's integration into the EU in terms of GDP per capita and the well-being of Ukrainians*. It is crucial to achieve sustained and long-term growth to reverse Ukraine's underdeveloped economic trajectory and facilitate its successful integration into the global economy. *Achieving higher productivity levels* necessitates focusing on aggregate productivity that embraces edge-cutting industries[§]. Ukraine must foster sustainable growth and improve the well-being of its population. According to pre-war data from the World Bank, Ukraine's per capita income was only around 13% of the EU average (US\$4,835.6), highlighting the need for accelerated growth through increased productivity and investment. The lower GDP per capita compared to EU countries poses an obstacle to Ukraine's equal membership in the EU. Therefore, the rebuilding of Ukraine requires not only economic growth, starting with at least 3.5% yearly and ideally reaching 7-8% on a year-on-year basis, but also convergence of average income per capita with EU members, which entails increasing household incomes.

Furthermore, all the necessary reforms must be aligned with the need for effective income distribution policies to address poverty and prevent further impoverishment. These economic challenges have had severe repercussions, resulting in a significant increase in poverty from 5.5% to 24.2% in 2022. The devastating war in 2022 led to a sharp decline in Ukraine's GDP by 29.1% and a significant inflation rate of 26.6% by the end of the year (National Bank of Ukraine, April 2023). Unfortunately, this trend resulted in an additional 7.1 million people falling into poverty, undoing 15 years of social progress (World Bank, 2023). Ukraine remains a country with a lower-middle-income status.

Regarding *heterogeneity*, it is crucial to include it in the design of Ukraine's economic model. Heterogeneity can have significant macroeconomic implications as it affects aggregate consumption patterns, saving rates, investment decisions, labor market dynamics, income distribution, and the effectiveness of policy interventions.

[§] Please keep in mind that the daily missile attacks from Russia result in sleep deprivation and cause significant direct losses in aggregate productivity. There is no any assessment of indirect losses of aggregate productivity of the Ukrainian economy because of sleep deprivation.

Ignoring heterogeneity can lead to misleading aggregate analysis and policy recommendations during the post-war reconstruction stage.

Therefore, *the abovementioned points have important policy implications* (Moskalenko, 2023).

Firstly, it is necessary to raise the question of updating the standards of minimum social guarantees and adequate living standards to align with the current times and price levels. Despite labor, there are market prices for all production factors in Ukraine. Existing social security instruments, such as the minimum wage (₴6700 ≈ US\$183), minimum pension (₴ 2089 ≈ US\$57), and student scholarship in higher education institutions (₴2000 ≈ US\$54) (Ministry of Economy, 2023), do not cover the minimum physiological needs of individuals. It is essential to introduce an hourly minimum wage and a minimum pension level that is not lower than the EU average. Moreover, new social guarantees should be presented for comparison in euros to assess if any politically and socially undesirable outcomes arise.

Secondly, economic policy decisions should *move away from the model of cheap labor* in Ukraine, which has been deeply rooted since the 1990s, considering that over 70% of the population in Ukraine has a higher education (Ministry of Education of Ukraine, 2020). Traditionally, one advantage of investing in Ukraine is its relatively cheap and highly skilled labor force. However, caution should be exercised regarding this factor, including the need to increase wages and improve the well-being of Ukrainian citizens. Additionally, the opening of borders after the war and the liberalization of the labor market in the EU for Ukrainians may continue to stimulate the outflow of labor from Ukraine to countries with higher wages. Undoubtedly, the situation with labor resources may vary across different sectors of the economy and the development of remote work. Besides, the issue of emigration from the country during wartime is compounded by a decline in births, an increase in mortality, and an aging population. These adverse demographic factors reveal and significantly worsen the pre-existing challenges in Ukraine's demographic landscape. For instance, the fact that 60% of Ukrainian families have no children is an alarming

statistic. This demographic challenge will pose significant obstacles to post-war reconstruction efforts. The question arises regarding a labor shortage of 4.5 million people after the war.

Thirdly, it is crucial to strengthen the role of trade unions in wage negotiation processes. Urgent actions are required to review the consumer basket, which is outdated and subject to criticism.

Fourthly, considering the dire demographic situation in Ukraine (which currently stands at 36,744,634 population in 2023, reflecting a decline of 7.45% compared to 2022 (Macrotrends, 2023)), *a balanced youth policy is necessary*. In addition to existing childbirth-related benefits, financial assistance should be implemented for families with children under 18 years, including students in separate households up to 26 years of age. Young people under 26 should receive governmental benefits similar to those provided in Austria, such as reduced public transport costs, tax reductions, and support for education. Encouraging the preservation of youth potential within the country (preferential housing loans, scholarships at the minimum wage level, tax incentives for enterprises providing initial employment) is essential.

Lastly, but not least, support for families with children is crucial. It is essential to understand that families with children subsidize future pensions and other social guarantees for families without children, investing their significant social and personal time in raising children. At the same time, the average income of adults per family member during many years (18-26 years) is lower for families with children than for families without children. By choosing to have children, these families transform individual positive externality (personal free time, an alternative cost) into positive social externality (physical reproduction of the labor force, which enhances aggregate economic productivity).

About the role of civil society and civicness. It should be mentioned that in every conflict, there are individuals and groups who emerge to support one another, foster community unity, or resist the destructive forces at play. In the context of the

volunteer movement in Ukraine during the war, a similar concept of civicism can be observed. Civicism can be understood as a collective commitment to shared values and principles that promote social cohesion, humanitarian efforts, and the pursuit of peace (LSE Ideas, 2023). Within the volunteer movement, civicism is exemplified by the actions and attitudes of individuals who selflessly offer their time, resources, and skills to assist those affected by the war. These volunteers embody the spirit of citizenship, acting in accordance with a social contract that emphasizes mutual support, respect, and the well-being of others. They work towards bridging societal divides, fostering understanding, and cultivating a sense of shared responsibility for the well-being of the entire community.

Ukrainian society, with its strong civicism as a national characteristic, played a pivotal role in fostering resilience throughout warfare. This collective commitment to shared values and principles not only contributed to the preservation of countless lives but also provided crucial support to the armed forces of Ukraine and various aspects of society. The unwavering civicism of Ukrainian citizens enabled them to unite, mobilize, and work together towards common goals, demonstrating remarkable strength and determination in the face of adversity. It is through this profound sense of civic responsibility that Ukrainian society exemplified resilience, showcasing the power of solidarity, volunteerism, and civic engagement in times of war.

References

1. Brunnermeier, M. (2021). *The Resilient Society*. Paperback edition. Endeavor Literary Press.
2. Juarez-Garcia, M.I. (2022). Book Review: *The Resilient Society* by Marcus Brunnermeier. *The Independent Review*, 27(1).
3. LSE Ideas (2023). Civicism: Researching public authority through the manifestations of civicism. URL: <https://www.lse.ac.uk/ideas/projects/conflict-research-programme/civism>
4. LSE side events. Ukraine Recovery Conference – 21-22 June 2023. London, UK. URL: <https://www.urc-international.com/lse-side-event>
5. Macrotrends (2023). *Ukraine Population 1950-2023*. URL: <https://www.macrotrends.net/countries/UKR/ukraine/population>.
6. Ministry of Economy of Ukraine. (2023). Official website.
7. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020). *Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2021–2031*. Kyiv.
8. Moskalenko, O. (2023). *Recovery and Economic model. Materials on the LSE side events*. Ukraine Recovery Conference. URL: <https://global-uploads.webflow.com/>

621f88db25fbf24758792dd8/64905daa484d6584d7a6dad2_Recovery%20and%20economic%20model%20-%20Moskalenko%20-%20LSE.pdf

9. National Bank of Ukraine. (2023, April). *Inflation Report*.

10. PeacePep Ukraine. LSE. URL: <https://peacerep.org/about/research-sites/ukraine/>

11. World Bank. (2023). *Ukraine: Overview*. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/overview#1>

Т.О. ПАНФІЛОВА,

канд. екон. наук, старший науковий співробітник,

провідний науковий співробітник

сектору міжнародних фінансових досліджень,

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ГЛОБАЛЬНИХ РИЗИКІВ ТА ЕСКАЛАЦІЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ У КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ НА ПОВОСЕННЕ ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У Доповіді про глобальні ризики Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum) 2023 року [1] комплексно розглядаються короткострокові та довгострокові соціально-економічні ризики на тлі поширення геополітичної напруги. Увага спрямовується на «виживання» національних економік в умовах криз сьогодення: вартості життя, соціальної та політичної поляризації, постачання продовольства та енергії, низьких темпів економічного зростання та геополітичного протистояння тощо.

Глобальний ландшафт ризиків розширюється через: неприйнятний рівень боргу, нову еру низького зростання, низькі глобальні інвестиції та деглобалізацію, зниження якості людського розвитку після десятиліть прогресу, швидкий і необмежений розвиток технологій подвійного призначення (цивільних та військових), зростаючий тиск зміни клімату. Їх одночасна дія формує унікальне, невизначене та бурхливе наступне десятиліття [1, с. 6].

Динаміка даних щодо глобального економічного зростання у 2005–2028 рр. (табл. 1) у розрізі груп країн дає змогу говорити про асинхронний коливальний характер розвитку світової економіки загалом та її окремих регіонів починаючи з 2019 р. Коливальний характер темпів економічного зростання пов'язаний з ескалацією глобальних кризових явищ, зумовлених передусім понад трирічним перебігом пандемії COVID-19 та розгортанням

повномасштабної російсько-української війни. Уповільнення має широку основу, поширюючись на розвинені країни та країни, що розвиваються, а також країни з ринком, що формується. Дані квітневого прогнозу МВФ дозволяють припустити, що найбільшого уповільнення в 2023 р. слід очікувати для групи розвинених країн – до 1,3%. При цьому для країн Євразії приріст змінилась до 0,8% порівняно із 3,5% за підсумками 2022 р. Прогнозується, що глобальне зростання помірно підвищиться до 3,0% в 2024 р. та 2028 р. Найбільші темпи зростання очікуються для країн, що розвиваються, регіону Азії (на рівні понад 5%) та Африки на південь від Сахари (3,6–4,2%). Перспективи країн Латинської Америки – зростання на 1,6–2,2%.

Таблиця 1

**Зростання світового виробництва у 2005–2028 роках,
річні відсоткові зміни**

Регіон / роки	Се-реднє за 2005–2014 рр.	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Прогноз		
										2023	2024	2028
Світ загалом	3,9	3,4	3,3	3,8	3,6	2,8	-2,8	6,3	3,4	2,8	3,0	3,0
Розвинені економіки	1,5	2,3	1,8	2,5	2,3	1,7	-4,2	5,4	2,7	1,3	1,4	1,8
США	1,6	2,7	1,7	2,2	2,9	2,3	-2,8	5,9	2,1	1,6	1,1	2,1
Зона євро	0,8	2,0	1,9	2,6	1,8	1,6	-6,1	5,4	3,5	0,8	1,4	1,4
Японія	0,5	1,6	0,8	1,7	0,6	-0,4	-4,3	2,1	1,1	1,3	1,0	0,4
Інші розвинені економіки	2,6	2,1	2,3	3,0	2,5	1,9	-4,1	5,8	3,1	1,3	1,9	2,0
Країни, що розвиваються, та країни з ринком, що формується, регіональні групи:	6,1	4,4	4,4	4,7	4,7	3,6	-1,8	6,9	4,0	3,9	4,2	3,9
Азія	8,3	6,8	6,8	6,6	6,4	5,2	-0,5	7,5	4,4	5,3	5,1	4,4
Європа	3,7	1,0	1,8	4,2	3,6	2,5	-1,6	7,3	0,8	1,2	2,5	2,3
Латинська Америка та Кариби	3,5	0,4	-0,6	1,4	1,2	0,2	-6,8	7,0	4,0	1,6	2,2	2,3
Близький Схід і Центральна Азія	4,5	3,0	4,3	2,2	2,8	1,6	-2,7	4,6	5,3	2,9	3,5	3,7
Африка на південь від Сахари	5,5	3,2	1,5	2,9	3,2	3,3	-1,7	4,8	3,9	3,6	4,2	4,4

Джерело: складено за даними МВФ [2, с. 142].

Найвні на початку 2023 р. ознаки того, що розвиток світової економіки може відбуватися за оптимістичним сценарієм, за якого інфляція зменшується, а зростання залишається стабільним, ослабли в умовах неухильно високої інфляції та потрясінь у фінансовому секторі. Базові фактори цінового тиску виявилися негнучкими в умовах жорсткої кон'юнктури на ринках праці в низці країн. Зросла ймовірність різкого зниження темпів економічного зростання [2, с. XVI].

«Криза вартості життя» вважається найсерйознішим глобальним ризиком протягом наступних двох років. Наступне десятиліття буде характеризуватися екологічними та суспільними кризами, викликаними глибинними геополітичними та економічними тенденціями. (табл. 2). «Втрата біорізноманіття та колапс екосистеми» розглядається як один із глобальних ризиків, що протягом наступного десятиліття зростатиме найшвидше, і всі шість екологічних ризиків перебуватимуть серед 10 найбільших ризиків протягом наступних 10 років. Дев'ять ризиків представлені в топ-10 рейтингів як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективах, включаючи «Геоелектричне протистояння» та «Ерозія соціальної згуртованості та поляризація суспільства», а також у рейтингу з'являться дві нові категорії: «Надто поширена кіберзлочинність і кібербезпека» та «Масштабна вимушена міграція».

Не виключається перетворення поточної кризи вартості життя на ширшу гуманітарну кризу в багатьох країнах, залежних від імпорту. Пов'язані з цим соціальні заворушення та політична нестабільність не будуть стримуватися в країнах, що розвиваються. Зростаюче розчарування громадян у зв'язку із втратами людського розвитку та зниженням соціальної мобільності разом зі збільшенням розриву в цінностях та рівності створюють життєвий виклик для політичних систем у всьому світі. Політична поляризація між економічними супердержавами протягом наступних років можуть іще більше зменшити простір для колективного вирішення проблем, розколоти альянси та призвести

до нестабільної динаміки. Протягом наступних 10 років фінансовий запас для інвестування в майбутнє зростання, зелені технології, освіту, догляд та системи охорони здоров'я матиме менша кількість країн. Повільний занепад громадської інфраструктури та послуг – як в країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах – може бути відносно непомітним, але наслідки, що накопичуються, будуть дуже руйнівними для людського капіталу та розвитку.

Таблиця 2

**Рейтингові позиції глобальних ризиків за ступенем важкості
в короткостроковій і довгостроковій перспективах**

Рейтингові позиції глобальних ризиків у наступні два роки	Рейтингові позиції глобальних ризиків у наступні 10 років
Криза вартості життя	Неспроможність пом'якшити зміни клімату
Стихійні лиха та екстремальні погодні явища	Нездатність адаптуватися до зміни клімату
Геоелектронічне протистояння	Стихійні лиха та екстремальні погодні явища
Неспроможність пом'якшити зміни клімату	Втрата біорізноманіття та колапс екосистеми
Розмивання соціальної єдності та поляризація суспільства	Масштабна вимушена міграція
Масштабні екологічні події	Кризи природних ресурсів
Збій адаптації до зміни клімату	Розмивання соціальної єдності та поляризація суспільства
Поширена кіберзлочинність і кібербезпека	Надто поширена кіберзлочинність і кібербезпека
Криза природних ресурсів	Геоелектронічне протистояння
Масштабна вимушена міграція	Масштабна екологічна шкода. Інциденти

Джерело: [1, с. 6].

Зазначене формує зовнішнє та внутрішнє соціально-економічне середовище, у якому економіка України відновлюватися під час війни та у повоєнний період.

Список використаних джерел

1. Global Risks Report 2023 / World Economic Forum. Cologny, Geneva, Switzerland, January 2023. 98 p. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023/>.
2. World Economic Outlook: A Rocky Recovery / International Monetary Fund. April 2023. 184 p. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/04/11/world-economic-outlook-april-2023#Chapters>

Y.V. REDZIUK,

*PhD of Economics, Associate Professor,
Senior Researcher at the Sector international financial research,
State Institution «Institute of Economics and Forecasting of the National
Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv*

GLOBAL SOCIO-ECONOMIC CHALLENGES AND TRANSFORMATIONS IN THE WAR AND POST-WAR PERIODS

2020–2023 in the world economy and social sphere will go down in modern history as one of the most difficult periods for the development of both humanity as a whole and the international economy, trade and finance. In fact, a significant part of the paradigm of modern development has been violated, when humanity simultaneously experienced the influence of several global factors that negatively affected the vast majority of the world's population.

The first global factor is the coronavirus pandemic and its consequences - in many leading countries of the world during 2020–2021. This disease was actively spreading, which led to lockdowns and suspension of business activity, a shortage of certain goods in world markets. In connection with the unprecedented measures to stimulate and support business structures and the population during lockdowns in the vast majority of developed countries and developing countries, inflation has increased significantly, which began to threaten the macroeconomic stability of these countries of the world.

The second global factor that increased the destructive tendencies in the world economy is the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine. The imposition of sanctions against the aggressor and the blocking of the ports of Ukraine significantly destabilized the world energy market, international trade in agricultural products and chemical fertilizers. Food and energy prices have risen significantly, which is why many countries around the world are experiencing anxiety and social protests. In addition, there was an increase in militarization not only in the warring countries, but this conflict influenced the rethinking of the security system in many

countries of the world, significant budget funds are not invested in development, consumption, socio-economic recovery, but are directed to military purposes. In addition, not only Ukraine, but also almost all EU countries are negatively affected by the war in their region.

The third global factor is environmental problems and irreversible climate change, which are beginning to have a significant impact on infrastructure, the quality of life of the planet's population, and the safe future of the younger generation. Thus, only from the climatic "Ininho effect" in the world are expected losses of 1 trillion. USD USA in 2022: 5.5 years ago, only 80 million people in the world were on the verge of starvation, but climate problems have increased their number to 135 million.

The fourth global factor is the uncontrolled cross-border digitalization of financial services, especially in the field of tokens and cryptocurrencies. In 2022, most digital assets have lost their value many times over, a number of projects have already gone bankrupt, and the medium-term outlook remains negative. It should be noted that an effective infrastructure for monitoring this area at the international level has not been formed, and the social sphere in most countries of the world is already significantly integrated into these services.

The fifth global factor is excessively harsh labor market conditions due to lockdowns, automation and digitalization of the economy, which generally forms protest moods and movements in many countries of the world, especially in low-income countries.

The sixth global factor is the increase in geopolitical fragmentation, which complicates international trade and cooperation. Competition at the level of global hegemony (the US, China and the EU) is complemented by a significant number of conflict situations and inconsistencies between countries at the regional level. Such actions do not contribute to the establishment of sustainable trade and economic relations in the world.

The seventh global factor is a significant increase in the debt burden on the budgets of most countries of the world. At a time when countries are experiencing significant budgetary constraints, that is, they need additional investments, but financial conditions in 2022–2023 become more stringent, especially for developing and emerging markets. The proportion of low-income countries that are already in debt distress or at high risk of one has risen to 60% from about 20% a decade ago. Higher borrowing costs, reduced credit flows, a stronger US dollar, and slower economic growth will only exacerbate this predicament.

These global factors have had a significant impact on the state and prospects of the world economy in the short term. In difficult conditions, the World Bank predicts a sharp drop in global economic growth from 5.7% in 2021 to 2.9% in 2022 and 3% in 2023–2024. The experts of this institution believe that the growth of strong inflationary pressures and a faster strengthening of monetary policy compared to what was previously assumed is the main reason that the forecast for economic growth for the current year was revised downward [1].

In connection with the intensification of inflationary processes in almost all countries of the world, a synchronized strengthening of monetary policy is observed, which in many countries has no historical precedent. Its consequences are expected to slow down the growth rates of the world economy in the coming years and lower inflation rates.

In our opinion, for the general improvement of the socio-economic situation in the world, it is necessary, first of all, to make every effort to end the war in Ukraine as soon as possible. The author believes that this is the No. 1 threat to the existence of humanity in the modern world, so Western political elites do not need to “manage the war”, “play along with Russia” and “limitedly” support Ukraine so that “the regime in the Kremlin does not fall”, or “there is no chaos in Russia. Therefore, for example, neither Churchill nor Roosevelt worried about Hitler's image and were not afraid that his regime would fall in Germany. All allies were maximally concentrated and worked only for victory! Therefore, the victory of Ukraine in the war with Russia will

return the countries of the world from the right of force to the force of law; reduce the level of tension and militarization in the world; destructive tendencies in the world will become many times less, which will stabilize the food and energy markets; reduce the risks of unpredictable migration in the world; reduce environmental problems; reduce global inflation and restore international economic growth.

The problems of low economic activity and high inflation in the world can be solved through more responsible and strategically oriented policies. A prudent macroeconomic and fiscal policy, together with targeted budgetary support, can mitigate the impact of prices, inflation, and unemployment on the most vulnerable groups of the population. Therefore, the macroeconomic policies of countries should take into account the balance between social spending and tax revenues, so that fiscal policy does not complicate the achievement of monetary policy goals (taming inflation). In addition, the countries of the world should correctly use macroprudential instruments to protect financial stability and promptly implement measures to manage capital flows in a crisis. There is a need to intensify vaccination campaigns, eliminate bottlenecks in the distribution of vaccines and ensure equal access to treatments. Climate change mitigation requires immediate multilateral action to limit emissions and increase investment to accelerate the transition to a green economy. Only a rapid transition and an increase in the supply of clean energy sources will ensure energy security and a more favorable environmental environment in the world. Multilateral cooperation among countries will also be key across many sectors, from transitioning to a climate-smart economy to pandemic preparedness, food cooperation and debt crises. Against the background of significant challenges and conflicts, strengthening cooperation remains the best way to improve economic prospects and reduce the risk of geo-economic fragmentation [2].

It should be noted that the leading role, both in international business and in globalization socio-economic processes, is played by large (transnational) corporations that have significant resource opportunities in the modern globalized world to master, develop and protect their technologies and competitive advantages in

the international market. Therefore, most of the modern countries of the world are trying to develop their own technological business leaders in certain sectors and conquer regional and then international markets. In the developed countries of the world and developing countries, this is facilitated by significant expenditures on education, research activities, the development of human capital, the creation of appropriate innovation centers and industrial parks. In addition, the export activity of business structures, innovation, patenting, renewal of production assets, and grant financing are stimulated. All this in combination leads to a significant asymmetry between the developed countries of the world and developing countries; and countries with economies in transition. Thus, a country (or firm) will have a comparative advantage over other countries (firms) until no one else masters the monopoly technology. However, countries' resources and institutional capacities vary, and most developing and transition economies will almost never have the opportunity to catch up with the leaders. In the future, this is the path to new conflicts, crises and wars. Therefore, for better cooperation at the level of the countries of the world, it would be optimal to agree on new rules on monopoly technologies, know-how, licenses, etc., especially in the information and communication, social and environmental spheres. It is necessary to agree on the possibility of transferring (buying out by international structures of the UN, UNESCO, etc.) to other countries or firms these technologies on a more socially oriented and responsible basis for the harmonious development of the world [3;4].

The existing global socio-economic challenges, in our opinion, will significantly accumulate and grow if an effective and transparent mechanism of supranational level management is not built in the modern world. The existing international institutions have discredited themselves (UN, IMF, EU, UNESCO, IAEA, etc.) and have shown their complete incapacity and amorphousness during Russia's war against Ukraine. It is necessary to create new or radically change existing international institutions for a more just, predictable and favourable future for humanity [5].

References

1. World Bank. (June 2022). *Global Economic Prospects*. Chapter I. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/18ad707266f7740bced755498ae0307a-0350012022/related/Global-Economic-Prospects-June-2022-Chapter-1-Highlights-RU.pdf>
2. International Monetary Fund. (July 2022). *Gourinchas Pierre-Olivier Global Economic Growth Slows Amid Gloomy and More Uncertain Outlook*. IMF Blog. URL: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/07/26/blog-weo-update-july-2022>
3. Vdovichenko, Y.V. (2012). Modification of theories of business internationalization in the context of informatization of the world economy. *Efficient Economics*, 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1118>
4. Redziuk, Y.V. (2022, December 20). Peculiarities of crisis phenomena in international financial markets and approaches to overcome them. *International scientific and practical conference «Fundamental shifts in geo-economic system of the world»* (p. 161–166). SI “Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine”. Kyiv.
5. Redziuk, Y.V. (2022). Post-war socio-economic renewal of Ukraine: prerequisites, opportunities and prospects. *Problems of innovation and investment development*, 1 (28), 4–17.

С.В. БИТКІН,

канд. технічн. наук, доцент,
здобувач Інженерного учбово-наукового інституту ім. Ю.М. Потєбні
Запорізького національного університету, м. Запоріжжя

А.І. МОКІЙ,

д-р. екон. наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
регіональної економічної політики,
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього
НАН України», м. Львів

ВІДНОВЛЕННЯ МІКРОЕЛЕКТРОННОЇ ПІДГАЛУЗИ ПРОМИСЛОВОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Авторське дослідження проблем гостро необхідного відновлення мікроелектронної підгалузі промисловості України дає підстави виокремити такі актуальні аспекти:

1. На світовому ринку спостерігається глобальний дефіцит електронних компонентів [1], особливо відчутною (*severe*) є нестача інтегральних мікросхем (*integrated circuits, chips*). На незбалансованому ринку є великий розрив (*gap*) між попитом та пропозицією на складні чіпи (*microcontrollers, microprocessors, FPGAs*). До цього часу такого попиту на напівпровідникові вироби

(*semiconductors*) не спостерігалось, глобальний обсяг прибутку від виробництва такої продукції оцінюється у 500 млрд дол. США. Технологічно місткі галузі промисловості мультиплікують попит на чіпи, деякі сегменти сприяють поточному лавиноподібному зростанню: Інтернет речей (IoT) і 5G, виробництво смартфонів та автомобільна промисловість. Геополітична невизначеність через імперативність виробництва зброї також збільшує дефіцит чипів. Усі зв'язки в глобальних ланцюжках поставок значно порушені і зараз немає суттєвих ознак їх відбудови. Запуск пластин є основною перешкодою у ланцюжку постачання мікросхем. Навіть для найбільшого світового виробника мікросхем TSMC, який контролює 28% світового виробництва напівпровідників, спостерігається постійний дефіцит. Щоб збільшити виробництво мікросхем, підприємства, включаючи Texas Instruments, Intel і TSMC, інвестують мільярди доларів у будівництво нових заводів. Очікується, що нові потужності будуть готові до виробництва у 2023 р. або пізніше. Уряди багатьох країн також долучилися до збільшення виробництва мікросхем. У 2021 р. у США прийнято «Закон про чіпи», який передбачає фінансування виробників напівпровідників обсягом 52 млрд дол. США. У Європейському Союзі передбачається ухвалити «Закон про мікросхеми» для збільшення обсягів виробництва напівпровідників, у Республіці Корея виділено 450 млрд дол. США на розвиток мікроелектронної промисловості, у Японії – в рамках співпраці з TSMC та Sony – наприкінці 2024 р. планується відкрити новий завод.

2. Зростаючий дефіцит спонукає лідерів індустрії та політиків до відновлення позиції США у виробництві мікропроцесорів у контексті парадигми «технологічної суверенності» [2] у відповідь на значну військову та економічну залежність від високотехнологічного азійського виробництва. Дефіцит чипів відображає стан їх виробництва в США після переміщення за кордон у процесі глобалізації. Корпорація Intel, яка займає третю позицію після TSMC (*Taiwan Semiconductor Manufacturing Co.*) і Samsung Foundry,

сподівається скористатися перевагами зростання попиту та державного фінансування, щоб повернути лідерство. Наразі Intel планує інвестувати 20 млрд дол. США у два заводи з виробництва мікросхем поблизу Колумбуса, штат Огайо. Нова «мегафабрика» теоретично може розмістити вісім заводів Intel загальною вартістю 100 млрд дол. США. Новий курс мікроелектронної індустрії США є частиною так званої політики «роз'єднання» економік Китаю та США. Ніхто не очікує ланцюгів поставок без зв'язків за кордоном, але відповідь на дефіцит мікросхем, безумовно, має акцент політики економічного націоналізму (за Ф. Лістом). З іншого боку, оскільки Intel інвестує у збільшення потужності, TSMC заявила, що інвестує від 40 до 44 мільярдів доларів США у нові заводи та обладнання для виробництва чіпів.

3. Відсутність інтегральних схем (IC, чіпів) обмежує можливості американських виробників постачати озброєння в Україну [3], навіть за максимальної потужності. Комітетом з торгівлі, науки і транспорту Сенату США дефіцит мікросхем розглядається як надзвичайна ситуація в країні, подібна до кліматичних змін і загострення соціальної нерівності. З огляду на це президент Байден навіть відвідав компанію Lockheed Martin Corp., яка випускає протитанкові ракети Javelin для України [4]. За оцінками представників Міністерства оборони США (DoD), існує надто сильна залежність США від Азії у виробництві кристалів і корпусованні IC [5], а сам ланцюжок постачання мікросхем вважається «тендітним і загрозливим». Передбачається виділити 2,3 млрд дол. США для виготовлення спеціалізованих напівпровідників для військового використання, а також стимулювання інновацій у розробці мікросхем нового покоління. Інтегральні мікросхеми, які використовуються в кожній high-tech зброї, мають особливо важливе значення для створення низки оборонних «проривних технологій» (гіперзвук, штучний інтелект (AI) та 5G). Зараз DoD співпрацює з партнерами США над проектуванням і виробництвом напівпровідників для військового використання. Напівпровідники для таких спеціалізованих сфер, як управління та контроль у атомній енергетиці,

розвідувальне обладнання, повністю виготовляються спеціалізованими підприємствами за програмою Trusted Foundry Program. У рамках цієї програми працює невелика кількість стабільних постачальників. Більшість мікросхем для програм DoD розроблені американськими виробниками чіпів, але виготовлені на закордонних заводах – насамперед у TSMC на Тайвані та Samsung у Південній Кореї. Закупівлі DoD становлять приблизно 10% ринку мікросхем США. Міністерство оборони США є невеликим замовником напівпровідників у всьому світі, але отримує від зарубіжних постачальників 90% мікросхем. Переважна більшість елементної бази надходить від TSMC та Samsung, а також компаній у Японії, США та інших країнах. Це призвело до виникнення ризиків для стабільних ланцюгів поставок. Незважаючи на те, що в США розміщені шість із десяти провідних продавців напівпровідників, наразі американські підприємства виробляють лише приблизно 11% обсягів світового випуску мікросхем, порівняно з 40% у 1990 р. Такі фактори, як урядова політика та постанови, екологічні обмеження, обмеження безпеки, заробітна плата та податки підвищили вартість виробництва мікроелектроніки, що стало однією з причин переміщення промисловості за кордон. У цих умовах прийняте стратегічне рішення про повернення виробництва спеціальних (*field-programmable gate arrays, application specific integrated circuits*), інтегральних схем (чіпів) до Сполучених Штатів [6] у контексті забезпечення випуску high-tech військової продукції [7] як для потреб армії, так і для експорту.

4. Для України стратегічно важливим є забезпечення електронною компонентною базою, у тому числі чіпами, військової техніки. Необхідно проаналізувати об'єктивні передумови відновлення виробництва матеріалів, інтегральних мікросхем, дискретних напівпровідникових приладів, у тому числі силових. У минулому одна з наукомістких та високотехнологічних підгалузей промисловості – електронна промисловість – зараз, через суспільно-політичні й макроекономічні перетворення, перебуває у катастрофічному стані [8]. Для електронної апаратури систем озброєння необхідна елементна база з особливо

високою термічною та радіаційною стійкістю, вона не експортується зарубіжними виробниками. Виробництво високотехнологічної електроніки перебуває у зоні некомпенсованого технологічного відставання. Влучне визначення сучасного стану мікроелектроніки в Україні дано в [9] – «минуле без майбутнього». Підприємства із виробництва кристалів припинили роботу [10], більшість із них приватизовано та перепрофільовано, деякі практично зруйновано, наприклад, ВО «Гамма» у м. Запоріжжя, де було зайнято приблизно 15 тис. працівників.

5. Детермінантою розвитку мікроелектронної підгалузі є її неадаптивність до потреб світової електронної промисловості через низький технологічний рівень базових процесів виготовлення виробів унаслідок відсутності необхідного обсягу інвестицій [11]. До цього часу не сформовано «каркас» електронної промисловості у формі корпорацій та/або підприємств/концернів, інтегрованих у світову електронну промисловість, що неможливо без інтеграції наукового і промислового потенціалу економіки. Позитивними факторами продуктивної спроможності електроніки поки що залишаються матеріальні, технологічні, наукові та виробничі.

6. За безпосередньої підтримки уряду та неодмінної участі підприємств США і Польщі в нашій країні необхідно створити завершений виробничий цикл виробництва мікросхем і дискретних напівпровідникових приладів, інтегрований до профільних підприємств – постачальників чіпів для виробництва продукції для України в США та інших країнах. Необхідно враховувати, що будівництво нових чи відновлення напівпровідникових виробництв, що забезпечує технологічне оновлення виробничої структури, супроводжується підвищенням його капіталомісткості [12].

Наголосимо, що в умовах повоєнної відбудови української економіки самостійне відновлення продуктивної спроможності промислових підприємств напівпровідникової підгалузі неможливе. Необхідна модель організації виробництва електронних виробів (ІС та дискретних приладів, переважно

силових, наприклад, тиристорів, IGCT, IGBT) безпосередньо в Україні, з використанням закордонних технологічних ліцензій та обладнання – як один з головних напрямів структурної інтеграції з індустрією та наукою окремих європейських країн, наприклад, Польщею, країнами Балтії тощо.

Список використаних джерел

1. Scott G. Why The Chips Are Down: Explaining the Global Chip Shortage. JABIL, 2023. URL: <https://www.jabil.com/blog/global-chip-shortages.html>
2. Shankland S. Global chip shortage gives US manufacturing a boost. CNET, August 11, 2022. URL: <https://www.cnet.com/tech/computing/global-chip-shortage-gives-us-manufacturing-a-boost/>
3. Hayashi Yu. Chip Shortage Limits U.S.'s Ability to Supply Weapons to Ukraine, Commerce Secretary Says. *The Wall Street Journal*. 27.04.2022. URL: <https://www.wsj.com/livecoverage/russia-ukraine-latest-news-2022-04-27/card/chip-shortage-limits-u-s-s-ability-to-supply-weapons-to-ukraine-commerce-secretary-says-pCWERV2HkSPzTdQG4CRI>
4. Cameron D. Biden Visits Lockheed Plant as U.S. Boosts Javelin Production for Ukraine. *The Wall Street Journal*. 03.05.2022. URL: <https://www.wsj.com/articles/lockheed-hunts-for-workers-as-u-s-ramps-up-javelin-production-for-ukraine-11651587400>
5. Williams B.D. DoD Seeks \$2.3B To Bolster US Chip Making. *Breaking Defense*. 04.06.2021. URL: <https://breakingdefense.com/2021/06/dod-seeks-2-3b-to-bolster-chip-making/>
6. Lopez C.T. DOD Can Lead Microelectronics Manufacturing Back to U.S. / U.S. Department of Defense. August 20, 2020. URL: <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/2320194/dod-can-lead-microelectronics-manufacturing-back-to-us/>
7. U.S. Army Weapon Systems Handbook 2020–2021: A Complete Detailed Inventory with Descriptions of Air, Sea, and Ground Equipment, Commands, and Systems / U.S. Department of the Army. August 2022. URL: https://www.army.mil/e2/downloads/rv7/2020-2021_Weapon_Systems_Handbook.pdf
8. Передерій С.Л. Перспективи розвитку електронної промисловості в Україні. *Економіка промисловості*. 2012. № 1–2. С. 184–193. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econpr_2012_1-2_26.pdf
9. Малиновский Б.Н. Очерки по истории компьютерной техники в Украине. Киев: Феникс, 1998. 452 с. URL: http://www.icfcst.kiev.ua/MUSEUM/TXT/MalinovskyEssays_ukr.pdf
10. Перевертайло В.Л. Проблемы и задачи развития технологий микроэлектроники в Украине. *Наука та наукознавство*. 2006. № 3. С. 157–161. URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/49617>
11. Передерій С.Л. Розвиток електронної промисловості України на інноваційній основі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 "Економіка та упр. нац. госп-вом" / НАН України, Інститут економіки промисловості НАН України. Донецьк, 2014. 24 с.
12. Paul D.J. Semiconductor markets. Semiconductor Device Group, University of Glasgow, 2023. URL: <http://userweb.eng.gla.ac.uk/douglas.paul/SiGe/economics.html>

О.М. БОЙКО,

*канд. екон. наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу інноваційної політики, економіки
та організації високих технологій,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ*

ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Як показує світовий досвід, одним із ефективних способів підвищення діяльності підприємств у сучасних умовах глобальних викликів є створення спеціальних форм організації інноваційної діяльності, серед яких вагомого значення набувають кластери.

Значна кількість кластерів функціонує у США – 380 од., Італії – 206, Угорщині – 176, Великій Британії – 168, Польщі – 161, Індії – 106, Франції – 96, Чехії – 74, Румунії – 51, Україні – понад 50 од., Данії – 34, Німеччині – 32, Литві – 25, Нідерландах – 20, Латвії – 15, Словаччині – 11, Фінляндії – 9 од.

Аналіз практик свідчить про те, що до найвідоміших кластерів у світі можна віднести: «Silicon Valley» (Каліфорнія, США), основним напрямом діяльності якого є розвиток комп'ютерних технологій; розвиток автовиробництва (Detroit, США); Бостонський біофармацевтичний кластер і кластер інформаційних технологій «Бостонське Шоссе 128» (Массачусетс, США); агротуристичний виноробний кластер і кластер кіноіндустрії «Голлівуд» (Каліфорнія, США); центр нанотехнологій, біотехнологій, відновлювальних джерел енергії та цифрового друку (New Mexico, США); створення програмного забезпечення (Bangalore, Індія); долина Дахран, яка акцентує увагу на розвиток енергетики (Dhahran Techno-Valley, Саудівська Аравія); Лондонський фінансовий сектор «The City» (Лондон, Велика Британія); Лондонський поштовий та логістичний центр «Soho» (Лондон, Велика Британія); функціонування авіаційної та космічної галузі (Toulouse, Франція); контейнерний порт Роттердаму (Rotterdam, Нідерланди);

технологічний парк, машинобудування для друкарської галузі Гейдельберг (Heidelberg, Німеччина); розвиток центрів діамантів (Antwerp, Бельгія).

В Україні кластери слід розглядати як якісно нову форму управління та важливу передумову запровадження на регіональному рівні інноваційної моделі економічного розвитку з урахуванням специфіки українських економічної та управлінської систем, забезпечення відповідної нормативно-правової підтримки. При цьому особливого значення набуває врахування досвіду розбудови кластерної мережі у провідних країнах світу, які досягли значних успіхів у високих темпах національного/регіонального/місцевого розвитку. На території України функціонують кластери, зокрема, в межах Київської області відомими є Національний інноваційний кластер «Енергетика сталого розвитку», Національний інноваційний кластер «Технології інноваційного суспільства», Національний інноваційний кластер «Інноваційна культура суспільства», Національний інноваційний кластер «Нові продукти харчування».

На території Київської області реалізується проєкт щодо створення передумов для залучення інвестицій у розвиток медичного кластера (Бучанська міська об'єднана територіальна громада). Першочерговим питанням реалізації проєкту є будівництво автомобільної дороги комунальної власності між автомобільною дорогою М-07 Київ-Чоп та вул. Польова у с. Мироцьке. Проєкт передбачає розвиток необхідної інфраструктури для створення медичного кластера та отримав фінансування за рахунок коштів ДФРР (18,2 млн грн) відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2021 р. № 297-р та співфінансування з місцевих бюджетів (11,4 млн грн).

Вважаємо за доцільне відзначити, що створення медичного кластера є частиною масштабного інвестиційного проєкту – будівництва Bucha Techno Garden. Це технологічний парк загальною площею 3433 га. Проєкт реалізовується в кілька етапів. У першу чергу планується створити медичний кластер та транспортно-логістичний кластер (будівництво вантажного терміналу аеропорту «Антонов»). Другий етап буде сконцентрований на

стабільному розвитку логістичного, технологічного та індустріального кластерів. На останньому етапі планується створення ІТ-кластера та інших.

У рамках реалізації заходів щодо сприяння активізації співробітництва між наукою, бізнесом та владою в області вживають заходів щодо створення промислово-логістичного кластера «FastIV» (м. Фастів). Крім того, на території Київської області функціонує 397 одиниць об'єктів інфраструктури підтримки підприємництва (вісім бізнес-центрів, три бізнес-інкубатори, один технопарк, 10 індустріальних парків, 13 лізингових центрів, 65 небанківських фінансово-кредитних установ, вісім фондів підтримки підприємництва, 66 інформаційно-консультативних установ).

Основою для інноваційної діяльності на основі створення та розвитку кластерів в Україні є понад 200 нормативно-правових актів. Це Конституція України, Земельний кодекс України, Податковий кодекс України; Бюджетний кодекс України, Закон України «Про оренду землі», Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності», Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності», Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», Закон України «Про вищу освіту», Закон України «Про засади національної безпеки», Закон України «Про транскордонне співробітництво», Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів», Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», Закон України «Про надання допомоги застрахованим особам на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2», Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» та інші нормативно-правові акти. Крім того, останнім часом в Київській області з метою проведення енергоефективної модернізації реалізовувалася Програма енергозбереження (підвищення енергоефективності) Київської області на 2017–2021 роки,

затверджена рішенням Київської обласної ради від 19.05.2017 № 313-14-VII, а також програма Президента України «Велике будівництво». З метою забезпечення умов для сталого розвитку малого і середнього підприємництва в області реалізовувалася Програма розвитку малого і середнього підприємництва у Київській області на 2019–2021 роки, затверджена рішенням Київської обласної ради від 30.05.2019 № 560-28-VII.

Київська область є інвестиційно привабливим регіоном України, тому з метою поліпшення інвестиційної привабливості реалізується Програма залучення інвестицій та поліпшення інвестиційного клімату в Київській області на 2019–2021 роки, затверджена рішенням Київської обласної ради від 30.05.2019 № 561-28-VII. У рамках виконання заходів Програми забезпечена інституційна підтримка діяльності Агенції регіонального розвитку Київської області, а також проводиться робота щодо наповнення інвестиційного порталу Київської області.

За ініціативи Президента України з 2020 р. запроваджено Державну програму «Доступні кредити 5–7–9%», метою якої є спрощення доступу мікро- та малого бізнесу до банківського кредитування. В рамках реалізації Державної програми «Доступні кредити 5–7–9%» представники бізнесу Київської області підписали кредитні договори на загальну суму 4,5 млн грн (2021 р.). Необхідно зазначити, що Київська область залишається в трійці лідерів з реалізації програми «Доступні кредити 5–7–9%».

Для представників бізнесу актуальною в воєнний та повосенний час є долучення до Програми для менеджерів «Fit for Partnership with Germany», оскільки це надає можливість керівникам середньої та вищої ланки ознайомитись з ринком Німеччини, встановити ділові контакти та налагодити довгострокове партнерство з німецькими компаніями.

У Стратегії розвитку Київської області на 2021-2027 роки визначено перелік секторальних пріоритетів смарт-спеціалізації, серед яких варто відзначити: виробництво інноваційних харчових продуктів із вдосконаленими

споживчими якостями (функціональна їжа) (КВЕД 01, 10.1, 10.5, 10.7, 10.9, 28.3 частково, 72.11 та 72.19); розроблення енергоефективних рішень на основі альтернативних джерел енергії (25.3, 35, 28.2, 28.3, 72.1); інноваційна продукція для будівництва, дизайну та побуту (17.2, 23.1, 23.6, 25.1, 22.2, 20.4, 20.5, 25.7, 31); біоактивні речовини та фармацевтика для здоров'я людини (10, 21.2). Слід визнати, що вони можуть стати «точками зростання» інноваційного розвитку області, однак вважаємо за доцільне продовжувати процес підприємницького відкриття з метою конкретизації ринкових ніш.

Київська область виконала актуальне завдання Плану заходів на 2021–2023 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки щодо приєднання регіонів України до Європейської платформи смарт-спеціалізації (S3 Platform). У 2021 р. Київську область зареєстрували на зазначеній платформі.

Важливим завданням Плану заходів на 2021–2023 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки є створення та розвиток регіонального інноваційного кластера геномних технологій у біомедицині та сільському господарстві. Метою функціонування кластера є активізація інноваційних процесів у регіоні, комерціалізація наукових розробок у сферах смарт-спеціалізації, біомедицині та сільському господарстві, підтримка малого та середнього підприємництва та забезпечення неперервності процесу створення конкурентоспроможної наукомісткої продукції, розвиток малого наукомісткого підприємництва.

Отже, держава зацікавлена у створенні кластерів, оскільки реалізація кластерної політики має суттєві переваги, до яких слід віднести: здійснення структурної перебудови реального сектора економіки за рахунок розвитку наукоємних і високотехнологічних виробництв, що потребує посилення ролі держави, зокрема в частині ефективності реалізації всіх стадій інноваційного процесу (від ННТР до комерціалізації і виводу на ринок нової продукції); посилення інноваційної активності промислових підприємств за рахунок

кооперації між науково-дослідним та виробничим сектором, розвитку державно-приватного партнерства в інноваційній сфері, залученню висококваліфікованих кадрів, розвитку аутсорсінгу та ін.; розвиток міжрегіональних зв'язків за рахунок державної підтримки створення та функціонування кластерів та усунення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

До основних завдань кластерної політики в Київській області та в Україні в воєнний та повоєнний періоди слід віднести:

- забезпечення розроблення відповідної законодавчої бази для формування в Україні сприятливих умов для розвитку підприємництва з особливим акцентом на підтримку мережевих структур – кластерів (розроблення нормативно-правової бази щодо створення та функціонування кластерів, зокрема, необхідність визначення на законодавчому рівні понять «кластер», «кластерна політика», «кластеризація»; розроблення та впровадження державної програми сприяння розвитку кластерів; створення Реєстру кластерів в Україні);
- розвиток та формування видів промислової діяльності з вищою доданою вартістю (визначення пріоритетних секторів промисловості на рівні регіонів, створення кластерних об'єднань та інших форм організації інноваційної діяльності; підготовка та надання пропозицій щодо запровадження пільгового режиму оподаткування для підприємств, що виробляють високотехнологічну та інноваційну продукцію за рахунок власних інвестиційних ресурсів);
- збільшення впливу і відповідальності місцевих органів влади в умовах децентралізації стосовно забезпечення розвитку кластерів;
- реалізація ефективної кластерної політики, що можлива в контексті комплексу заходів стосовно суттєвого покращення інвестиційного клімату регіону;
- розробка моделей використання механізму державно-приватного партнерства з метою залучення недержавних інвестиційних ресурсів для

розвитку кластерів, перш за все забезпечення території необхідною інфраструктурою;

– здійснення оцінки наслідків воєнних дій для розвитку кластерів у регіонах України;

– розроблення поетапного плану дій щодо відновлення функціонування промислових підприємств на інноваційних засадах на короткостроковий і середньостроковий повоєнний періоди;

– надання державної та донорської фінансової підтримки для розвитку кластерів, оновлення матеріально-технічної бази, зокрема: коштів, що виділятимуться в рамках Європейського плану для України; допомога, інвестиції, пільгові кредити (США); двостороння допомога на рівні країн у формі грантів, кредитних гарантій, кредитів тощо для відбудови певних об'єктів інфраструктури; допомога міжнародних інституцій (Світового банку та ЄБРР, Міжнародного валютного фонду (МВФ); спеціальні джерела фінансування (Трастовий фонд солідарності України, український Фонд відновлення майна та зруйнованої інфраструктури); приватні інвестиції, інвестиції вітчизняного та міжнародного бізнесу [1–2];

– законодавче визначення механізму створення транскордонних кластерів, які можуть стати дієвим механізмом прискорення євроінтеграційних процесів. Зокрема, укладання на рівні урядів країн-учасниць двосторонніх угод про створення транскордонних кластерів, узгодження стратегій і планів розвитку національних частин транскордонних кластерів. Досвід функціонування таких структур в окремих прикордонних регіонах ЄС свідчить про їх позитивний вплив на соціально-економічний розвиток та міжнародне співробітництво країн-учасниць, стимулювання ділової активності, надходження інвестицій і вирішення проблем зайнятості на прикордонних територіях.

Вживання відповідних заходів щодо розвитку кластерів у Київській області в повоєнний період сприятиме: підвищенню рівня інноваційної культури в області; активізації інноваційної діяльності в регіоні за рахунок

накопичення знань комерційного та виробничого характеру, внутрішньої конкуренції між виробниками, співробітництва між виробниками та постачальниками тощо; розвитку виробництва конкурентоспроможної продукції з високою доданою вартістю; зростанню податкових надходжень до бюджетів внаслідок залучення інвестицій, у тому числі іноземних; підвищенню рівня науково-виробничої кооперації та інтеграції між представниками науки та реального сектора економіки; зростанню частки експорту готової продукції; створенню унікальних можливостей щодо підготовки висококваліфікованих спеціалістів поза межами галузевої підготовки.

Список використаних джерел

1. «План Маршалла» для України цілком реальний і може бути вже зовсім скоро реалізований. URL: <https://censor.net/ua/p3054570>. <https://censor.net/ua/p3054570>
2. Данилишин Б. Витиснути максимум з Росії та залучити кошти партнерів. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/13/685656/index.amp>

В.В. ЛИПОВ,
*д-р екон. наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу економічної теорії,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК СОЦІСТАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ГЛОБАЛЬНІЙ СВІТ-СИСТЕМІ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ УКРАЇНИ

Результатом НТП кінця ХХ – початку ХХІ ст. стало формування «плаского світу» – як його образно назвав Т. Фрідман [1]. Вирішальним чинником інтенсифікації глобальної взаємодії став швидкий розвиток та впровадження цифрових технологій. Можливість практично миттєвого обміну необмеженим обсягом інформації відкриває шлях для забезпечення перманентної взаємодії незалежно від місця розташування її учасників. Комплексність перетворень, що відбуваються, знайшла відображення у розширенні понятійного апарату дослідження процесів розвитку. Увагу привертає запропоноване групою вчених їх визначення як соцістальних

трансформацій у процесі «...спільної еволюції, що вимагають багатогранних змін у соціально-технічних системах і конфігурацій ... з багатьма учасниками, [що підштовхують перехід до – В. Л.] ... радикальних змін від однієї системи чи конфігурації до іншої» [2, с. 444]. Радикальність стосується масштабу змін, передбачає їх макроскопічний характер. За своєю глибиною зміни, про які йдеться, цілком зіставні з суспільними трансформаціями, пов'язаними з експансією капіталістичних відносин у всі сфери суспільного життя (Ф. Бродель), становленням ринкової економіки (К. Поланьї), капіталістичної світ-системи (І. Валлерстайн).

Трансформація глобального середовища ведення бізнесу вимагає посиленої уваги до можливостей, що створюються з появою нових технологій. Зростає значення їх постійного моніторингу та дослідження шляхів використання в економічній сфері.

Особливості повоєнного відновлення України зумовлюються поєднанням одразу кількох чинників, що суттєво обмежують його ресурсний потенціал. До проблем, пов'язаних з поточною фазою демографічного переходу, додалися масова міграція працеспроможного населення та людські втрати внаслідок воєнних дій. Значних руйнацій зазнала матеріальна інфраструктура. Суттєво скоротився національний інвестиційний потенціал.

Водночас варто враховувати, що значна частина громадян країни, здебільш освічені, соціально активні, молоді люди – покоління, яке у дитячі роки отримує досвід життя на заході, – стає носієм елементів відповідної культури. Це може стати складовою прискорення перебудови українського суспільства. До того ж суттєва частка зруйнованого майна була морально застаріла та використовувалась лише через відсутність достатніх коштів для розвитку сучасної інфраструктури. Відповідно така руйнація прискорює її оновлення.

Успіх політики повоєнного відновлення можливий на основі опори на ті ресурси, за якими Україна має переваги. Цифровізація забезпечує кардинальне

скорочення трансакційних витрат та зростання ролі, значення і частки у капіталізації підприємницьких структур віртуального капіталу. Він формується на основі насамперед опори на інформаційно-комунікативні, цифрові технології. Україна має суттєвий потенціал їх розвитку. Відповідно опора на його використання може стати драйвером соціетальних трансформацій у процесі забезпечення відновлюваного розвитку України у повоєнний період та її дієвої інтеграції у глобальну економіку.

Важливим інструментом вирішення проблем мінімізації негативного впливу дефіциту виробничих ресурсів може стати опора на використання можливостей, що виникають завдяки розповсюдженню цифрових платформ (ЦП). Вони можуть стати ядрами глобальних ланцюжків (мереж) створення вартості (ГЛ(М)ДВ), у яких дефіцитні для України виробничі ресурси передаються на аутсорсинг. Одночасно зберігається контроль за технологіями, організацією процесу виробництва, розподілом доданої вартості.

Постає завдання визначення потенціалу створення таких ЦП в Україні, дослідження їх можливостей, обґрунтування пріоритетних напрямів їх розвитку, розробки їх типових структур, визначення інструментів державної підтримки створення ГЛ(М)ДВ, ініціаторами та організаційним ядром яких можуть стати українські ЦП.

Відправним моментом вирішення цих завдань є визначення основних напрямів впливу цифровізації на організацію виробничих процесів. До них можна віднести трансформацію відносин власності, виробничих відносин, корпоративного управління, фінансування, організації виробничого процесу, навчання та підготовки кадрів, підвалин держави загального добробуту.

Кардинальне скорочення трансакційних витрат у сфері відносин власності зумовлює суттєві зміни організаційної структури та технологій виробничих процесів. Ключовими трендами є, по-перше, перехід від домінування мотивації володіння до акценту на доступність запозичення для користування певних активів. По-друге – зростання ролі даних як потенційних

знань про певні технології, можливості їх монетизації, врешті-решт – як фактора виробництва, що набуває провідного значення. По-третє – можливість аутсорсингу виробничих фондів, їх дублювання та переформатування таким чином з ланцюжкової на мережеву моделі розподілених виробничих систем. По-четверте – формування основної частки доданої вартості та забезпечення конкурентних переваг на «віртуальних» стадіях Л(М)ДВ (створенням концепту та дизайну продукту, розробка технології його виробництва, організаційне, маркетингове та післяпродажне забезпечення). У свою чергу стадія матеріального виробництва виявляється найменш прибутковою та найбільш вразливою з точки зору конкуренції виробників. По-п'яте, трансформація передумов набуття певною країною конкурентних переваг. Від переваг спроможності до неекономічного стимулювання, використання факторів природного середовища (земля), володіння або контролю над капітальними ресурсами, акцент зміщується на монополізацію права монетизації даних. Забезпечується посилення здатності диференціювати доступність до використання окремих складових кошика прав власності та її монетизації. Водночас зростає значення спроможності людини засвоювати певні дані, творчо працювати з ними, створювати нові, більш ефективні способи їх монетизації. У глобальній конкуренції перевагу отримує той, хто здатний збирати, концентрувати, аналізувати дані, контролювати їх використання зовнішніми агентами та монетизувати свої права на володіння даними. Універсальним інструментом забезпечення цього є ЦП.

Вплив цифровізації на виробничі відносини. Цифровізація процесу виробництва забезпечує зростання продуктивності праці, формування безлюдного виробництва, можливість віддаленої праці, трансформацію форм трудових відносин. Відбувається перехід від домінування найманої праці на основі трудових договорів з роботодавцем до відносин надання замовнику трудової послуги незалежним виконавцем. Глобалізація використання робочої сили поєднується з можливістю локалізації її розташування у регіонах, де є її

надлишок. Для України в умовах дефіциту робочої сили формування на базі ЦП ГЛ(М)ДВ відкриває можливість винесення трудомістких складових виробничого процесу у країни з перевагами у вартості робочої сили. Водночас делегування послуг праці іноземним учасників ГЛ(М)ДВ супроводжується скороченням навантаження на національну систему соціального захисту за одночасного часткового збереження і навіть потенційного нарощування джерел надходження відповідних коштів.

Корпоративне управління та цифровізація. На відміну від традиційних корпорацій учасники ГЛ(М)ДВ одночасно виконують роль власників виробничих фондів і «найманих працівників». Таким чином екосистема ЦП – організатора ГЛ(М)ДВ, – набуває рис виробничого кооперативу. Фактично усі учасники одночасно виконують функції власників, керівників відповідних підрозділів та виконавців певних робіт у межах єдиного виробничого процесу. Кооперативізація організаційної структури екосистеми виробничої платформи – кращий засіб мотивації ефективної діяльності. Вона створює можливість оперативного прийняття управлінських рішень учасником виробничого процесу – безпосереднім виконавцем. Водночас зростає зацікавленість мережею та її сприйнятливості – як єдиного виробничого організму – руйнівних інновацій, здатних посилити її конкурентні позиції.

Фінансова система. Цифровізація обміну вартостями зумовлює розширення інструментарію маніпуляцій у системі їх перерозподілу. Зростає спекулятивна складова фінансового сектора економіки. Це відбувається в умовах, коли зміна фізичних якостей певного матеріального об'єкта у процесі виробничої діяльності або надання послуги потребує лише незначної частини ресурсів, що витрачаються на створення кінцевого продукту. Серед чинників виробництва у ГЛ(М)ДВ провідну роль відіграють учасники, які формують віртуальні активи, пов'язані зі створенням, передачею, засвоєнням і трансформацією даних. З протилежного боку зростає роль психологічного чинника у визначенні споживчої цінності продукту Д(М)ДВ. Вона також

«віртуалізується». У цих умовах актуалізується завдання ініціації державної політики повернення до вихідних завдань фінансової системи – ефективного забезпечення можливості доступу виробників до фінансових ресурсів.

Цифровізація та організація виробничого процесу. Скорочується залежність виробництва від просторових обмежень. Традиційні ЛДВ набувають мережевих рис. Окремі їх елементи можуть дублюватися. Глобалізація організації процесу виробництва супроводжується локалізацією його окремих елементів. Виробничі процеси вибудовуються на основі концепції Індустрія 4.0. Функції організаційного центру виконує ядро цифрової платформи. Водночас особливості сфер, регіонального розподілу учасників відкриває простір для формування специфічних моделей їх організації. Врахування цієї специфіки є основою формування мережевого, соціального капіталу екосистеми виробничої платформи. Відповідно відкриваються можливості переходу до формування виробничої моделі Індустрія 5.0.

Цифровізація системи навчання та підготовки кадрів. Швидкі технологічні зміни зумовлюють необхідність кардинального перегляду системи професійної підготовки. Ключові питання – кого, чому та як навчати. Актуалізується завдання формування системи пожиттєвого навчання. Виховання потреби у постійному власному самовдосконаленні на стадії базової професійної підготовки варто поєднати з системою періодичної перекваліфікації на основі формування відповідних практичних навичок. Упровадження цифрових технологій спрощує можливість комбінації різноманітних форм on-line of-line навчання на базі ЦП ВНЗ. Вони формують екосистему глобальних Л(М)ДВ у сфері вищої освіти, здатних забезпечити закріплення українських ВНЗ на глобальному ринку освітніх послуг.

Держава загального добробуту і цифровізація. Важливою складовою руйнації планової економіки стала її неконкурентоспроможність у суперництві з ринковою моделлю господарювання. Використання штучного інтелекту на базі

ЦП створює проблеми і відкриває нові можливості формування держави загального добробуту.

Список використаних джерел

1. Friedman Th. *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2005. 488 p.
2. Smith, A., Voß, J.-P., Grin, J. *Innovation studies and sustainability transitions: The allure of the multi-level perspective and its challenges*. *Research Policy*. 2010. № 39. P. 435–448.

В.І. МІЩЕНКО,

*д-р екон. наук, професор,
завідувач сектору інформаційної та цифрової економіки,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ*

С.В. МІЩЕНКО,

*д-р екон. наук, професорка,
професорка кафедри фінансів,
Державний торговельно-економічний університет, м. Київ*

РОЛЬ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНО УКОРІНЕНОЇ СТІЙКОСТІ*

Характерною особливістю прояву кіберзагроз є те, що вони наражають підприємства, установи і громадян на кіберризик, що об'єктивно притаманні процесам цифрової трансформації економіки та суспільства. Розширення спектра та значне збільшення обсягів використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій суттєво посилює ймовірність виникнення нових видів кіберзагроз і цифрових ризиків, які дедалі більше урізноманітнюються, а їх кількість, масштаби та сума збитків, у тому числі й репутаційних, постійно збільшуються. Реалізація кіберзагроз призводить до порушення умов діяльності підприємств і установ, особливо малих і середніх підприємств, завдає значних матеріальних, фінансових і репутаційних втрат органам влади та громадянам [1, с. 71; 2, с. 195; 3, с. 37].

---

* Публікація представляє результати дослідження, виконаного в рамках наукового проєкту «Формування засад національно укоріненої стійкості та безпеки економічного розвитку України в умовах гібридної системи «мир-війна» (державний реєстраційний № 0123U100965).

У 2020 р. втрати світової економіки в результаті реалізації значної кількості кіберзагроз у різних галузях економіки та сферах суспільного життя становили майже 1 трлн дол. США. Середня вартість збитків лише від витоку даних у розрахунку на одне підприємство у середньому збільшилась із 3,86 млн дол. у 2020 р. до 4,24 млн дол. у 2021 р. За даними компанії Cybereason, у 2021 р. через кібератаки майже половина підприємств зазнали значних збитків, а 26% взагалі були змушені припинити свою діяльність [4, с. 59].

Попри постійне підвищення рівня кіберзахисту та посилення кримінальної відповідальності за кіберзлочини, кіберінциденти та кіберзагрози стають дедалі витонченішими, оскільки кіберзлочинці активно використовують сучасні цифрові технології, зокрема, автоматизацію, генеративний штучний інтелект, поведінкову аналітику та машинне навчання [5, с. 54].

Головними причинами посилення кіберзагроз є різке збільшення попиту на сучасні цифрові технології, посилення мережевих зв'язків, недостатній рівень захисту інформаційно-комунікаційних систем і каналів зв'язку, широке використання онлайн-сервісів, технологій віддаленої роботи, е-комерції, Інтернету речей, соціальних мереж, які за певних умов стають потенційним об'єктом кіберзагроз і кіберризиків і наражають підприємства, установи та громадян на значні фінансові збитки, неправомірне використання конфіденційних даних, репутаційні втрати та інші негативні наслідки [6, с. 12; 7, с. 62].

Найбільш поширеними видами кіберзлочинів, які останнім часом використовують кіберзлочинці, є фішинг, шкідливе програмне забезпечення, викрадення, пошкодження або неправомірне використання персональних і корпоративних даних, ВЕС/ЕАС-атаки, вимагання, уведення користувачів в оману тощо, а за обсягами збитків найбільш руйнівними є ВЕС/ЕАС-атаки, шахрайство на довірі, крадіжка даних та спуфінг. При цьому варто зазначити, що якщо раніше кібератаки та кіберзлочини здійснювали окремі особи, то сьогодні набуває поширення кіберхакінг – організовані злочинні групи ІТ-фахівців, які добре технічно оснащені та використовують найсучасніші цифрові технології [4, с. 58].

Кіберризик характеризує ймовірність виникнення втрат, неодержання доходів або додаткових соціальних чи репутаційних витрат унаслідок реалізації кіберзагроз – певних подій (інцидентів), які можуть порушити стабільне функціонування обладнання, програмного забезпечення інформаційно-комунікаційних систем і систем зв'язку та спричинити збитки, втрату ресурсів, активів або інші небажані результати.

Особливість управління кіберризиками полягає у необхідності пошуку балансу між необхідним і достатнім рівнем кіберстійкості підприємств і установ та частотою і масштабами виникнення кіберзагроз, що обумовлює необхідність розроблення для кожного об'єкта кіберзахисту власної системи індикаторів оцінки наслідків реалізації кіберризиків, що характеризують мінімально допустимий (базовий) рівень його кібербезпеки відповідно до стану «цифрового охоплення».

Підвищення рівня кіберстійкості та зменшення потенційного впливу кіберзагроз на операційну діяльність, ресурси та активи підприємств і установ на всіх рівнях управління потребують розроблення та реалізації ефективних захисних стратегій. Тому головними напрямками посилення кібербезпеки підприємств і установ повинні стати: вдосконалення інструментів доступу до даних, інформаційних платформ і хмарних сервісів, активне використання технологій штучного інтелекту, машинного навчання та аналітики великих даних, посилення механізмів регулювання використання інформаційно-комунікаційних технологій, а також підвищення кваліфікації працівників [4, с. 61; 8, с. 26].

При цьому зазначимо, що захисні стратегії підприємств і установ повинні ґрунтуватися на використанні принципу «нульової довіри», поведінкової аналітики, ризик-орієнтованої автоматизації, захисного штучного інтелекту, інфраструктури та безпеки «як коду», а також на забезпеченні ефективного управління даними та автоматичного реагування на кіберінциденти шляхом використання сукупності технічних, технологічних та організаційних заходів [9, с. 47].

Ураховуючи тенденцію до розширення спектра кіберзагроз і необхідність постійної підтримки належного рівня кіберстійкості підприємств і установ, виникає потреба в розробленні комплексних систем кіберзахисту, які повинні ґрунтуватися на чітких політиці, правилах і стратегіях раннього виявлення, попередження та мінімізації наслідків реалізації кіберзагроз із використанням широкого спектра показників та технічних, технологічних, організаційних, управлінських і регуляторних заходів. Такі стратегії повинні ґрунтуватися на дотриманні технічних і технологічних стандартів для інформаційних систем, мереж і систем даних, а першочерговими завданнями їх організації та функціонування мають стати захист цифрових активів і ресурсів підприємств та їхніх клієнтів, а також забезпечення відновлення діяльності до умов функціонування у стандартному режимі [1, с. 69; 10, с. 81; 11, с. 262].

Важливе значення для вдосконалення управління кіберризиками, попередження їх виникнення та зменшення втрат від реалізації має активний розвиток особливої ІТ-сфери – індустрії кіберзахисту, яка на основі використання автономних інтелектуальних платформ і сучасних продуктів кіберзахисту спроможна надавати споживачам інформаційно-комунікаційних технологій повний спектр керованих ІТ-послуг і «пакетних» програмних рішень, що дозволяють гарантувати якісний системний захист підприємств і установ від потенційних кіберзагроз.

Перспективними технологіями, які можуть бути активно використані в процесі протидії кіберзагрозам та управління ризиками, що виникають у процесі цифрової трансформації економіки і суспільства, з метою посилення кіберстійкості підприємств і установ, є штучний інтелект, поведінкова аналітика та робота з великими масивами даних, машинне навчання, хмарні технології, квантові обчислення, управління віддаленим робочим місцем та інші.

Підприємства та установи повинні бути технічно, технологічно та організаційно готові до виникнення будь-яких кіберзагроз і кіберінцидентів, мати відповідний інструментарій для їх своєчасного виявлення, моніторингу,

ідентифікації та якісної й кількісної оцінки, а також необхідні ресурси для швидкого відновлення своєї діяльності в результаті настання ризикових подій. Після реалізації кіберінцидента всі події необхідно чітко задокументувати, провести ретельний аналіз і внести відповідні зміни у стратегію підвищення кіберстійкості. Крім того, потенційні вразливості сучасних інформаційно-комунікаційних технології повинні постійно перебувати в полі зору центрів управління безпекою (SOC) підприємств, установ і органів державної влади на всіх етапах їх впровадження та використання.

На загальнодержавному рівні для забезпечення якісного управління кіберризиками повинні бути розроблені стратегія та відповідна програма дій органів влади у законодавчій сфері, в регулюванні, нагляді, контролі та моніторингу за станом кібербезпеки з метою попередження та своєчасного реагування на потенційні кіберінциденти. Національна стратегія кіберзахисту повинна передбачати сукупність ефективних заходів щодо захисту об'єктів критичної інфраструктури, інформаційних систем і баз даних органів державної влади, включаючи державний портал відкритих даних, та широкого кола громадян, а також систему відповідних державних регуляторних і наглядових заходів з метою дотриманням стандартів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій.

Кібербезпека та кіберстійкість повинні стати пріоритетом подальших цифрових трансформацій економіки та суспільства як на рівні окремих підприємств і установ, так і на рівні галузей, сфер діяльності та країни загалом, забезпечуючи цифровий суверенітет, інформаційну безпеку держави та стійкий національно укорінений економічний розвиток.

Список використаних джерел

1. Міщенко В.І. Стратегічне управління процесами цифрової трансформації економіки. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 67–81. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.067>.
2. Mishchenko S., Naumenkova S., Mishchenko V., Dorofeiev D. Innovation riskmanagement in financial institutions. *Investment Management and Financial Innovations*. 2021. Vol. 18. Is. 1. P. 190–202. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18\(1\).2021.16](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(1).2021.16)

3. Міщенко В. Санаційний банк – «брідж-банк» як механізм роботи з нежиттєздатними банками : монографія. Київ : УБС НБУ, 2011. 119 с.
4. Міщенко В.І. Управління кібербезпекою в системі забезпечення національно укоріненої стійкості економічного розвитку. *Економічна теорія*. 2023. № 1. С. 47–72. <https://doi.org/10.15407/etet2023.01.047>.
5. Міщенко В.І. Функціонування децентралізованих ринків на основі платформи Web 3.0. *Економічний простір*. 2023. № 184. С. 50–57. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/184-8>.
6. Науменкова С., Міщенко С., Тіщенко Є. Фінансові інструменти убезпечення від політичних ризиків у проектному фінансуванні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2016. № 10. С. 6–17. <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2016/187-10/1>.
7. Міщенко В.І., Міщенко С.В. Основні напрями забезпечення стабільності фінансового сектору України в контексті глобалізаційних процесів. *Фінанси України*. 2008. № 5. С. 56–69.
8. Сомик А., Міщенко В. Монетарний трансмісійний механізм в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2007. № 6. С. 24–27.
9. Граділь А.І., Міщенко В.І. Удосконалення управління проблемними активами банків. *Фінанси України*. 2009. № 10. С. 43–54.
10. Міщенко С.В. Проблеми забезпечення ліквідності банків на основі використання механізмів рефінансування. *Фінанси України*. 2009. № 7. С. 75–88.
11. Mishchenko V., Naumenkova S., Ivanov V., Tishchenko I. Special aspects of using hybrid financial tools for project risk management in Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. Vol. 15. Is. 2. P. 257–266. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15\(2\).2018.23](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15(2).2018.23)

Д.І. ОЛІЙНИК,

*д-р екон. наук, професор,
головний науковий співробітник відділу економічної стратегії,
Центр економічних і соціальних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень, м. Київ*

Д.А. НІЖНИЙ,

*студент Національного технічного університету
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ*

СОЦІСТАЛЬНА ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Вектор розвитку соціально-економічної системи цифрової економіки в умовах війни та повоєнного відновлення зумовлює необхідність дослідження і всебічного аналізу процесів цифрової трансформації як нової парадигми економічної та соціальної політики з позицій системного підходу всіх сфер життєдіяльності. Лексичне визначення цифрової трансформації полягає у впровадженні інноваційних технологій у традиційну соціальну інфраструктуру шляхом застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), таких як

Інтернет речей, хмарних обчислень, великих даних, мобільних пристроїв та штучного інтелекту в усьому спектрі суспільства [1]. Попри велику кількість досліджень процесів цифрової трансформації економіки і суспільства, тривають дискусії щодо їх змісту та процесів змін, які загалом можна визначити як обговорення:

- формування сучасної моделі економіки, тісно пов'язаної з цифровими перетвореннями;
- модернізації економіки, якій відповідають якісні зміни в суспільстві (система інтересів, цінностей і пріоритетів).

Традиційний підхід полягає у визначенні цифрової трансформації як фундаментальної зміни стратегії, бізнес-моделі, тактики та діяльності суб'єктів господарювання, побудованої на базі цифрових технологій і використанні нових можливостей, які можуть запропонувати інноваційні технології та великі дані. На практиці це означає створення цифрової екосистеми та переходу до нової технологічної та економічної структури, а також створення нових секторів економіки, в яких усі сектори економіки взаємопов'язані.

Аналіз зарубіжного досвіду соціетальної цифрової трансформації економіки і суспільства дозволяє виокремити сучасні тенденції цифрової трансформації світової спільноти та бізнесу в таких країнах, як США, Китай, Японія, країни ЄС та Південна Корея. Так, у стратегії розвитку Південної Кореї окреслені завдання формування економіки нового типу, побудованої на глобальних цифрових платформах і цифрових технологіях, реалізації програм у сфері штучного інтелекту та технології блокчейн, мережі 5G тощо. Китайська економіка сьогодні є одним із лідерів у сфері цифровізації та входить до трійки лідерів у цій сфері, де активно впроваджуються різноманітні програми та концепції підтримки цифрових процесів. Зокрема, у Китаї затверджено програму «*Made in China 2025*», мета якої до 2025 року закріпити позиції країни як глобального рушія у високотехнологічних галузях [2]. В Японії ключовим документом, що регулює довгостроковий розвиток держави у

сфері цифрових технологій, є стратегія «Суспільство 5.0» (*Super Smart Society 5.0*), одним із визначень якої є «людиноцентричне суспільство», яке врівноважує економічний прогрес із розв'язанням соціальних проблем і заснована на концепції «Індустрія 4.0» [3]. Власне принципова відмінність Четвертої промислової революції від попередніх і полягає в цифровій трансформації економіки і суспільства та у впливі цифрових технологій на бізнес, суспільство та окремих людей [4].

Оцінювання рівня цифровізації в міжнародній практиці здійснюється на основі таких методів вимірювання:

- міжнародного індексу цифрової економіки та суспільства (*I-DESI*), що характеризує рівень розвитку цифрової економіки країн ЄС-28 та ЄС загалом, порівняно з іншими країнами;

- індексу цифрової еволюції (*DEI*), який відображає прогрес країн у розвитку цифрової економіки та рівень інтеграції глобальної мережі в життя громадян з узагальненою оцінкою на рівні країни;

- світового індексу цифрової конкурентоспроможності (*WDCI*), який оцінюється за трьома субіндексами: знання, технології і готовність до майбутнього розвитку;

- індексу цифровізації економіки *Boston Consulting Group (e-Intensity)*, що визначає вплив Інтернету на суспільство та бізнес;

- індексу розвитку ІКТ (*IDI*), орієнтованого на поширення інноваційних комунікаційних технологій.

З огляду на євроінтеграційну політику України вкрай важливим завданням є адаптація методології оцінювання рівня цифрової трансформації для прийняття відповідної стратегії врівноваження економічного розвитку із розв'язанням соціальних проблем для України. Особливу увагу в цьому контексті необхідно приділити аналізу поточної ситуації в умовах війни з РФ та повоєнного відновлення, що сприятиме адекватній оцінці національного інноваційного технологічного потенціалу, провести міжнародні зіставлення на

основі вже існуючих інструментів для вимірювання прогресу в реалізації ефективної соціетальної політики цифрової трансформації економіки і суспільства. Ключові напрями аналізу визначаються експертами і є загальними для всіх країн. Такий підхід дасть можливість виявити фундаментальні зміни структури економіки у перенесенні центрів створення доданої вартості у сферу створення цифрових ресурсів і формування цифрових процесів.

У сфері цифрової трансформації набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС дасть змогу здійснити подальшу лібералізацію взаємної торгівлі зокрема, у частині інтеграції України до Єдиного цифрового ринку ЄС. Зокрема, Україна вже запустила міжнародну ініціативу *Digital4Freedom* – як частину глобальної платформи *UNITED24* для залучення грошових внесків для повоєнного відновлення України.

Україна як держава, що подала заявку на вступ до Організації економічного співробітництва та розвитку, готова у тісному партнерстві з міжнародними партнерами та провідними світовими технологічними компаніями взяти участь у широкому обговоренні створення нової моделі економіки, тісно пов'язаної з цифровими перетвореннями, зокрема:

- платформи *Tech4Ukraine* для фінансової підтримки об'єднання усього цифрового сектора України;
- цифрового хабу для відбудови цифрової інфраструктури України, збору та передачі телекомунікаційного обладнання і забезпечення об'єктам критичної інфраструктури доступу до супутникового Інтернету.

Список використаних джерел

1. Operation Guidelines for Information and Communications Technology Standardization. URL: [https://www.tta.or.kr/eng/004_Operation%20Guidelines%20for%20Information%20and%20Communications%20Technology%20Standardization\(2021\)_2021.12.pdf](https://www.tta.or.kr/eng/004_Operation%20Guidelines%20for%20Information%20and%20Communications%20Technology%20Standardization(2021)_2021.12.pdf)
2. Made in China 2025. URL: <https://isdpeu/content/uploads/2018/06/Made-in-China-Backgrounder.pdf>
3. Digital Transformation of the Economy as a New Challenge to Economic Security. URL: <https://dl.acm.org/doi/fullHtml/10.1145/3508072.3508129>
4. How digital transformation is driving economic change. URL: <https://www.brookings.edu/articles/how-digital-transformation-is-driving-economic-change/>

А.Б. ГЛАЗОВА,

канд. екон. наук,

*науковий співробітник сектору міжнародних фінансових досліджень,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ ПОЗИЦІЮВАННЯ КРАЇН ЗА ТЕХНОЛОГІЧНИМ РІВНЕМ РОЗВИТКУ ТА СТУПЕНЕМ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

На процеси цифрової трансформації економіки значним чином впливають інформаційні комп'ютерні технології Четвертої промислової революції. Слід звернути увагу, що економічно розвинені країни пріоритетним напрямом розвитку визнали саме цифровізацію економіки, оскільки це дає їм змогу збільшувати відрив у розвитку, забезпечує високі стандарти якості життя населення, на відміну від країн, які з тих чи інших причин приділяють цифровізації недостатню увагу. У перспективі такий розрив може стати системним, подолати його буде вкрай важко. Проте цифрова трансформація (передусім, на базі ІКТ ІР4.0) економік країн, що розвиваються, і країн третього світу дає шанси на подолання існуючого розриву та переходу до випереджаючого інноваційного зростання. Варто зазначити, що до світових країн – лідерів цифровізації входить вісім європейських країн: Швеція, Данія, Нідерланди, Швейцарія, Фінляндія, Норвегія, Німеччина, Велика Британія. І лише по одній країні з Азії (Сінгапур – 3-тя позиція) і Америки (США – 8-ма позиція). Позиції країн визначено за чотирма вимірами (комплексами факторів), що характеризують здатність національних економік до цифровізації: технології, люди, управління, вплив [1].

Фахівці ОЕСР виокремлюють три основні компоненти цифрової економіки [2]:

- апаратне та програмне забезпечення, телекомунікації, мережі та інші – так звана підтримуюча інфраструктура інформаційних технологій;
- ведення господарської діяльності та будь-яких інших бізнес-процесів через комп'ютерні мережі – йдеться про електронний бізнес та бізнес-процеси;

– дистрибуція товарів через Інтернет – або електронна комерція.

У країнах Європейського Союзу використовується оціночний показник рівня технологічного розвитку та ступеня запровадження інноваційних технологій у цифровому суспільстві – Індекс DESI. Цей індекс охоплює п'ять основних субіндексів: зв'язок, людський капітал, використання Інтернету, інтеграція цифрових технологій і цифрові державні послуги.

За даними Звіту DESI за останні два роки простежується зростання доступу домашніх господарств до фіксованих широкосмугових мереж: з 15% до 26%. Покриття 4G охоплює майже все населення ЄС (96%), але рівень покриття 5G все ще порівняно низький (25%).

Найвищий рівень доступності зв'язку у межах цифрового доступу в країнах ЄС належить Даній, Швеції, Люксембургу (68–65-бальна позиція за індексом DESI). Середній рівень серед країн ЄС становить 50 балів рейтингової позиції. Найнижчий показник у Болгарії, Кіпру, Греції. Щодо показника людського капіталу, то зросла частка осіб (з 55 до 58%), які володіють базовими цифровими навичками. Водночас певна частина суспільства Євросоюзу не має достатніх цифрових можливостей, базових навичок. На ринку праці ЄС простежується нестача фахівців у сфері ІТ. За даними Звіту [2], кількість фахівців у сфері ІТ за останні п'ять років зросло лише з 3,7 до 3,9%.

Найвищий рівень цифрового розвитку людського капіталу у Фінляндії, Швеції, Естонії; найнижчий серед країн ЄС – у Болгарії, Румунії та Італії.

У країнах ЄС зростає кількість інтернет-користувачів. 85% громадян Євросоюзу мають доступ та користуються мережею Інтернет. За останні п'ять років цей показник зріс на 10% у результаті підвищення зацікавленості громадян в інтернет-сервісах. У таких країнах, як Фінляндія, Швеція, Нідерланди, цей показник найвищий.

Ефективний електронний уряд ЄС також позитивно впливає на більшість галузей економіки та може спростити і прискорити різні процедури. Саме тому динамічний розвиток цифрових технологій в Євросоюзі ставить перед державним сектором нові завдання [3].

До найбільш відомих індексів рівня розвитку цифрової економіки, інформатизації та диджиталізації країни, на підставі яких і формуються рейтинги, відносять: індекс розвитку ІКТ (IDI), індекс цифрової економіки та суспільства (DESI), індекс світової цифрової конкурентоспроможності IMD (WDCI), індекс цифрової еволюції (DEI), індекс цифровізації економіки Boston Consulting Group (e-Intensity), індекс готовності до мережі (NRI), глобальний індекс розвитку електронного уряду ООН (EGDI), індекс електронної участі (EPART), глобальний індекс підключення (GCI, Huawei), глобальний індекс інновацій (GII), індекс глобальної конкурентоспроможності (WEF). Усі ці індекси відображають сучасні досягнення та новітні тенденції стосовно розвитку цифрової економіки та процесів диджиталізації в країні.

Компаративний аналіз побудови означених індексів дозволяє зробити висновки, що основу формування рейтингів країни за індексами розвитку цифрової економіки становлять три аспекти:

- готовність країни до впровадження цифрових технологій, тобто рівень розвитку ІКТ-інфраструктури та доступу до неї населення і бізнесу;
- інтенсивність застосування цифрових технологій в економіці, тобто активність їх використання у повсякденному житті та бізнесі;
- вплив цифрових технологій на основні макроекономічних показників, як оцінка вкладу цифрової економіки в розвиток усієї національної економіки.

Найрозповсюдженішим для отримання системного уявлення щодо цифровізації суспільства та впливу певних груп факторів на розвиток цього процесу є Світовий індекс цифрової конкурентоспроможності (WDCI), на підставі якого аналізують та оцінюють ступінь розвитку в країні цифрових технологій, що зумовлюють трансформації в усіх сферах життєдіяльності суспільства – від уряду до бізнес-структур та окремих домогосподарств. На основі компаративного аналізу встановлено, що у рейтингу Global Innovation Index у 2022 році Україна посідає 57-ме місце, утримуючи четверту позицію

серед 36 країн економічної групи lower-middle income, за Global knowledge Index – 66-те місце (2021 р). Що стосується цифрової світової конкурентоспроможності IMD (WDSR), то у 2021 р., у порівнянні з 2020 р., спостерігається погіршення позиції у рейтингу – з 52-го на 54-ие місце. Проте у рейтингу щорічно публікованого дослідження Global Skill Report 2022 від Coursera у категорії країн-лідерів Україна посіла 21-ше місце серед 100 країн світу, а у рейтингу за технологічними компетенціями – 8-ме місце. Це означає, що українці – одні з найкращих у світі в роботі з комп'ютерними мережами, базами даних, операційними системами, інженерією безпеки, програмною інженерією, комп'ютерним програмуванням, хмарними обчисленнями, веброзробкою, розробкою застосунків для мобільних пристроїв тощо.

Список використаних джерел

1. Цифровізація як перспективний напрямок інноваційного розвитку економіки. URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/271795>
2. The Concept of a «Digital Economy». URL: <http://odec.org.uk/theconcept-of-a-digital-economy>
3. Самойленко А. Особливості цифровізації країн Європейського Союзу в умовах глобалізації. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 1. С. 46–54. <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.01.046>

Т.О. КРИЧЕВСЬКА,

*д-р екон. наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу економічної теорії,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ*

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ ВАЛЮТНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗАГРОЗ

Світовий порядок, який США вдалося вибудувати після Другої світової війни, підтримував мир між наддержавами, забезпечував динамічне економічне зростання і сприяв зменшенню бідності у глобальному масштабі. Цей порядок, як зазначає тижневик «The Economist», був заснований на «глобальних правилах, вільних ринках та американській обіцянці підтримувати те і те». Тож сучасне його ослаблення пов'язане з підривом віри в ринки після глобальної

фінансової кризи, підривом довіри до здатності США поширювати демократію після невдач в Іраку та Афганістані і підривом довіри до глобальних правил в умовах посилення протекціонізму США на тлі загострення партійного протистояння в країні та економічного піднесення Китаю [1].

2 березня 2022 р. 141 країна в ООН засудили повномасштабне воєнне вторгнення Росії в Україну. Лише п'ять країн проголосували проти, а 35 утрималися. Втім, Economist Intelligence Unit зазначає, що лише третина населення світу живе у країнах, які не лише засудили Росію, а й запровадили проти неї санкції. Бідні країни нерідко вважають Захід лицемірним і корисливим, звинувачуючи його в тому, що він вимагає солідарності, коли йому це вигідно, і відвертається, коли це не так [2]. Багато країн, у тому числі і Китай, не підтримують політику санкцій проти Росії, порушення недоторканості валютних резервів і практику фінансових санкцій як таку, тож це вкотре ставить питання ймовірності втрати долларом статусу домінуючої резервної валюти.

Наскільки імовірною є зміна лідерів серед світових резервних валют в осяжній перспективі? Почнемо з того, що визначатиме майбутнє долара США як ключової резервної валюти. Основними факторами світового економічного лідерства США є:

а) розмір їхнього внутрішнього ринку, що, в тому числі, дає змогу розподілити більші обсяги НДДКР [3]. З 2016 р. ВВП Китаю за ПКС перевищує ВВП США. У 2022 р. Китай становив 18% світової економіки за ПКС, а США – лише 16%, тоді як у 1990 р. частки становили 4 і 22%. Утім, оцінки за ПКС найбільш придатні для порівняння добробуту в різних країнах, але з точки зору позиції країн на світовій арені важливіші оцінки за ринковими обмінними курсами, і тут США випереджає Китай: у 2022 р. ВВП США становив 25% світового ВВП – майже стільки, як і в 1990 р., тоді як частка Китаю становила 18%. У 1990 р. на США припадало 40% номінального ВВП G7, а в 2022 р. – вже 58%. Єдиними країнами з вищим, ніж у США, рівнем доходу на душу

населення за ПКС є невеликі нафтодержави, такі як Катар, і фінансові центри, такі як Люксембург [4];

б) висока інноваційність економіки. Американські фірми володіють більш ніж п'ятою частиною патентів, зареєстрованих за кордоном, – більше, ніж Китай і Німеччина разом узяті. П'ять найбільших корпоративних джерел НДДКР є американськими. За даними Penn World Tables, загальна факторна продуктивність у США за період з 1990 по 2019 р. зросла приблизно на 20%, тоді як відповідний показник G7 у середньому удвічі нижчий [4];

в) глибокий ринок капіталу: США мають найглибші та найліквідніші фінансові ринки у світі, капіталізація фондового ринку становить приблизно 170% ВВП, тоді як у більшості інших країн вона не перевищує 100%. Найбільш сприятливим у США є і середовище для фінансування стартапів – близько половини світового венчурного капіталу надходить до американських фірм [4];

г) доступ до широкого розмаїття корисних копалин та використання новітніх методів видобутку мінеральних ресурсів сланцевих формацій;

д) вищий рівень народжуваності та досить відкрита імміграційна система, що дають США демографічну перевагу над більшістю інших розвинених економік (чисельність працездатного населення у США – осіб віком від 25 до 64 років – зросла з 1990 по 2022 р. на 38%, тоді як у Західній Європі – лише на 9%) [4];

е) динамізм бізнесу, який значно легше реструктуризувати та переорієнтувати завдяки законодавству про банкрутство, ніж у континентальній Європі [3];

є) висока мобільність робочої сили. За останні п'ять років приблизно кожен четвертий дорослий американець переїхав з одного міста або району країни до іншого, порівняно з кожним десятим в інших розвинених країнах [3];

За даними МВФ, у 2020 р. понад половину експорту з країн за винятком США та ЄС, було номіновано у доларах. На азійських ринках, що розвиваються, і в Латинській Америці ця частка зростає приблизно до 75% і майже 100% відповідно [5]. Долар США використовується у майже 90% валютообмінних

операцій, у доларах здійснюється 42,31% транскордонних платежів у системі SWIFT, у валюті США сформовано 59,5% міжнародних резервів і деноміновано половину транскордонних боргів [6]. Ліквідність долара США є настільки високою, що багато валютнообмінних операцій між іншими валютами вигідніше здійснювати через долар [7].

Утім, частка долара США у міжнародних резервах справді знизилася з 71 % у 1999 р. до 58,36 % у кінці 2022 р. (ще 20,47 % припадає на євро, 5,51% – єну, 4,95% – фунт стерлінгів і менше 3 % – на китайський юань) [8].

С. Арсланалп, Б. Айхенгрін та Ч. Сімпсон-Белл виявили, що на китайський юань припадає лише 25% зменшення доларової частки резервів, а решта відбулася за рахунок інших так званих нетрадиційних резервних валют – австралійського та канадського доларів, а також валют Данії, Норвегії, Південної Кореї та Швеції [9]. Дослідники з'ясували, що зменшення долара у міжнародних резервах відбиває передусім політику диверсифікації портфеля резервів. Потреба у такій диверсифікації виникла у зв'язку з тим, що міжнародні резерви після азійської фінансової кризи стрімко зростали, тому і зростала роль їхньої дохідності. При цьому дохідність за облігаціями емітентів ключових резервних валют падала. Розвиток електронних технологій, полегшивши роботу валютних ринків, дав можливість збільшити ліквідність валютних ринків ще ряду економік з плаваючими обмінними курсами і відкритими ринками капіталу, таких як Канада і Австралія, що й уможливило таку диверсифікацію [10].

Частка китайського юаня у 2022 р. в структурі міжнародних резервів становила лише 2,69%, у валютно-обмінних операціях – 7%, у платежах через систему SWIFT – 2,2%. Сфера, в якій юань справді починає відігравати важливішу роль – це транскордонна торгівля. Виконання цієї функції менше залежить від лібералізації операцій з капіталом та режиму обмінного курсу. Після повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну і запровадження західними країнами санкцій проти агресора частка юаня в

розрахунках за російський експорт за 2022 р. зросла з 0,5 до 16%, а його частка в розрахунках за імпорт – з 4 до 23% [11].

Як зазначає «The Economist», «жодна інша валюта не може зрівнятися з розміром екосистеми долара США чи її фундаментальною привабливістю – пропозицією надійних активів, доступних доларовим інвесторам. Ринок суверенних боргів євросони надто роздрібнений. Китай не може задовольнити глобальний попит на надійні активи, доки він одночасно жорстко контролює потоки капіталу та має профіцит поточного рахунку (це означає, що він накопичує фінансові вимоги до решти світу, а не навпаки)» [7].

Оцінюючи майбутню роль долара США та інших валют у міжнародній валютно-фінансовій системі, слід також враховувати динаміку структури глобального попиту на активи у відповідній валюті. Зокрема, ще десять років тому три чверті казначейських зобов'язань США у власності іноземців припадали на офіційні резерви, а в 2022 р. ця частка впала до 58%. Інвестиційні стратегії приватних інвесторів і навіть квазідержавних фондів можуть кардинально відрізнятись від стратегій керуючих міжнародними резервами країн, що значно ускладнює прогнозування майбутнього міжнародної валютної системи. Зокрема, фактором, що може ослабити панівний статус долара у світовій валютній системі, є те, що система реінвестування нафтодоларів стає дедалі менш орієнтованою на Захід. Китай змагається за вплив на країни Перської затоки, пропонуючи їм інфраструктуру, технології та озброєння без жодних вимог щодо реформування політичної та економічної системи [12]. Раніше переважна частина надходжень від профіциту поточних рахунків нафтодержав Перської затоки надходила до валютних резервів центральних банків. Більшість цих країн прив'язують свої валюти до долара США, тож їхні центральні банки нарощували доларові активи. Однак на сучасному етапі резерви центральних банків не зростають, а інтервенції на валютних ринках проводяться рідко. Розслідування «The Economist» виявило, що тепер ці кошти більшою мірою спрямовуються у фонди суверенного добробуту, які

використовують їх на погашення боргів, підтримку дружніх країн (Єгипту, Туреччини, Пакистану), аби посилити регіональний вплив нафтодержав, та на придбання іноземних активів, таких як акції, щоб збільшити вагу цих країн на світових ринках [13].

Як зазначає відомий дослідник світових валютних систем Б. Айхенгрін, окрім ліквідних і містких валютних ринків і вільного руху капіталу, всі країни резервних валют мали і спільну особливість політичного устрою. «Кожна справді міжнародна і резервна валюта в історії була політичною демократією чи республікою, з дієвою системою стримувань і противаг: США, Велика Британія, Голландська республіка, міста-держави з республіканською формою правління: Генуя, Венеція, Флоренція» [14]. Очевидно, що Китай не відповідає цим класичним характеристикам емітента резервної валюти і навряд чи піде на ослаблення фінансового контролю, а автократична форма правління не зменшує ризику експропріації зовнішніх активів.

Традиційний перелік умов, необхідних для посилення міжнародного статусу національних валют, може змінитися за рахунок наявності у певній країні конкурентної платіжної інфраструктури. На сучасному етапі за обслуговування транскордонних платежів змагаються три великих гравці.

Домінують західні дуополя Visa-Mastercard та система обміну повідомленнями для банківських платежів SWIFT.

На другому місці – Китай з його: а) платіжними додатками, такими як електронні гаманці Alipay та WeChat Pay; б) державною платіжною системою UnionPay, картки якої приймають 65 млн продавців по всьому світу (порівняно зі 100 млн у Visa), у 181 країні, в тому числі у 95% POS-терміналів та банкоматів у Росії [15]; в) транскордонною міжбанківською платіжною системою (CIPS) – альтернативою SWIFT, запущеною в 2015 р., яка справді пропонує можливість обходу західних санкцій, втім, обсяг трансакцій, оброблений нею у 2021 р., був у 40 разів меншим, ніж у Американської

клірингової палати [16]; г) цифровою китайською національною валютою e-CNY.

Поки що e-CNY залишається на стадії внутрішніх експериментів з дуже обмеженим використанням навіть у Китаї. Згідно зі статистикою центрального банку – Народного банку Китаю (НБК), на кінець 2022 р. сума електронних юанів становила 0,13% від загальної суми юанів в обігу. Невисокий попит на e-CNY передусім пов'язаний з наявністю якісних приватних альтернатив – дуополії платіжних провайдерів Alibaba та Tencent. Alipay за один день виконує вп'ятеро більше трансакцій, ніж усі трансакції в електронних юанях, здійснені з початку перших випробувань у 2019 р. Інша річ, що доля технологічних гігантів в Китаї цілковито перебуває в руках держави. НБК дедалі частіше представляє e-CNY як конкурента приватним платіжним додаткам – «безпечнішого, більш функціонального і такого, що є важливим суспільним благом для якіснішого зростання». Що ж такого «більш функціонального», за словами НБК, матиме e-CNY? Ідеться про використання смарт-контрактів для перетворення електронного юаня на систему державного контролю за дотриманням правових норм. Наприкінці 2021 р. були випробувані перші смарт-контракти, деноміновані в електронних юанях.

Чи може запровадження e-CNY суттєво вплинути на перспективи юаня як міжнародної резервної валюти? Передусім слід зазначити, що цифрова валюта Китаю є валютою Китаю, і на неї поширюються всі обмеження, які перешкоджають юаню набути більшої ролі як світової резервної валюти. По-друге, поки що Китай не робить кроків щодо інтернаціоналізації електронного юаня. Відсутні правові положення, які б дозволяли транскордонне використання електронних китайських юанів або пов'язаних з ними смарт-контрактів, а також двосторонні угоди про передачу даних. Утім, Китай просуває e-CNY для торгівлі та електронної комерції в Азії, але не в межах широкого регіонального партнерства, а в проєктах з кількома партнерами, зокрема, у деяких зі своїх 132 пілотних зон вільної торгівлі, що відповідає концепції «мінілатералізму» –

ситуативної колаборації невеликої групи держав для досягнення певних цілей [17].

Ще одним гравцем, який претендує на зростання ролі у глобальній платіжній інфраструктурі, є Індія, що прагне глобального поширення своєї державної відкритої платіжної платформи UPI, яка не прив'язує користувачів до однієї компанії, а дає можливість передавати свою фінансову історію конкурентам [18].

Основні мотиви стрімкого розвитку систем транскордонних платежів азійськими країнами – зменшення залежності від Заходу, в тому числі обхід санкцій, посилення глобального економічного впливу, який дає контроль над світовою фінансовою інфраструктурою, а також покращення умов для здійснення міжнародних трансакцій їхніми резидентами.

Криптовалюти навряд чи претендуватимуть на ключову роль у міжнародній валютній системі, продемонструвавши свої інституційні та технологічні вади в умовах посилення монетарної політики, незалежно від долара (третя за обсягом операцій у світі криптовалютна біржа FTX чи стейблкоїн Terra), а також зустрівши опір державних регуляторів (проект Libra/Diem, ініційований компанією Facebook).

Західні держави реагують на посилення азійських конкурентів – під тиском зростаючої конкуренції компанія SWIFT вже модернізувала свою незграбну систему і майже вдвічі знизила вартість обміну повідомленнями; розвинені економіки розробляють власні проєкти цифрової готівки [18].

Попри досить стійкий розподіл сил у світовій валютній системі, status quo не слід вважати непохитним. Вірогідними сферами, де розподіл сил може змінюватися найпомітніше, є транскордонні розрахунки (завдяки з одного боку, появи нових геоекономічних альянсів і пошуку стратегій обходу санкцій і – з іншого боку – створенню нових платіжних інфраструктур), та (меншою мірою) попит на фінансові активи (який також може коригуватися в межах

нових геополітичних стратегій, наприклад, у зв'язку зі зміною стратегій інвестування фондів суверенного добробуту нафтових держав).

Для збереження status quo провідним західним економікам доведеться більш уважно вибудовувати відносини зі своїми великими і малими партнерами, не шкодуючи для цього ресурсів, хай би якими нагальними були внутрішні проблеми.

Список використаних джерел

1. Joe Biden's global vision is too timid and pessimistic. *The Economist*. 2023, May 18. URL: <https://www.economist.com/leaders/2023/05/18/joe-bidens-global-vision-is-too-timid-and-pessimistic>
2. What is at stake in Ukraine. *The Economist*. 2022, April 16. URL: <https://www.economist.com/leaders/2022/04/16/what-is-at-stake-in-ukraine>
3. The lessons from America's astonishing economic record. *The Economist*. 2023, April 13. URL: <https://www.economist.com/leaders/2023/04/13/the-lessons-from-americas-astonishing-economic-record>
4. America's economic outperformance is a marvel to behold. *The Economist*. 2023, April 13. URL: <https://www.economist.com/briefing/2023/04/13/from-strength-to-strength>
5. Will dollar dominance give way to a multipolar system of currencies? *The Economist*. 2022, April 2. URL: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2022/04/02/will-dollar-dominance-give-way-to-a-multipolar-system-of-currencies>
6. Maronoti B. Revisiting the international role of the US dollar. *BIS Quarterly Review*. December 2022. BIS. URL: https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt2212x.htm
7. The power and the limits of the American dollar. *The Economist*. 2023, April 27. URL: <https://www.economist.com/leaders/2023/04/27/the-power-and-the-limits-of-the-american-dollar>
8. World Currency Composition of Official Foreign Exchange Reserves / IMF. URL: <https://data.imf.org/regular.aspx?key=41175>
9. Arslanalp S., Eichengreen B., Simpson-Bell C. The Stealth Erosion of Dollar Dominance: Active Diversifiers and the Rise of Nontraditional Reserve Currencies. *IMF Working Paper*. 2022. № 58. URL: <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/001/2022/058/article-A001-en.xml>
10. Eichengreen B. Ukraine war accelerates the stealth erosion of dollar dominance. *Financial Times*. 2022, March 28. URL: <https://www.ft.com/content/5f13270f-9293-42f9-a4f0-13290109ea02>
11. Путін розповів Сі про готовність РФ перейти на юані у зовнішній торгівлі. *Економічна правда*. 21 березня 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/03/21/698295/>
12. Can the West win over the rest? *The Economist*. 2023, April 13. URL: <https://www.economist.com/leaders/2023/04/13/can-the-west-win-over-the-rest>
13. Welcome to a new era of petrodollar power. *The Economist*. 2023, April 9. URL: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2023/04/09/welcome-to-a-new-era-of-petrodollar-power>
14. Okoshi M. For yuan to be the new dollar, China needs democracy: Eichengreen. *Nikkei Asia*. 2021, August 13. URL: <https://asia.nikkei.com/Editor-s-Picks/Interview/For-yuan-to-be-the-new-dollar-China-needs-democracy-Eichengreen>
15. UnionPay в мире. *UnionPay*. URL: <https://www.unionpayintl.com/ru/>

16. Could digital-payments systems help unseat the dollar? *The Economist*. 2023, May 15. URL: <https://www.economist.com/special-report/2023/05/15/could-digital-payments-systems-help-unseat-the-dollar>

17. Carnap K. von. China's e-CNY as a Geopolitical Weapon: A New Era of Minilateralism in Asia's Digital Economy. *Digitalisation and geopolitics: catalytic forces in the (future) international monetary system* / ed. by N. Bilotta, F. Botti. Roma: Edizioni Nuova Cultura, 2023. P. 113–140.

18. The fight over the future of global payments. *The Economist*. 2023, May 18. URL: <https://www.economist.com/leaders/2023/05/18/the-fight-over-the-future-of-global-payments>

В.О. КОРНІВСЬКА,

д-р екон. наук,

*старший науковий співробітник відділу економічної теорії,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ*

ФІНАНСОВА СУБ'ЄКТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ

Світові трансформаційні процеси, зумовлені нівелюванням ліберальної доктрини, змінами глобального капіталізму та триваючим цифровим переходом, створили особливе амбівалентне, неусталене соціально-економічне середовище з високим рівнем невизначеності та асиметрії. Фінансові, економічні, гуманітарні кризи та відкриті політичні протистояння стають ознакою сучасного трансформаційного періоду. Війна в Україні показала, що протиріччя глобального політичного процесу, ускладнені економічними та ідеологічними суперечностями, загострюються. Їх вирішення залежить від адекватного рівня геополітичної суб'єктності, якого протягом війни вдалося набути нашій країні.

Водночас повоєнний розвиток потребує не тільки геополітичного визнання, а й підтримки відповідного рівня економічної та фінансової суб'єктності в умовах істотного, викликаного війною, фінансового виснаження нашої країни та її залежності від світової реконструктивної підтримки за зростаючої глобальної невизначеності.

Оптимізація очевидного домінуючого впливу наднаціональної фінансової спільноти на внутрішні економічні та соціальні процеси можлива лише за умов усвідомлення національних пріоритетів і вибудовування реконструктивної

моделі, заснованої на українських інституційних особливостях та економічних реаліях.

Це стає визначальним в умовах активізації цифрового розвитку фінансового сектора нашої країни, що відбувається за участі світових інституцій, зокрема, Агентства США щодо міжнародного розвитку (USAID), що є активним пропагандистом та реалізатором цифрового переходу у нашій країні [1].

Водночас уже сьогодні варто брати до уваги ризики втрати фінансової суб'єктності (як на рівні господарюючих суб'єктів, так і на рівні держави), що формуються у зв'язку із реалізацією випереджаючої цифрової стратегії у фінансовому секторі.

Фінансова суб'єктність являє собою спроможність реалізовувати свою фінансову свободу. Остання є суперечливою єдністю незалежності (прийняття рішень економічного і соціального характеру без фінансової участі та впливу інших суб'єктів) та залежності від внутрішньої сутності суб'єкта, що приймає рішення. (Такий підхід може бути використаний як для ринкового суб'єкта, так і для держави). При цьому внутрішня сутність суб'єкта визначається сукупністю його ціннісних установок, інституційних обмежень та статусних цілей довгострокового характеру, які в сукупності є істотною складовою його соціальної усталеності, що забезпечує стійкість до зовнішніх викликів. Реалізація фінансової суб'єктності на рівні держави передбачає домінанту національних пріоритетів.

Сьогодні в Україні розгортаються цифрові трансформації фінансового простору. За багатьма показниками, зокрема, за розвитком цифрового банкінгу, необанкінгу, операціями з криптовалютою та їх інституціоналізацією, – Україна перебуває серед країн авангардного цифрового розвитку; це зіграло важливу роль при забезпеченні платіжних операцій протягом перших місяців війни і допомогло не провокувати паніку.

Водночас сьогодні українські регулятори надто активізовані на цифровому шляху, і вже відчуються певні перекося, зокрема, це стосується

домінанти безготівкового обігу та впровадження цифрової валюти центрального банку (ЦВЦБ); і вже не перший рік лунають заклики до створення cashless-економіки.

Революційність подібних трансформацій може зіграти згубну роль для нашої економіки, оскільки в умовах нестабільності часто спрацьовує перевага ліквідності, про що, зокрема, свідчить актуальне зростання попиту на готівку. Тому вкрай важливо враховувати національні інтереси, реалії воєнного стану, перспективи довгострокової повоєнної фінансово-економічної нестабільності та наявний платіжний ландшафт.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує європейський досвід розбудови безготівкової економіки. Європейські регулятори відмовилися від жорстких бюрократичних заходів і розвивають диференційований платіжний простір, що включає як безготівкові, так і готівкові операції. А сама розбудова cashless-економіки розглядається як довгострокова перспектива, що не обов'язково буде реалізована повною мірою.

Важливим для України є також наявний на сьогодні досвід пілотних проєктів щодо цифрової валюти центрального банку. Китайський прецедент показує, що позитивні ефекти від уведення ЦВЦБ виникають лише за умов довгострокового, планомірного, поступового, обмеженого у просторі-часі впровадження. Наріжною запорукою ефективного уведення ЦВЦБ в обіг є загальноекономічна та монетарна стабільність, високий рівень довіри громадян до держави. Не останню роль відіграє також неактивність ринку криптовалют (у Китаї трансакції з криптовалютами перебувають поза правовим полем, операції не проводяться, при цьому існує достатня кількість суб'єктів, що володіють ними).

Слід визнати, що коли будь-яка з цих умов не виконується, то на виході можна отримати нігерійський варіант цифрових монетарних реформ, коли відсутність домінанти національного інтересу, недовіра до слабких державних інститутів на тлі економічної і монетарної нестабільності призвела до відмови

суб'єктів використовувати новий платіжний засіб. У нігерійській економіці впровадження ЦВЦБ було монетарним експериментом, проведеним під керівництвом МВФ, і вочевидь мало несамотійний характер, викликаний фінансовою залежністю країни. Забезпечення інвестиційного процесу, що мав розпочатися під егідою Всесвітнього економічного форуму (зокрема інвестиції у переробку відходів електронного виробництва), потребувало економічної прозорості, якої намагалися досягнути шляхом уведення ЦВЦБ. Такий шлях не мав очікуваних результатів, навіть коли у відповідь на небажання населення використовувати ЦВЦБ у січні 2023 р. центробанк Нігерії обмежив операції з готівкою [2].

Це викликало соціально-економічну дестабілізацію та гуманітарну кризу, і в опублікованому у травні 2023 р. робочому документі Міжнародного валютного фонду було зроблено висновок про те, що цифрова валюта центрального банку Нігерії мала «невтішно низьке» визнання серед громадськості [3]. Реформи, нав'язані іззовні, наштовхнулися на інституційні особливості країни. Країни з низьким рівнем фінансової суб'єктності та високим рівнем фінансової залежності часто стають заручниками чужої волі.

Проблеми цифрового розвитку тісно пов'язані з ризиками фінансово-економічної дестабілізації, що виникають за випереджаючого руху до всебічної цифровізації фінансового сектора.

У сучасних умовах в Україні активізується пошук у сфері цифрового кредитування. Проводяться відповідні конференції (за участю представників наднаціональної спільноти), на яких розглядаються можливості розвитку цифрових фінансів в умовах війни та повоєнного відновлення. Головним посилом є необхідність прискорення цифрового розвитку та використання цифрових фінансових послуг, зокрема кредитних [4].

Водночас досвід упровадження цифрового кредитування у країнах, що розвиваються, свідчить про значні ризики зростання боргового навантаження на домогосподарства, скорочення їх поточних та майбутніх ринкових можливостей

[5]. За зростання боргового навантаження відбувається переорієнтація економічної діяльності з перспектив розвитку на короткострокові потреби щомісячного повернення кредиту, – а це завжди шлях до втрати своєї фінансової суб'єктності.

Гармонізація цифрового розвитку фінансового сектора сьогодні тісно пов'язана із завданням збереження фінансової суб'єктності як на рівні господарюючих суб'єктів, так і на рівні країни загалом. Для реалізації цієї мети необхідне використання принципу доцільності як базового принципу розробки та впровадження цифрових інновацій.

При цьому потрібно: 1) переглянути провідні напрями Стратегії розвитку фінтеху в Україні до 2025 року, зокрема, важливим є відкладення створення cashless-економіки та закріплення готівки як важливої складової платіжного простору; 2) обґрунтувати довгостроковий характер, планомірність, поступовість цифрових реформ у монетарній сфері. У Концепції е-гривні потрібні: 1) визначення загальноекономічних та монетарних умов уведення ЦВЦБ (переведення національної валюти у цифрову форму матиме позитивні ефекти лише за умов її стабільності, високого рівня довіри до монетарної політики центрального банку та відновлювальної політики уряду); 2) проголошення національних пріоритетів впровадження ЦВЦБ, обмеження впливу світових фінансових регуляторів та недопущення експериментального характеру впровадження; 3) визначення найбільш керованого каналу впровадження ЦВЦБ (одночасне впровадження за різними напрямами, наприклад, і як інструмент для цільових соціальних виплат, і для операцій з криптоактивами, є недоцільним та дестабілізуючим). ЦВЦБ має бути спрямована на підтримку ринкових суб'єктів, а не на запровадження рестрикційних заходів для створення зручного для фінансового моніторингу прозорого економічного середовища.

Список використаних джерел

1. USAID, the National Bank of Ukraine, and the Independent Association of Banks of Ukraine Challenge FinTech Industry to Develop Technology for Benefit of Ukrainian Users of

Financial Services. URL: <https://bank.gov.ua/en/news/all/nbu-usaid-ta-nabu-ogolosili-viklik-finteh-sektoru-schodo-rozrobki-tehnichnih-rishen-dlya-ukrayinskih-koristuvachiv-finansovih-poslug>

2. Корнівська В. Інституційні трансформації у цифровому суспільстві: від інформаційної асиметрії до цифрових валют центральних банків. *Економічна теорія*. 2023. № 2. С. 29–52. <https://doi.org/10.15407/etet2023.02.029>

3. Ree J. Nigeria's eNaira, One Year After. *IMF Working Paper*. No. 2023/104. 2023, May 16. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2023/05/16/Nigerias-eNaira-One-Year-After-533487>

4. Цифрові фінанси як основа відновлення економіки України: у Києві пройшла конференція Digital Lending. URL: <https://fintechinsider.com.ua/czyfrovi-finansy-yak-osnova-vidnovlennya-ekonomiky-ukrayiny-u-kyievi-projshla-oflajn-konferenciya-digital-lending/>

5. Kaffenberger M., Totolo E. (with Matthew Soursourian). *A Digital Credit Revolution. CGAP and FSD Kenya Working Paper*. 2018.

А.А. ПРОКОП'ЄВА,

канд. екон. наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу

факультету міжнародних відносин,

Національний авіаційний університет, м. Київ

Л.М. ПОБОЧЕНКО,

канд. екон. наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу

факультету міжнародних відносин,

Національний авіаційний університет, м. Київ

ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ З РФ

Після 24 лютого 2022 р. ситуація в соціально-політичній та соціально-економічній сферах отримала нові характеристики не тільки на європейському континенті, проте також виникли дилеми та уможливилися невтішні події, вибір між якими майже неухильно призведе до погіршення ситуації без швидких позитивних змін. Виникла загроза того, що локальний конфлікт на сході Європейського Союзу може перерости в геополітичний збройний конфлікт із використанням зброї масового знищення. У минулому столітті принцип взаємної непомірної шкоди від застосування ядерної зброї вважався стримувальним для потенційного учасника світового ядерного конфлікту, зупиняючи його перед спокусою використовувати воєнну силу. Але наразі виникла загроза нового етапу протистояння між західними демократіями та

Росією, що намагається окупувати та анексувати території України з метою повернення світу до стану справ, характерних для світових воєн минулого століття.

З початком повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну, суспільство почало виявляти хоробрість, стійкість та солідарність. Війна стала випробуванням для громадян і держави, але водночас вона суттєво зміцнила громадянську і патріотичну єдність українського суспільства. Зовнішня воєнна агресія природно сприяє консолідації будь-якого суспільства, але для України це має особливе значення. Перед початком російського вторгнення існувала помилкова уява про регіональні та ідентифікаційні розколи в Україні, зокрема між україномовним Заходом, Північчю, Центром країни (включаючи Київ) і російськомовним Півднем та Сходом. Стратегічний прорахунок путінського режиму полягав у тому, що російськомовне населення Сходу та Півдня не чинитиме опір російському вторгненню і радо зустрине «визволителів» [1]. Але на практиці багато мешканців цих регіонів, які особисто пережили страхи ракетних обстрілів, вбивств і руйнувань, що приніс російський світ, іще більше закріпилися у своїй українській самоідентифікації. Частина з них навіть перейшла з російської на українську мову у повсякденному спілкуванні. Опитування, проведене в Одесі та області в червні 2022 року, підтверджує ці українсько-орієнтовані настрої мешканців цього регіону. Близько 63% опитаних висловили готовність до збройного опору проти російських військ, а 91% респондентів пишаються своїм українським громадянством. Крім того, в опитуванні значна більшість (88%) заявила про різке погіршення своєї оцінки вищого російського керівництва, а близько 80% висловили негативне ставлення до росіян в цілому. Цей різкий зсув настроїв жителів регіону, де раніше спостерігався високий рівень проросійських настроїв, свідчить про суттєве зміцнення патріотичних українських та антиросійських орієнтацій у масовій свідомості українців загалом.

Отже, під час воєнного вторгнення Росії в Україну суспільство виявило хоробрість у відстоюванні своїх інтересів, стійкість у протидії ворогу і солідарність українських громадян. Війна сприяла єдності та патріотизму населення, а також змінила сприйняття російського керівництва і настроїв щодо росіян. Цей процес сприяв формуванню нової української самоідентифікації та переходу багатьох жителів до активної підтримки української держави та мови.

Українське суспільство під час російської воєнної агресії виявило суттєву зміну у своїй громадянській ідентичності та відчутті належності до України. Це стало важливою основою для консолідації та масового спротиву. Війна змусила українців переглянути своє ставлення до держави і сприймати її як цінність, навіть якщо вона недосконала. У порівнянні з російським режимом на сході, що приносить лише війну, смерть та руйнування, українська держава заслуговує поваги та високої оцінки.

Соціологічні дослідження підтверджують зміни в українській масовій свідомості. Наприклад, опитування, проведене в Україні на початку 2022 року, показало, що більшість українців (67%) готові особисто чинити збройний опір для захисту країни від російської агресії. Це свідчить про високий рівень патріотизму та готовності боротися за свою країну [2]. Багато людей, які залишилися в межах України під час війни, обґрунтовували своє рішення небажанням покидати свій дім і готовністю боротися і захищати свою країну.

Варто відзначити, що воєнний конфлікт також змінив мотиви та побудову свідомості тих, хто залишився в Україні під час війни. Багато людей відмовилися від еміграції через небажання покидати свої домівки та були готові боротися і захищати свою країну від агресора. Це ще один показник зміцнення громадянського духу та патріотизму серед українського населення.

Ці зміни у громадянській свідомості стали основою консолідації українського суспільства, що об'єдналося у боротьбі за свою незалежність та територіальну цілісність. Повномасштабне воєнне вторгнення РФ в Україну

зумовило формування єдності серед українців, а також викликало зростання патріотичних почуттів та готовності боротися за свою країну.

Українське суспільство перетворилося на потужний соціальний організм, який адаптувався і протистояв російській воєнній агресії. Суспільство мобілізувалося і явило феномен народного зібрання, подібного до Майдану, з активними практиками самоорганізації, солідарності, взаємодопомоги та волонтерства.

Після перемоги Революції Гідності соціальна енергія активістів та громадянського суспільства, яка накопичилась на Майдані, перетворилась на мілітарні добровольчі загони для захисту Донбасу від сепаратистів, підтримуваних РФ, а також на потужний волонтерський рух. Такий процес мобілізації та трансформації суспільства відбувся на більш потужних масштабах в русі національного спротиву та оборони країни з початку 2022 року.

Крім регулярної армії, громадські активісти і небайдужі громадяни активно долучалися до територіальної самооборони, яка стала основою національного спротиву. Цей рух виявився значно потужнішим за масштабами і мав широку підтримку українського суспільства.

Отже, українське суспільство активно мобілізувалося та трансформувалося в боротьбі проти російської агресії. Громадянські активісти, добровольці й волонтери стали основою цього руху, що виявився надзвичайно потужним.

Показниками суспільної згуртованості є позитивні міжособистісні взаємини, спостережені в українському суспільстві під час складних воєнних випробувань. Згідно з соціологічними дослідженнями, більшість опитаних громадян (94%) зазначають миролюбні стосунки з рідними, а 89% підтримують хороші взаємини зі своїми сусідами. 67% опитаних зазначають про миролюбне ставлення до незнайомих.

Незважаючи на воєнний стан, третина респондентів уникає контактів з незнайомцями, але агресивні стосунки з іншими практично зникають. Навіть під час війни українське суспільство виявляє важливі базові принципи доброзичливості та довіри між громадянами, оскільки мережі взаємної довіри мають велике значення. Ці мережі підтримуються, розширюються та відтворюються через особисті близькі зв'язки з родичами, друзями, колегами та знайомими. Принцип, що лежить в основі цих мереж: «я знаю цю людину особисто або мій друг знає її, тому я можу їй довіряти».

Найкраща перевірка людей на зміцнення та розширення мереж довіри відбувається через спільні дії, такі як вирішення повсякденних проблем взаємодопомоги між мешканцями будинку та сусідами, доставка ліків, води або їжі похилій людині, участь у волонтерських ініціативах тощо. Ці спільні дії підтримують і розвивають взаємне довір'я та горизонтальні мережі довіри у суспільстві. Це свідчить про те, що українське суспільство виявляє під час війни велику солідарність та взаємопідтримку.

Зрозуміння соціологічних аспектів російсько-української війни є важливим для аналізу суспільного досвіду і смислів, які вона несе. Соціологи, такі як Д. Александер, розглядають війну як травматичний досвід для українського суспільства, що впливає на його культурну та соціально-психологічну дійсність. Вони також відзначають розмову про відповідальність за війну, покарання воєнних злочинів та перспективи відновлення України [3; 4].

Українська війна має глибокий вплив на суспільний дискурс, формування національної ідентичності та сприйняття минулого і майбутнього. Вона солідаризує український народ та активізує його творчість та самовираження. Масова свідомість, народні легенди, героїчні оповіді та символіка допомагають українцям у розумінні справедливості своєї боротьби і підтримують надію про майбутнє країни.

Українське суспільство продовжує відчувати наслідки війни, але водночас воно рухається вперед і намагається відновитись після жахів та руйнувань. Війна стала випробуванням для національної самосвідомості й мобілізувала український народ на захист своїх цінностей і незалежності. Українська нація виявило велику силу самоорганізації, солідарності та громадянської активності. Волонтерські організації, благодійні фонди та громадські ініціативи грають важливу роль у забезпеченні допомоги постраждалим та внутрішньо переміщеним особам, а також у підтримці фронту та ветеранів війни.

Список використаних джерел

1. «Якщо Росія вибачиться». Інтерв'ю Є.І. Головахи НВ.. URL: <https://life.nv.ua/ukr/socium/chim-vidriznyayutsya-rosiyani-ta-ukrajinci-sociolog-pro-teshcho-viyavila-viyana-novini-ukrajini-50248594.html>
2. Berger M. A majority of Ukrainians support armed resistance and oppose concessions to Russia, poll finds. 12.03.2022. URL: <https://sapiens.com.ua/en/publication-single-page?id=203>.
3. Snyder T. Ukraine Holds the Future. The War Between Democracy and Nihilism. *Foreign Affairs*. September-October 2022. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/ukraine-war-democracy-nihilism-timothy-snyder>
4. Way L.A. The Rebirth of the Liberal World Order? *Journal of Democracy*. 2022. № 33(2). P. 5–17. <https://doi.org/10.1353/jod.2022.0014>

Л.П. ГУК,

канд. екон. наук,

старший науковий співробітник відділу соціоекономіки праці,

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

СОЦІОЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Головні теми трансформації на ринку праці та завдання щодо регулювання сфери зайнятості при надзвичайно високому рівні невизначеності виявляються пов'язані із завершенням існування застарілих моделей використання людського капіталу та зміною попередніх соціоекономічних програм регулювання трудових відносин. Цифрові технології послаблюють ілюзії непорушності стандартних матеріальних цінностей і пріоритетів на тлі прояву дестабілізуючих факторів, що змінюють глобальні закони і механізми,

створюючи нові стандарти роботи в умовах невизначеності. Значимим каталізатором соціоекономічних трансформацій на ринку праці, що пришвидшив перегляд існуючих форм організації соціально-трудових відносин, правил та норм, які були стандартними для національного ринку праці, стала пандемія. Події, пов'язані з ескалацією воєнного конфлікту на території України, призвели до масштабних соціально-економічних дисбалансів, загострили складну економічну ситуацію на ринку праці, що характеризувалася високою неформальністю праці та впливом людських ресурсів.

Трансформації застарілих моделей використання людського капіталу та стандартних цінностей праці та пріоритетів у сфері зайнятості з одного боку сприяють цифровізація та розвиток цифрової економіки, що є актуальним трендом у всьому світі [1]. З іншого боку – ціннісні орієнтації робочої сили та соціоекономічні програми регулювання трудових відносин змінюються під впливом криз нестабільності, а в Україні, зокрема, через кризу, викликану воєнними діями на території держави.

Цифрові технології. З точки зору формування нових моделей використання людського капіталу технологічний прогрес створює як ризики, так і можливості. Нові моделі зайнятості (наприклад, дистанційна зайнятість або робота через онлайн-платформи) дозволяють більш ефективно управляти факторами, що впливають на стан здоров'я зайнятих та на безпеку робочого місця. Можливість віддалено використовувати дрони та роботів замість людей у небезпечних або шкідливих умовах надає змогу знизити ризики втрати здоров'я та безпеки. Нові технології, що ґрунтуються на віртуальній реальності, надають розширені можливості для навчання та розвитку компетенцій зайнятих.

Опитування, проведене у 2023 році у рамках проєкту «Євробарометр», продемонструвало, що більшість європейців вважають, що вдосконалення підключення до високошвидкісного Інтернету (76%) і посилення кібербезпеки (77%) значно покращать щоденне використання цифрових технологій [2]. Штучний інтелект може сприяти посиленню тиску на працівників через

віртуальний нагляд (із супутнє постійне збирання даних), що призведе до вторгнення в приватне життя працівників. Упровадження нових технологій у сфері зайнятості змінить як фізичне робоче середовище, так і норми трудових відносин та правила, що їх регулюють.

Важливість вдосконалення правил, інструментів, за допомогою яких здійснюється контроль за особистими даними в Інтернеті (наприклад, безпечна цифрова ідентифікація), найбільш часто підкреслюється менеджерами (86%) та зайнятими, які представляють когорту «білих комірців» (84%), самозайнятими (81%), працівниками фізичної праці (79%), а також безробітними (74%), домашніми працівниками (70%) та пенсіонерами (55%). Крім того, дві третини європейських громадян (67%) повідомили, що мають потребу у додатковій освіті та навчанні для розвитку своїх цифрових навичок [2].

Демографічні зміни. Різнострамовані демографічні тренди стають дедалі очевиднішими: в одних країнах корінне населення скорочується і старіє, в інших – активно зростає. Україна на сучасному етапі зазнає незворотних демографічних втрат, що пов'язані зі скороченням чисельності наявного населення та інтенсифікацією міграційних процесів унаслідок проведення воєнних дій. Із великою ймовірністю для розвинених країн можна передбачати збільшення частки осіб літнього віку, які продовжуватимуть працювати, зростання частки працівників-мігрантів, які матимуть різний рівень освіти та кваліфікації. В Україні загостриться проблема збереження людського капіталу. Ці зміни вимагатимуть приділяти більше уваги різноманітності робочої сили та індивідуальним потребам зайнятих, наприклад, опануванню нових способів пошуку співробітників, їхнього навчання і кар'єрного розвитку в межах організації та впровадження нових моделей використання людського капіталу.

Зміни ціннісних орієнтацій. Поряд із технологічними та демографічними змінами відбувається зміна цінностей і пріоритетів ставлення до роботи та зміна очікувань від працевлаштування. Ціннісні орієнтації робочої сили щодо праці змінюються в основному завдяки молоді, яка входить на ринок праці із

новими поглядами на стандарти зайнятості та вимогами до змісту й організації робочого процесу. Молодь не орієнтується на стабільну роботу на одному підприємстві чи в певній організації протягом життя. Молоді люди надають перевагу розвитку особистісних навичок та компетенцій, цікавій та різноманітній кар'єрі.

Матеріальні цінності та гарантії постійної зайнятості поступаються місцем психосоціальним факторам. Щоб залучити й утримати талановитих людей нового покоління, підприємствам та організаціям необхідно враховувати їхні очікування, а також бути готовими до більшої плинності кадрів і пов'язаних із цим проблемами в підтримці компетентності та ефективності діяльності.

Одним із інструментів адаптації зайнятого населення на ринку праці є управління психосоціальними ризиками. Це питання активно обговорювалося на рівні експертів Міжнародної організації праці (МОП), результати обговорення представлені у міжнародному стандарті ISO 45003 [3]. Згідно з цим документом управління психосоціальними ризиками на роботі включає виявлення і аналіз психосоціальних факторів, які могли би перетворитися на психосоціальні небезпеки і в кінцевому підсумку на психосоціальні ризики. Наслідки дії психосоціальних ризиків експерти МОП пов'язують із стресом на робочому місці та емоційним вигоранням, насильством, домаганнями та дискримінацією на роботі.

Важливими інструментами адаптації до нових умов діяльності на ринку праці при надзвичайно високому рівні невизначеності є управління мобільністю робочої сили та використання гнучких форм зайнятості, серед яких найбільш поширені сьогодні це дистанційна зайнятість, робота в Інтернеті. Оскільки дедалі більше роботодавців надають своїм співробітникам можливість працювати дистанційно принаймні частину робочого часу, нова робоча реальність надалі сприйматиметься як новий стандарт зайнятості [4].

Висновок. Отже на ринку праці починають викристалізовуватися нові погляди на стандарти зайнятості й вимоги до змісту та організації робочого

процесу. Визначенню важливості психосоціальних ризиків на робочому місці сприяли зміни, викликані глобальними трансформаціями у світі праці, такими як поява гнучких моделей використання людського капіталу (дистанційної зайнятості, роботи через онлайн-платформи), характерних для цифрової економіки. Також увагу до підтримання психічного благополуччя і безпеки праці привернули соціально-демографічні зміни, викликані кризами нестабільності 20-х років XXI століття – пандемією COVID-19 та кризою, що обумовлена воєнними діями на території України.

Пом'якшення психосоціальних ризиків та адаптація до роботи в умовах надзвичайно високої невизначеності виходить на перше місце при окресленні завдань соціальної політики в Україні. Подолання психічного напруження, втоми, стресу на робочому місці та створення безпечних умов праці представляються важливими напрямками регулювання сфери зайнятості під час війни. Відбудова українського ринку праці у період поствоєнного відновлення економіки має спиратися на нові моделі використання людського капіталу з урахуванням цифровізації економіки та соціоекономічних трансформацій. Упровадження нових моделей зайнятості, (наприклад, дистанційної зайнятості або роботи через онлайн-платформи) дасть можливість управляти психосоціальними факторами більш ефективно та підтримувати функціонування ринку праці під час криз нестабільності.

Список використаних джерел

1. Huk L., Bezrukova N., Chmil H. et al. Digitalization as a Trend of Modern Development of the World Economy. *WSEAS Transactions on Environment and Development*. 2022. Vol. 18. P. 120–129. <https://doi.org/10.37394/232015.2022.18.13>
2. The Digital Decade. Special Eurobarometer 532 / European Commission. 2023. <https://doi.org/10.2759/574565>
3. Occupational health and safety management – Psychological health and safety at work – Guidelines for managing psychosocial risks / International Organization for Standardization. ISO 45003:2021. 2021. URL: <https://www.iso.org/standard/64283.html>
4. Гук Л.П., Біліченко С.П. Гнучкі форми зайнятості та мобільність робочої сили в умовах економічної нестабільності. *Наукові праці МАУП. Економічні науки*. 2022. Вип. 2 (65). Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2022. С. 5–12. <https://doi.org/10.32689/2523-4536/65-1>

Т.В. БУРЛАЙ,

д-р екон. наук, доцент,

провідний науковий співробітник відділу економічної теорії,

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

СОЦІЕТАЛЬНИЙ ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ЄС: ЧИННИК БІЖЕНЦІВ З УКРАЇНИ

Ця публікація підготовлена у рамках дослідження соціетальних наслідків, які має війна в Україні для країн об'єднаної Європи. Методологічною опорою є загальнонаукові методи, а також узагальнений підхід до вивчення соціетальних процесів. А саме, рефлексивно-динамічний підхід, що дозволяє цілісно показати рефлексивне взаємовідношення загальносупільного з особливим та індивідуальним, розкрити взаємовплив змін суспільства і його акторів, та логічно ув'язати цей взаємовплив з динамізмом соціетальної системи [1, с. 445].

Російсько-українська війна з самого її початку чинить значний соціетальний вплив не лише на обидві воюючі сторони, а й на Євросоюз, з країнами якого Україна географічно межує, і з яким ще 2014 року підписала Угоду про асоціацію. Одним із визначальних чинників такого впливу виявився міграційний, що з кінця лютого 2022 р. характеризується мільйонними потоками українських біженців від війни, переважна кількість яких знайшла притулок і соціальний захист саме в ЄС.

За оперативними даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), станом на 11 липня 2023 р. у світі офіційно зареєстровано 6,3026 млн біженців від війни з України, у т. ч. у країнах регіону Європи – 59495 млн, поза його межами – ще 353,1 тис. осіб [2]. На зазначену дату серед держав – учасниць Європейського Союзу найбільшу кількість українських біженців офіційно прихистили та надали їм соціальну підтримку Німеччина, Польща, Чехія, Іспанія, Італія, Болгарія та Румунія (табл. 1).

Слід зауважити, що чинник зовнішньої міграції надзвичайно чутливий для політики ЄС. Це чітко показала міграційна криза 2015 року, коли Євросоюз виявився неготовим до прийому та неспроможним до повноцінної інтеграції в

європейські суспільства дуже значного – за різними даними, від 1,26 до понад 1,83 млн осіб⁵, – потоку біженців і нелегальних мігрантів з країн Північної Африки, Близького Сходу, Південної Азії та ін. Незважаючи на це, вже з перших днів війни ЄС виявив цілковиту солідарність з українським народом і почав приймати біженців з України, надаючи їм всебічну допомогу. Таку ж солідарність і щиросердне сприяння українцям, які рятуються від війни, виявили і самі європейці та їхні громади.

Таблиця 1

**Країни регіону Європи з найбільшою чисельністю українських біженців,
дані УВКБ ООН станом на 11 липня 2023 р.**

Країна регіону Європи	Дата надання облікових даних	Чисельність українських біженців на зазначену дату, тис. осіб	
		офіційно зареєстровані	подали заяву на отримання притулку, захисту та соціальної підтримки за відповідними програмами
Російська Федерація	31.12.2022	1275,3	65,4
Німеччина	25.06.2023	1076,7	958,6
Польща	26.06.2023	999,7	1627,5
Чехія	09.07.2023	352,3	535,7
Велика Британія	26.06.2023	206,7	1,2
Іспанія	09.07.2023	185,1	185,1
Італія	02.06.2023	183,7	183,7
Болгарія	11.07.2023	162,9	164,5
Румунія	10.07.2023	137,8	137,8
Молдова	09.07.2023	113,1	8,0
Словаччина	09.07.2023	104,3	120,7
Австрія	10.07.2023	100,2	100,2
Нідерланди	26.05.2023	94,4	94,4

Джерело: складено автором за даними [2].

Важливо, що надана ЄС допомога українським біженцям була надзвичайно оперативною (часто – терміною), абсолютно доступною, цілком адресною та безпрецедентною за своїми видами, ступенем охоплення і фінансовим обсягом.

⁵ Наведено статистичні дані за 2015 р. Євростату та Агентства ЄС з управління прикордонним оперативним співробітництвом, відповідно.

Задля цього керівні інституції Євросоюзу ухвалили цілу низку законодавчих і нормативно-правових рішень та реалізували цілий комплекс заходів, хронологія яких відтворюється на спеціально створеній і підтримуваній Єврокомісією вебсторінці «Солідарність ЄС з Україною» (табл. 2).

Таблиця 2

Ключові рішення та заходи Євросоюзу стосовно підтримки біженців від війни з України, що ухвалені/вжиті протягом лютого 2022 р. – червня 2023 р.

Дата	Рішення, заходи	Інформаційне джерело, документ
24 лютого 2022 р.	Керівні інституції Європейського Союзу рішуче засудили воєнні дії Росії проти України та наголосили на повній підтримці ЄС України та її народу.	Ukraine: Declaration by the High Representative on behalf of the European Union on the invasion of Ukraine by armed forces of the Russian Federation. Press release on 24 February 2022. Council of the EU, European Council, 2022.
25 лютого 2022 р.	Через Механізм цивільного захисту ЄС20 держав-учасниць спільно запропонували Україні понад 8 млн основних предметів медичної допомоги та підтримки цивільного захисту.	EU coordinates delivery of emergency assistance to Ukraine and stands ready to help neighbouring countries. European Commission, Directorate-General for European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations (ECHO), 25 February 2022.
28 лютого 2022 р.	Єврокомісія оголосила про виділення додаткових 90 млн євро для програм екстреної допомоги цивільним особам, які постраждали від війни в Україні.	Ukraine: EU coordinating emergency assistance and steps up humanitarian aid. Press release on 28 February 2022. European Commission, 2022.
2 березня 2022 р.	Видано Керівні вказівки Єврокомісії щодо управління зовнішніми кордонами ЄС, які дуже спростили прикордонний контроль на кордонах ЄС з Україною і забезпечили гуманітарний супровід українських біженців при їх перетині.	Providing operational guidelines for external border management to facilitate border crossings at the EU-Ukraine borders. Communication from the Commission. C(2022) 1404 final. European Commission, 2 March 2022.
4 березня 2022 р.	На основі законопроєкту Єврокомісії Рада ЄС активувала Директиву про тимчасовий захист (2001 р.) для надання швидкої та ефективної допомоги людям, які рятуються від війни в Україні. Завдяки цьому українські біженці отримали в ЄС правовий статус щодо тимчасового захисту, який надає дозвіл на проживання, доступ до освіти і ринку праці тощо.	Proposal for a Council implementing decision establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001, and having the effect of introducing temporary protection. COM/2022/91 final. European Commission, 2 March 2022.

Дата	Рішення, заходи	Інформаційне джерело, документ
8 березня 2022 р.	ЄС надав дуже суттєву підтримку (500 млн євро) людям, які рятуються від війни в Україні, а також країнам ЄС, які їх приймають, що передбачає надання прямої гуманітарної допомоги, надзвичайної допомоги у сфері цивільного захисту, підтримки на кордоні тощо. Єврокомісія ухвалила законопроект щодо згуртованості дій для біженців у Європі.	European solidarity with refugees and those fleeing war in Ukraine. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2022) 107 final. European Commission, 8 March 2022.
23 березня 2022 р.	Єврокомісія окреслила заходи, що вживають ЄС та його члени на підтримку осіб, які рятуються від війни в Україні, – крім негайної допомоги на кордоні, прийому та цивільного захисту, для них передбачено ефективний доступ до права на освіту, охорону здоров'я, проживання та роботу.	Welcoming those fleeing war in Ukraine: Readyng Europe to meet the needs. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2022) 131 final. European Commission, 23 March 2022.
28 березня 2022 р.	На позачерговій Раді з питань юстиції та внутрішніх справ ЄС представлено План з 10 пунктів для посилення європейської координації щодо прийому українських біженців від війни.	The 10-Point Plan: For stronger European coordination on welcoming people fleeing the war from Ukraine. European Commission, Directorate-General for Migration and Home Affairs, 28 March 2022.
1 квітня 2022 р.	Ухвалено законопроект щодо конвертування гривневих банкнот у валюту держави ЄС, що приймає осіб, котрі рятуються від війни в Україні.	Commission adopts proposal for conversion of hryvnia banknotes by people fleeing Ukraine. European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations, 1 April 2022.
6 квітня 2022 р.	Єврокомісія оприлюднила рекомендацію щодо визнання наукової та професійної кваліфікації для осіб, які рятуються від війни проти України.	Commission Recommendation on the recognition of qualifications for people fleeing Russia's invasion of Ukraine. C(2022)2319. European Commission, 5 April 2022.
8 квітня 2022 р.	За сприяння Єврокомісії оператори зв'язку, які діють в ЄС та Україні, підписали спільну заяву про координування зусиль для гарантування і стабілізації доступного чи безкоштовного роумінгу і міжнародних дзвінків між ЄС та Україною.	Joint Statement by EU and Ukrainian operators to help refugees from Ukraine stay connected. European Commission, 8 April 2022.

Дата	Рішення, заходи	Інформаційне джерело, документ
9 квітня 2022 р.	У рамках Програми допомоги у відновленні згуртованості та територій Європи (REACT-EU) Єврокомісія виплатила державам ЄС понад 3,5 млрд євро авансових платежів, щоб допомогти їм врегулювати питання, пов'язані з прийомом і терміновим розміщенням на їх територіях українських біженців.	Ukraine: Cohesion funding to support people fleeing Russia's invasion of Ukraine. Press release on 8 March 2022. European Commission, 2022.
11 травня 2022 р.	Схвалено загальноєвропейський Спільний план боротьби з торгівлею людьми, спрямований на відповідний захист українських біженців від війни.	An Anti-Trafficking Plan to protect people fleeing the war in Ukraine. European Commission, Directorate-General for Migration and Home Affairs, 11 May 2022.
31 травня 2022 р.	Впроваджено Платформу ЄС для обміну інформацією про осіб, які користуються тимчасовим захистом. Це сприяє тому, що біженці з України можуть ефективно скористатися своїми правами в усіх країнах ЄС і водночас обмежує зловживання, пов'язані з подвійною або багаторазовою реєстрацією біженців.	Solidarity with Ukraine: Commission launches an EU platform for registration of people enjoying temporary protection or adequate protection under national law. <i>Daily news</i> , 31 May 2022. European Commission, 2022.
14 червня 2022 р.	Єврокомісія представила керівні настанови країнам ЄС щодо інтегрування українських біженців до ринку праці та їх підтримки у доступі до професійної підготовки і навчання дорослих.	Ukraine: Commission presents guidance to help people fleeing war access jobs, training and adult learning. Press release on 14 June 2022.
10 жовтня 2022 р.	Започатковано випробувальний Фонд талантів ЄС – платформу для сприяння трудовій інтеграції людей, які рятуються від війни в Україні та зареєстровані для тимчасового захисту в країнах ЄС.	EU Talent Pool Pilot. European Labour Authority and Directorate-General for Employment, Social Affairs & Inclusion, Directorate-General for Migration Home Affairs, European Commission, 2022.
20 квітня 2023 р.	Схвалено приєднання України до Механізму цивільного захисту ЄС.	Ukraine joins the EU Civil Protection Mechanism. Press release on 20 April 2023. European Commission, 2023.
14 червня 2023 р.	ЄС мобілізує екстрені запаси та фінансування для підтримки заходів кризового реагування у відповідь на руйнування греблі у Новій Каховці.	Ukraine: EU mobilises emergency stockpiles and provides funding to support crisis response to Nova Kakhovka dam breach. <i>Daily News</i> , 14 June 2023. European Commission, 2023.

та	Рішення, заходи	Інформаційне джерело, документ
20 червня 2023 р.	Єврокомісія запропонувала створити спеціальний механізм для підтримки відновлення, відбудови та модернізації України, що, серед іншого, сприятиме поверненню українських біженців на Батьківщину.	Ukraine: Commission proposes to set up a dedicated Facility to support Ukraine's recovery, reconstruction and modernisation. Press release on 20 June 2023. European Commission, 2023.

Джерело: складено автором за даними [3–5].

Серед наведених у табл. 2 інструментів допомоги біженцям з України вирішальними можна назвати три. *По-перше*, видання Єврокомісією 2 березня 2022 р. Керівних вказівок щодо управління зовнішніми кордонами, що дало мільйонам українців можливість спрощено (навіть без закордонного паспорта) перетнути кордони з країнами ЄС, отримуючи при цьому значну гуманітарну підтримку.

По-друге, активація 4 березня 2022 р., за тиждень від початку війни, Директиви про тимчасовий захист (*Temporary Protection Directive*)⁶ в ЄС, ухваленої ще 2001 року. Підводячи річні підсумки її застосування, Єврокомісія зазначила, що ця Директива, яка набула чинності вперше, допомогла Євросоюзу ефективно врегулювати масове прибуття українських біженців, та, зводячи формальності до мінімуму, забезпечити їхній всебічний захист, зокрема, надавши негайний доступ до соціальних послуг, ринку праці, освіти і професійної підготовки, медичного обслуговування та проживання в ЄС. На сьогодні вже понад 4 млн українців (майже 10% довоєнної чисельності населення країни) охоплені дією Директиви про тимчасовий захист в ЄС, з них 47% становлять жінки та 34% – діти, захист яких визначено пріоритетним. Ураховуючи динаміку воєнного конфлікту, Євросоюз продовжив дію цієї Директиви до березня 2024 р. і надалі готовий її пролонгувати ще на рік [5, с. 1–4, 6, 9].

⁶ Офіційна назва документу: Директива Ради ЄС № 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р. про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у випадку масового припливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та несення наслідків цього.

По-третє, ухвалення 28 березня 2022 р. «Плану з 10 пунктів щодо посилення європейської координації прийому людей, які тікають від російської агресії проти України», який передбачає оперативну реалізацію на рівні ЄС і країн-учасниць заходів за такими напрямками: (1) запуск Платформи тимчасової реєстрації біженців; (2) створення транспортно-інформаційних центрів для біженців; (3) збільшення можливостей для їх прийому і належного розміщення; (4) підготовка державами ЄС національних планів на випадок надзвичайної ситуації; (5) забезпечення захисту дітей з числа біженців під час переміщення; (6) ухвалення Спільного плану протидії торгівлі людьми; (7) солідарність з Молдовою (що також зіткнулася з загрозою воєнного конфлікту – прим. автора); (8) посилення міжнародної співпраці щодо підтримки біженців; (9) оцінка наслідків масового прийому біженців для внутрішньої безпеки ЄС; (10) забезпечення належних ресурсів фінансування [4].

Основна фінансова підтримка для забезпечення прийому, термінового поселення, соціальної підтримки і суспільної інтеграції (у т. ч. через безкоштовні мовні курси, визнання дипломів про освіту, адаптацію шкільних навчальних програм тощо) українських біженців здійснюється у рамках європейської політики згуртування (*Cohesion Policy*). Так, з березня 2022 р. по березень 2023 р. через програми – фінансові інструменти ЄС «Згуртованість дій для біженців у Європі» (*Cohesion's Action for Refugees in Europe – CARE*) і «Гнучка допомога територіям» (*Flexible Assistance to Territories – FAST-CARE*) на зазначені цілі сумарно спрямовано 14,6 млрд євро; ще 400 млн євро було виділено із фондів внутрішніх справ (*Home Affairs funds*) ЄС [5, с. 19–20]. Значну фінансову і матеріальну допомогу для прийому та швидкої інтеграції біженців від війни в Україні до європейської спільноти також продовжують надавати органи місцевої влади, приймаючі громади, громадські, волонтерські та міжнародні організації. Як наслідок, значно зросла чисельність українців в ЄС, офіційно охоплених підтримкою у рамках Директиви про тимчасовий захист, – з 2,9 млн осіб на початок червня 2022 р. до 4,1 у липні 2023 року [2].

Упродовж майже півторарічного періоду російсько-української війни ЄС, шляхом надання масштабної соціально-гуманітарної підтримки, сприяє дедалі глибшій суспільній інтеграції прибулих українців. Війна триває, і біженці з України дедалі більше пов'язують майбутнє – своє і своїх дітей – із поступовим укоріненням у країнах ЄС, що їх прихистили. Соціологічні опитування регіонального бюро УВКБ ООН в Європі показали, що частка українських біженців в ЄС, які планують коли-небудь повернутися додому, скоротилася з 81% у травні–червні 2022 р. до 62% у квітні–травні 2023 р., натомість частка тих, хто ще не вирішив або не має надії щодо повернення, зросла за цей період з 19% до 24% [6].

Проте не варто розглядати ситуацію з українськими біженцями в Євросоюзі через «рожеві окуляри». Надавана їм з початку війни щедра підтримка ЄС лягла значними витратами на бюджети держав-учасниць, змушуючи економити на соціальному захисті власних громадян. На тлі стрімкої інфляції та енергетичної кризи унаслідок санкційної відмови ЄС від дешевих російських енергоресурсів уже з літа 2022 р. практично всі країни-члени почали боротися з кризою вартості життя (*cost of living crisis*) і загрозою макрофінансових дисбалансів. Уже з осені того ж року почалася поступова відміна частини пільг та інших видів соціальної підтримки для біженців з України. У перші місяці 2023 р. значно скоротили або ж припинили фінансування відповідних програм Чехія, Словаччина, Польща та Румунія; Латвія, Нідерланди та Швеція ускладнили умови надання соціальної підтримки, а більшість земель Німеччини взагалі остаточно або тимчасово припинили прийом українських мігрантів.

З часом погіршилося і суспільне сприйняття європейцями біженців з України, насамперед через випадки їхньої недостойної поведінки у приймаючих громадах і громадських місцях (неодноразові вимоги безкоштовної допомоги, побутове хамство, псування майна господарів, що їх прихистили, і т. ін.), а

також виявлені часті зловживання (оформлення статусу біженця у декількох країнах ЄС одночасно з метою отримання виплат і пільг, подання неправдивих даних тощо). Цей чинник значно вплинув на формування в ЄС тенденції, яка у звіті Л. Асшера – колишнього віце-прем'єр-міністра Нідерландів, а нині спеціального радника єврокомісара з питань праці та соціальних прав, – названа «втомою від солідарності» з Україною. У цьому звіті, складеному за підсумками інтеграції в ЄС українських мігрантів протягом першого року війни, вказується, що «втома від солідарності» у приймаючих суспільствах зумовлена насамперед кризою вартості життя, що вдарила по європейських родинах із низьким і середнім рівнями доходів, а також загостренням таких болючих для європейців проблем, як відсутність доступного житла або брак можливостей для догляду за дітьми. І хоча через рік після початку війни загальна підтримка українських біженців в ЄС залишається високою, це не слід сприймати як належне, оскільки «у деяких регіонах чи соціальних групах усе навпаки» [7, с. 5, 10, 14].

Схожі висновки містяться і в спеціальному дослідженні європейського аналітичного центру «Брейгел», опублікованому в червні 2023 р. Автори звертають увагу, що через безпрецедентно високу та тривалу інфляцію (за даними Євростату, у 2022 р. споживчі ціни в середньому в ЄС зросли на 9,2%, тоді як в Румунії – на 12,0%, Словаччині – 12,1%, Болгарії – 13,0%, Польщі – 13,2%, Чехії – 14,8%, Угорщині – 15,3%, у країнах Прибалтики – на 17,2%–19,4% відповідно. – *прим. автора*) російсько-українська війна посилила фінансову крихкість домогосподарств у всьому Євросоюзі. Виникає ризик того, що висока громадська підтримка України в європейських суспільствах буде підірвана, а тому, зважаючи на зростаючі в умовах триваючої війни прямі економічні збитки Європи, «слід готуватися до сценаріїв, за яких ця підтримка зникне» [8].

На тенденцію до поступового зниження високої суспільної підтримки українських біженців в країнах ЄС з кінця 2022 р. вказують і соціологічні дані Євробарометра (табл. 3).

Динаміка окремих показників в ЄС за даними соціологічного видання «Стандартний Євробарометр» протягом зими 2022–2023 рр. – весни 2023 р.

№	Показник за даними соціологічних опитувань, частка громадян ЄС	№ (період опитування), дата публікації		Зміна показника
		№ 98 (зима 2022–23 рр.), лютий 2023 р.	№ 99 (весна 2023 р.), липень 2023 р.	
1	Підтримують надання гуманітарної допомоги українцям, які постраждали від війни	91%	88%	–3 в.п.
2	Підтримують прийом країнами ЄС українців, що рятуються від війни	88%	86%	–2 в.п.
3	Схвалюють надання фінансової підтримки Україні	77%	75%	–2 в.п.
4	Підтримують економічні санкції проти уряду, компаній і фізичних осіб РФ	74%	72%	–2 в.п.
5	У цілому задоволені реакцією ЄС на російське вторгнення в Україну	56%	56%	0
6	Загалом згодні, що війна має серйозні економічні наслідки для їхньої країни	86%	83%	–3 в.п.
7	Загалом згодні, що війна в Україні має серйозні фінансові наслідки особисто для них	63%	61%	–2 в.п.
8	Вважають зростання цін / інфляції / вартості життя однією з двох найважливіших проблем, що постали перед їхньою країною на цю мить	53%	45%	–8 в.п.
9	Оцінюють економічну ситуацію у власній країні як погану	63%	58%	–5 в.п.
10	Нещодавно вжили заходів щодо зменшення власного енергоспоживання	81%	78%	–3 в.п.

Джерело: [9].

Зниженню суспільної підтримки біженців від війни з України в Європі може сприяти реалізація ризиків і загроз для згуртованості між ними та приймаючими громадами. Основними джерелами напруженості, що вже існує чи потенційно виникатиме між українськими біженцями та європейськими приймаючими громадами, експерти називають такі: значне посилення навантаження на місцеві системи освіти, охорони здоров'я та соціального

забезпечення; ускладнення доступу до національних ринків праці; послаблення соціального захисту місцевого населення; перенаселеність біженців у місцях поселення; зростання цін на оренду житла, скорочення доступу європейців до його придбання; мовний бар'єр; очікування прояву більшої вдячності від українських біженців; існуючі, хоча й приховані, симпатії населення європейських країн до Росії та російського народу, а також неподолані історичні чи політичні образи між Україною та окремими країнами ЄС, зокрема, у Центральній Європі [10, с. 58–63].

Окрім того, існують ризики для згуртування біженців і приймаючих громад в ЄС, що пов'язані з так званою «дилемою очікування». Це ситуація, за якої біженці твердо налаштовані повернутися до своєї рідної країни, як тільки це стане безпечним, що ускладнює для них втілення рішення почати вивчати нову мову, влаштуватися на роботу, пройти перекваліфікацію, інтегрувати дітей у систему освіти приймаючої країни тощо. Це також відлякує місцевий бізнес від інвестування в навчання та підвищення кваліфікації біженців, оскільки невідомо, як надовго вони залишатимуться у країні, що їх прихистила [7, с. 11]. Українські біженці від війни масово охоплені «дилемою очікування», що підтверджують соціологічні обстеження УВКБ ООН. Зокрема, лише 43% працездатних біженців з України, опитаних у квітні–травні 2023 р., працевлаштовані в ЄС шляхом офіційного найму чи самозайнятості. За даними Єврокомісара з питань праці та соціальних прав, озвученими в червні ц. р., в Євросоюзі трудовими контрактами нині охоплено 1,3 млн українських біженців. Вочевидь, ще якась їхня частина має незадекларовану зайнятість, в основному у сфері послуг і соціального догляду.

На наш погляд, найближчими роками слід очікувати дедалі глибшу інтеграцію, у т.ч. трудову, переважної більшості переміщених українців до приймаючих європейських суспільств. З *одного* боку, цьому сприятиме наданий біженцям з України практично безперешкодний доступ до ринків праці в

Європі, їхня потреба в достатніх коштах для утримання родин, а також запроваджувана країнами ЄС вимога працевлаштування (чи перебування на обліку в місцевих службах зайнятості) працездатних біженців як одна з умов збереження ними статусу учасника програм тимчасового захисту. Трудова інтеграція біженців від війни з України потенційно дасть значний позитивний ефект для економік країн-реципієнтів. За розрахунками НБУ, завдяки внеску українських мігрантів працездатного віку (за умови працевлаштування 70% їхньої чисельності), у 2026 р. випуск товарів і послуг в Естонії, Польщі та Чехії, за інших однакових умов, зросте на 2,2%–2,3%, у Німеччині – на 0,6%–0,7% [11, с. 4].

З *іншого* боку, на перешкоді поверненню українських мігрантів на Батьківщину поставатимуть жорстокі наслідки війни – зруйновані/пошкоджені житло, комунікації, інфраструктура, у т. ч. соціальна (дитсадки, школи, медичні заклади тощо), території, непридатні для проживання унаслідок бойових дій чи мінування, знищені робочі місця і можливості для ведення бізнесу, значне збідніння більшості населення тощо. Подолання Україною цих наслідків, її реконструктивне соціально-економічне відновлення після війни потребуватиме тривалого часу. За прогнозом МВФ, у найближчі роки Україну очікують високі рівні безробіття, споживчої інфляції та бідності, у т. ч. зумовленої скороченням реальної заробітної плати, що пов'язано зі значними макроекономічними втратами воюючої вже другий рік поспіль країни. Згідно з прогнозними розрахунками МВФ, навіть у 2028 р. – за сім років з початку війни, – реальний ВВП України становитиме усього 72% його довоєнного рівня (табл. 4).

Резюмуючи все викладене вище, слід зазначити, що загалом чинник українських біженців від війни, як і сама російсько-українська війна, чинять значний соціетальний вплив на європейські суспільства – як позитивний, так і негативний. Позитивний вплив головним чином пов'язаний: (1) зі значним припливом робочої сили, переважно високоосвіченої, на національні ринки

праці держав ЄС та її потенційним внеском у зростання їх економік; (2) з майбутнім формуванням трудового потенціалу цих країн за рахунок нащадків осілих біженців з України; (3) зі сприянням вирішенню демографічних проблем Європи завдяки значному припливу та осіданню в країнах-реципієнтах жінок фертильного віку та дітей з числа біженців. Негативний соціетальний вплив на європейські суспільства стосується, насамперед: (1) гальмування соціально-економічного розвитку ЄС через надвисоку інфляцію, енергетичну кризу та кризу вартості життя; (2) значного посилення навантаження на місцеві системи освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення; (3) формування джерел напруженості між українськими біженцями та приймаючими громадами.

Таблиця 4

Динаміка окремих показників соціально-економічного розвитку України у період 2021–2028 рр., дані МВФ

№	Показник	Фактичні дані		Прогнозні дані					
		2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2025 р.	2026 р.	2027 р.	2028 р.
1	Зміна споживчих цін, % на кінець періоду	10,0	26,6	25,0	18,0	12,0	8,0	5,0	5,0
2	Рівень безробіття (за методологією МОП), %	9,8	24,5	19,4	10,6	9,2	8,7	8,4	8,5
3	Зміна реальної заробітної плати, %	10,5	-16,0	-2,4	-5,5	-0,2	2,0	3,1	4,0
4	Обсяг реального ВВП, % до аналогічного показника 2021 р.	100,0	71,0	66,0	65,0	65,0	66,0	69,0	72,0

Джерело: [12, с. 49].

Охарактеризований соціетальний вплив російсько-української війни на ЄС, як і безпосередньо чинник біженців з України, мають відповідним чином враховуватися при формуванні державної політики у сферах європейської інтеграції та повоєнної відбудови України.

Список використаних джерел

1. Grytsenko A., Burlay T. Logic and Perspectives of Societal Research. *10th International Mardin Artuklu Scientific Researches Conference (May 19–21, 2023, Mardin, Türkiye). Full Texts Book*. Turkey: IKSAD Publishing House, June 2023. P. 441–447. URL: https://www.bib.irb.hr/1279156/download/1279156.Tam_metin_kitab-sktrld_1.pdf
2. Operational Data Portal. Ukraine refugee situation [Database] / UNHCR. July 11, 2023. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
3. EU Solidarity with Ukraine / European Commission, Directorate-General for Communication. 2023. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/index_en
4. Migration management: Welcoming refugees from Ukraine / European Commission, Directorate-General on Migration and Home Affairs. 2023. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_en.
5. Temporary protection for those fleeing Russia's war of aggression against Ukraine: one year on. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. COM(2023) 140 final / European Commission. March 08, 2023. 24 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2023%3A140%3AFIN>.
6. Intentions and perspectives of refugees from Ukraine / UNHCR Regional Bureau for Europe. 2023. URL: <https://data.unhcr.org/en/dataviz/304?sv=0&geo=0#>.
7. Asscher L. Integration of people fleeing Ukraine in the EU. Report of the Special Adviser for Ukraine to the European Commissioner for Jobs and Social Rights, May 2023. 14 p. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&furtherNews=yes&newsId=10589#navItem-relatedDocuments>.
8. Demertzis M., Grand C., Moffat L.L. European public opinion remains supportive of Ukraine. *BRUEGEL*. June 2023. URL: <https://www.bruegel.org/analysis/european-public-opinion-remains-supportive-ukraine>.
9. Standard Eurobarometer. Latest Surveys / European Union, Eurobarometer. July 2023. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/screen/home>.
10. Kerausauskaite I., Nimkar R., Mulloy L., Slota A. Risks to Community Cohesion between Ukrainian Refugees and Host Communities in Central Europe – Regional Report / Community Cohesion in Central Europe project supported by the UK Government. June 2023. 113 p. URL: https://www.ifes.org/sites/default/files/2023-06/Ukraine%20Regional%20report_FINAL.pdf.
11. Туча О., Співак І., Бондаренко О., Погарська О. Вплив українських мігрантів на економіку країн-реципієнтів / Національний банк України. Грудень 2022. 7 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Migration_impact_2022-12-15.pdf.
12. Ukraine: First Review under the Extended Arrangement under the Extended Fund Facility – Press Release; Staff Report; Staff Statement; and Statement by the Executive Director for Ukraine. *IMF Staff Country Report*. July 2023. No. 2023/248. International Monetary Fund. 145 p. <https://doi.org/10.5089/9798400247224.002>

Наукове видання

**СОЦІЄТАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ
ПІД ЧАС ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОЇ
РЕКОНСТРУКЦІЇ**

**Збірник наукових праць
за результатами міжнародного науково-практичного семінару
м. Київ, 9 червня 2023 р.**

Відповідальні за випуск *I.I. Бажал, С.В. Чимбай*

Підписано у світ 24.08.2023 р.

Об'єм даних 2,79 Мб

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
відділ економічної теорії,
сектор міжнародних фінансових досліджень,
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011
тел.: (044) 288-92-34
e-mail: eip@ief.org.ua